

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

Giedrius Subačius
JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS
ŽEMAIČIŲ KALBA

„Lietuvà tebūna Lietuva,
maišytieji – maišytaisiais,
o žemaičiai – žemaičiais“
J. A. Pabrėža

I. PABRĖŽA:

1. Rašyba ir jos raida: a) 1809 m., b) 1798 m., c) 1799 m., d) *kia > kie*, e) *le > lie*, f) *ci > czi*, g) *yi > yy > yj*, h) *gīy, kīy > gy, ky*, i) *gie, kie > ge, ke*, j) 1822 m., k) 1831 m., l) Mokslinių ir dvasinio turinio raštų rašybos iki 1831 m. santykis, m) Po 1831 m., n) Ekstralingvistinės rašybos keitimo priežastys ir Pabrėžos santykis su istorija, o) Kai kurių Pabrėžos tekstų datavimas.
2. Apsisprendimas kurti savo bendrinę rašomąją žemaičių kalbą (bržk.).
3. Bržk. santykis su liaudžiai skirtų dvasinių tekstų kalba.
4. Bržk. vartojimo sferos (*bendrinė* kalba).
5. Bržk. vartojimo teritorija (*žemaičių* kalba).
6. Bržk. santykis su šnekamąja kalba (*rašomoji* kalba).
7. Bržk. normų nestabilumas. Raidyno pasirinkimo principai.

II. PABRĖŽOS SEKĖJAI IR UŽMOJAI:

1. Simonas Grosas.
2. Juozas Butavičius.
3. Simonas Daukantas.
4. Simfronijus Žabakevičius.
5. Kiti.

III. IŠVADOS

IV. LITERATŪRA, ŠALTINIAI, SANTRUMPOS

V. PRIEDAI

I. PABRĖŽA

Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771 m. sausio 15 d.–1849 m. lapkričio 11 [spalio 30] d.), kunigui, Kretingos bernardinų vienuolyno vienuoliui, pirmajam žemaitiškai rašiusiam botanikui, dėmesio kultūros istorikai visada skyrė nemaža. Daugiau kaip prieš dvidešimt metų Nijolės Kišūnienės parengta bibliografija apie jį sudarė 107 pozicijas¹, dabar ji, žinoma, būtų daug ilgesnė. Pabrėža yra susilaukęs bent trijų monografinių studijų: Petro Ruškio², Juozo Tarvydo³ ir Viktoro Gidžiūno⁴, pastarąją neseniai paskelbė Lietuvos Katalikų Mokslo Akademija.

Rašyta ir apie Pabrėžos ortografiją, žemaičių kalbos vartojimą. Tačiau sistemingai jo pažiūros į žemaičių rašybą ir kalbą, tų pažiūrų kitimas, Pabrėžos ieškojimai ir pastangos įtvirtinti savo pažiūras to meto žemaičių visuomenėje dar nėra detaliau tirti. Šios studijos tikslas ir yra nuosekliau bei išsamiau įvertinti šiuos aspektus⁵. Kadangi rašyba yra akivaizdžiausias – tiek Pabrėžai, tiek mums – rašomosios kalbos lygmuo, pradėti tirti nuo rašybos prasminga. Tam svarbu peržiūrėti visus jo žemaitiškus tekstus. Deja, ne visi Pabrėžos raštai sulaukė mūsų dienų. Kretingos vienuolyno bibliotekos naikinimo po Antrojo pasaulinio karo liudytojo žodžius Juozas Povilonis atpasakojo taip: „Su palyda prisistatęs komisaras pareikalavo dviejų ilgų lentų, atrėmė į antro aukšto langą ir vertė tomis lentomis į kiemą knygas. Visa tai matė brolis Mykolas su kitu broliuku. Įsidėmėjome, į kurį kraštą krito brangiausios knygos. Buvo pavakarys, sunkvežimis neatvažiavo. Tuomet komisaras įsakė laikinai knygas sukrauti į sandėliuką. Naktį pritaikėme raktą, atrinkome Pabrėžos raštus ir kitas brangesnes knygas, išnešėme ir paslėpėme“⁶. Tad nors

¹ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, Vilnius, 1972, p. 95–114.

² P. Ruškys, *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėža (1771. I. 15–1849. X. 30): Jo gyvenimas, darbuotė ir ponirtinė garbė*, [Kretinga, 1938]; net du rankraščio autoriaus padaryti nuorašai saugomi Telšių etnografiniame muziejuje, toliau bus cituojamas rankraštis, kurio inventoriaus nr. J. M. 4. 1., turįs 178 puslapius. Čia norėčiau nuoširdžiai padėkoti hum. m. dr. Romai Bončkutei, hum. m. dr. Vaciuui Vaivada, labai pagelbėjusiems man pasinaudoti šia ir kita Telšių muziejaus Pabrėžos medžiaga (t. y. keliais originaliais Pabrėžos autografa). Ištraukų iš Ruškio monografijos galima rasti VUB, f. 133–814.

³ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga, 1971, 288 p. (rankraštis saugomas LNMMB, f. 176–3).

⁴ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma, 1993, 295 p.

⁵ Nuoširdžiai dėkoju prof. hum. m. habil. dr. Aleksui Girdeniui, perskaičiusiam šios studijos tekstą ir pateikusiam vertingų pastabų.

⁶ J. Povilonis, „Vienas iškiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys*, 1990, nr. 1, p. 23.

daug kas buvo išgelbėta, bet daug kas ir pražuvo. Dabar belieka tentintis tuo, kas liko.

1. Rašyba ir jos raida. Pradėti analizuoti Pabrėžos rašybą galima nuo dvasinio turinio tekstų. Kad vėliau būtų galima stebėti jo rašybos kitimus, svarbu atkurti būdingesniašias jos ypatybes kuriuo nors vienu sinchroniniu pjūviu; pateikti visą Pabrėžos rašybos sistemą būtų platesnio darbo uždavinys. Tos ypatybės čia analizuojamos pagal vieną atsitiktinai parinktą ilgą dvidešimt trijų puslapių 1809 metais Salantuose sakytą pamokslą („Nauka I. O Karach za grzechy. miana w Sałantach w czasie Festu 40 godzin. 1809“ p. 689–711) iš pamokslų rinkinio *Kninga pyrma Apey Sakramentus ógótnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay* 711 psl.⁷ (pamokslai datuojami paties Pabrėžos ranka tarp 1808 ir 1822 m.). Be Pabrėžos kaitaliojimų ortografijos atveju, stengtasi atskleisti ir tuos pagrindinius rašmenis, jų junginius, kurių derinys jo rašybą darė ypatingą, „pabrėžišką“, išskyrė iš kitų tuomet vartotų. Rašydamas Pabrėža stengėsi laikytis gimtosios savo šiaurės žemaičių dounininkų tarmės – gimė Večių kaime, netoli nuo Lenkimų, dabar Skuodo rajonas.

a) 1809 m. 1. Raide ó dėsningai žymėjo savo tarmės garsą [o] – 1) bk. *u: kór* ‘kur’ 689, *óz* ‘už’ 689, *pasyleydóseys* ‘pasileidusiais’ 691, *žmogós* ‘žmogus’ 689; 2) bk. nekirčiuotą galūnės *a* (t. y. žemaičių įterpiamą garsą sunkiai tariamose priebalsių grupėse, kur kitais atvejais jie netaria nieko): *pamokstós* ‘pamokslas’ 689, *pewnós* ‘pevnas’ 708.

2. Raide é ypač retai pažymėdavo po joto redukuotąjį [e], [e] ar [ie]: 1) bk. *o – yfzkojét* ‘ieškojot[e]’ 704, *nenoriejét* ‘nenorėjot[e]’ 704; 2) bk. *é – jés* ‘és’ 701; 3) bk. *e – pyrmoié dalie* ‘pirmoje dalė[je]’ 689. Bet taip žymėta greičiau spontaniškai (tokiu é lenkų kalbos rašyba dar žymėjo kiek kitos kokybės garsą *e*, nors jau buvo diskusijų dėl diakritiko atsisakymo, nes to skirtumo imta nebejausti⁸), daugiau būtų atveju, kai Pabrėža žymėjo kitaip: *gyrdiejot* ‘girdėjot’ 704, *góliejy* ‘gulėjo’ 699, *jedymó* ‘ėdimu’ 701, *kojés* ‘kojas’ 701, 704, *kojys* ‘kojos’ pl. nom. 700, *milieiy* ‘mylėjo’ 699, *óntroi y dalie* ‘antroje dalė[je]’ 689.

3. Raide *ą* – savo tarmės dvigarsį [ɔŋ] – bk. *an: aptąkity* ‘aplankyti’ 690, *atrądam* ‘atrandam’ 692, *Dągaus* ‘dangaus’ 693, *dątu* ‘dantų’ 669, *pąpsotum* ‘pampsočių’ 701, *tąkiausey* ‘tankiausiai’ 690, 691(2x), *wądeni* ‘vandenį’ 695, *žwągieiy* ‘žvangėjimą’ 699. Išimtį šiais 1809 metais Pabrėža aiškiau darė žodžio pradžia: prielinksniui *ant*, įvardžiui *anas* ‘jis’, šakniai *antr-*, kuriuos rašė *ónt* 689 (kelis k.), 690, 691 ir t. t., *óns* 709(2x), *óntr-* 696 (kelis k.), taip pat asmeninio įvardžio sg. dat. *món* ‘man’ 709, 710 (turbūt dėl paradigmos, plg. *móni* ‘mane’ 694). Iš tiesų tai irgi tiks-

lus savo tarmės garso [o] žymėjimas, tik tokiu būdu, kaip kitur žymėta nedvigarsiuose. Spontaniškai taip parašoma ir ne žodžio pradžioje, pvz., *patónku* 'patankų' 690. Jungtukas *idant* 'idant' 705 turbūt nerašomas su *ą* dėl to, kad Pabrėžos nusižiūrėtas iš raštų, nebuvęs jo tarmėje. Raide *ą* žymėjo ir skolinių dvigarsius *an*: *bąkietų* 'banketų' 691 ([oŋ] tariama tarmėje ir dabar), *óraqdus* 'urandus=pareigas' 702.

4. Raide *ę* – savo tarmės dvigarsį [eŋ] – bk. *en*: *atžęg* 'atžengia' 696, *bęn* 'ben[t]' 707, *kiętiety* 'kentėti' 697, *křępawo* 'krempavol[ja]' 701 (plg. le. *křępowac*), *lęciugays* 'lenciūgais' 701, *lęgwiausys* 'lengviausis' 698, *nędzniky* 'nendznykė' 709, *pasybęgaty* 'pasibengančia' 704, *pękiu* 'penkių' 709, *siesę* 'sėsiant' 690, *Szweętamų* 'šventamė' 691. Tarmėje vartoti skoliniai irgi turėjo [eŋ], tad *ę* juose Pabrėža rašė pagal tarimą. Taip žymėjo ir antrinį tautosilabinį dvigarsį *en* [eŋ] – *wękartó* 'venkartu' 693. Tačiau dvigarsio *en* rašymas 1809 m. labai nenuoseklus. Pavyzdžiui, lotyniškos kilmės tarptautinius žodžius, kurie turbūt nebuvo įsigalėję tarmėje, Pabrėža parašo ir su *en*: *instrumentus* 'instrumentus' 699, *momenty* 'momente' 700 (taip pažymi ir veiksmažodžio priesagos *-enti* dvigarsį, tarmėje turintį nesusiaurėjusį vokalizmą⁹ – *giwendamis* 'gyvendamys' 704). Antra vertus, tuos pačius savus žodžius parašo ir su *yn*: *byn* 'ben[t]' 702, *busynt* 'būsiant' 704, *Szwyntytyy* 'šventieji' 701, *tyŋ* 'ten' 704, 709, *wyŋkartó* 'vienkartu' 700, *wyŋs* 'vienas' 692. Tokios lytys dar kartą įrodo, jog *ę* reiškė [eŋ].

5. Raide *y* dėsningai žymėjo savo tarmės paplatėjusį garsą *i*, t. y. [e] – 1) bk. *i*: *yr* 'ir' p. 689, *krys* 'kris' 689, *pyłdos* 'pildosi' 691, *wysy* 'visi' 689; 2) redukuotą nekirciuotą galūnės garsą po minkšto priebalsio: *karonys* 'karonės' 697, *papratys* 'papratęs' 694, *tómsibys* 'tamsybės' 697, *welny* 'velnio' 696.

6. Raide *i* žymėjo visų pirma savo tarmės nepaplatėjusį *i* [i], [i] – 1) bk. *y* ar *i*: *apłakity* 'aplankyti' 690, *i* 'i' 700, *klikyma* 'klykimo' 699, *nepapraszis* 'nepaprašys' 689, *paszalis* 'pašalys' 704, *wiresnibys* 'vyresnybės' 689; 2) bk. *i* (iš **i* ar iš kokio kito ilgojo garso): *bestyjemis* 'bestijomis' 704, *gyl* 'gili' adj. f. sg. nom. 700, *prisyded* 'prisideda' 700.

7. Raide *u* žymėjo savo tarmės [u] – 1) bk. *ū*, *ų*: *akiu* 'akių' 699, *anu* 'anų' 699, *kniusty* 'kniū[p]sti' 700, *nerugok* 'nerūgok' 691, *rópużes* 'rupūžes' 701; 2) bk. *u* (pl. acc.): *griekus* 'griekus' 689, *prisakimus* 'prisaky-

⁷ Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 57. Toliau PaKPAS.

⁸ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice, 1986, s. 55 tt.

⁹ Plg. V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių istorija*, Vilnius, 1973, p. 207.

mus' 689, *zbytkus* 'zbitkus' 691 (čia reikia skirti ir *anus* 'anuos' 689, *kautusy* 'kauuose' 700, *kórius* 'kuriuos' 691, *prakieyktusius* 'prakeiktuosius' 700, nors bk. dabar yra kitos pl. acc. ir ines. galūnės – su *uo*, ne su *u*).

8. Raide *o* žymėjo savo tarmės [uo] – bk. *o*: *Hieronims* 'Jeronimas' 701, *óntros* 'antros' 699, *paczio* 'pačio[je]' 701, *pamokstós* 'pamokslas' 689, *žmoniu* 'žmonių' 689.

9. Digrafu *ou* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ou] – 1) bk. *uo*: *Dyiwóu* 'Diewuo=ui' sg. dat. 702, *dóuty* 'duoti' 690, *kriauczióu* 'kriaučiuo' sg. dat. 701, *nóu* 'nuo' 689, *póuszymos* 'puošimasis' 691, *sesóu* 'sesuo' 692; 2) bk. *q*: *anóu* 'ana' 692, *dróusóma* 'drąsuma' 693, *tóu* 'ta' 689, nors spontaniškai pasitaiko ir parašymų su *q*: *kq?* 'ka?' 689.

10. Digrafu *óm* žymėjo savo tarmės [om] – bk. *am*: *ómžina* 'amžina' 698, *ómzió* 'amžiu[m]' 705, *tómsibys* 'tamsybės' 697, 699, 704.

11. Digrafu *ón* pažymėdavo žodžio pradžios [on], kartais spontaniškai ir žodžio šaknyje (žr. raidės *q* rašymą – nr. 3).

12. Digrafu *yi* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ei] – bk. *ie*: *dyina* 'diena' 692, *Dyiwos* 'Dievas' 689, *kóryi* 'kurie' 691, *tyisa* 'tiesa' 691.

13. Digrafu *ie* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ie] po visų priebalsių – 1) bk. *é*: *gólieiy* 'gulėjo' 691, *isydiety* 'įsidėti' 708, *kielie* 'kelėje]=kelyje' 693, *netykies* 'netikės' 709, *niejoky* 'nėjokio' 689, *wiel* 'vėl' 709; 2) skolinių *ie*: *griekus* 'griekus' 689, *szcziesliwastys* 'ščieslyvastės' 708, *siera* 'siera' 700, *žalniereys* 'žalnieriais' 691.

14. Digrafu *au* žymėjo dvibalsį *au*: *baubyma* 'baubimą' 699, *nekläusi-ma* 'neklausymą' 696, *skaudziausi* 'skaudžiausi' 697, *wysóakrutniausy* 'visų akrūtniausio' 696, *žmogaus* 'žmogaus' 700.

15. Digrafais *ay*, *ey* žymėjo dvibalsius. 1) [ai], [ei] – bk. *ai*, *ei*: *yszeyys* 'išeis' 689, *pasyleydóseys* 'pasileidusiais' 691, *prisyweyziety* 'prisiveizė-kiat' 696, *óžłaykity* 'užlaikyti' 689; 2) turbūt derindamasis prie tradicinių bažnytinių raštų nevartojo savo tarmės monoftongizuotų [ā], [ē], bet žymėjo aukštaitiškai: *kayp* 'kaip' 701, *kartays* 'kartais' 700, *lyżóweyys* 'liežuviais' 691, *nereyk* 'nereik' 698, *tay* 'tai' 701, *trumpay* 'trumpai' 696, *žodeys* 'žodžiais' 690.

16. Ir minkštąji, ir kietąji š žymėjo vienodai be diakritikų *sz*, minkštąją č irgi rašė dviem raidėm *cz*, be diakritikų. [š]: *duszie* 'dūšė' 707, *nóuplieszis* 'nuplėšys' 708, *praszikiem* 'prašykiem' 689, *szeyminas* 'šeimynos' 690; [š]: *kriószas* 'kriušasi' 706, *myrfzt* 'miršta' 706, *pranesz* 'praneša' 689, *szłowy* 'šlovę' 691; [č]: *atitrukczio* 'atitrukčio' 709, *bagocziós* 'bagočius' 709, *daswieczisma* 'dasviečysime=patirsime' 689, *doczesnas necziestis* 'do-česnos nečestys' 693, *paczios* 'pačios' 690, bet spontaniškai ir *mučzity* 'mūčyti' 699.

17. Kietąjį [ž] rašė ž (su tašku): *lauža* 'laužo' 689, *óz* 'už' 689, *žmogaus* 'žmogaus' 689; netgi ž (su tašku) prieš *e* ir *y*, lenkų rašyboje reiškiąs kietąjį [ž], Pabrėžos rašytas lenkų pavyzdžiu *atžeg* 'atžengia' 696, *križelus* 'kryželius' 698, *žemys* 'žemės' 699, *žertawoty* 'žertavoti' 696 bei *gryżymys* 'griežimas' 699, *ómżyna* 'amžina' 698, *żynios* 'žinios' 694, *żynot* 'žinot' 691, nors žemaičiai čia kaip ir šiandienėje bk. taria minkštą [ž'], kietumo neišlaiko¹⁰. Tačiau prieš *i* minkštąjį [ž'] žymėjo *z* be jokio diakritiko, kaip ir [z] (tai vienas iš būdų, kuriuo dar nenusistovėjusi lenkų rašyba žymėjo minkštąjį [ž']: rašyta tai *z*, tai *z*¹¹): *graziausio* 'gražiausio[je]' 693, *paziteczna* 'pažytečno' 689, *ómzió* 'amžiu[mi]' 698, *sólauzity* 'sulaužyti' 689.

18. Lenkų rašybos ir tradicinių bažnytinių tekstų pavyzdžiu prieš *e* žymėjo priebalsių *g* ir *k* minkštumą (bk. nežymimas): a) *giery* 'geri' 698, *gierty giers* 'gerte gers' 701, *gierus* 'gerus' 693, *regiem* 'regiam' 693, *sragiesney* 'sragesniai=rūsčiau, griežčiau' 693; b) *eyszkiew* 'aiškiai' 691, *kielelioky* 'keleriokio' 690, *kielś* 'kelias' 695, *kiętiety* 'kentėti' 697, *kiers* 'keras' 701, *praszkiem* 'prašykiem' 689. Motyvas taip rašyti galėjo būti ir tarminis: „žemaičių tarmės vakaruose [...] prieš platųjį priešakinį balsį *e* [...] išlaikomas priebalsių kietumas arba jie labai nežymiai tesuminkštinaimi“¹². Tad norint parodyti, kad priebalsiai *g* ir *k* vis dėlto minkšti, labai tiko šis tradicinis minkštumo ženklėjimas.

19. Nei sg. acc., nei pl. gen. Pabrėža nežymėjo nosinių raidžių: *dayktu* 'daiktų' 691, *darima* 'darymą' 689, *ógni* 'ugni' 691, *teysiby* 'teisybę' 689.

Matyti, kad didelė dalis nurodytųjų rašybos ypatybių yra gana stabilios, nors kai kur nuoseklumo trūksta (*é, a, e, ón*).

b) 1798 m. Taip būtų prasminga pristatyti vieno Pabrėžos pamokslu (1809 m.) pagrindinius rašybos bruožus. Tačiau pats seniausias dabar žinomas Pabrėžos žemaitiškas tekstas yra 1798 m. dar Raudėnuose, savo antrojoje kunigavimo vietoje (1796–1797 m. dirbo Šiluvoje, o 1798–1800 m. – Raudėnuose¹³), sakytas pamokslas „Kazanie o Strażnym Sądzie Boga ostatecznym miane w Rawdzianach 1798 Roku, w Niedzielę 1^{sza} Adwentu [...]“. Šiuo pamokslu prasideda pats didžiausias šiandien žinomas paties Pabrėžos sutvarkytas ir įrištas pamokslų rinkinys *KNINGA*. – *Tóreći sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedietyś Dyinu yr ónt łabay daug Szwęcziu*. [...] *Apiprowity i wyina Kninga Metusy*

¹⁰ Plg. Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, p. 156–157.

¹¹ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, s. 121 tt.

¹² Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, p. 156.

¹³ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 20–26.

1822. – Kretingoy¹⁴. V. Gidžiūnas čia suskaičiavo net 128 pamokslus (1244 psl.)¹⁵. Jie datuoti nuo 1798 iki 1822 metų.

1798 metais Žemaitijoje dar nekvepėjo gramatikomis ir žodynais; juos imta rašyti vėliau, XIX amžiui išibėgėjant, tada bet kuris žemaičių rašytojas kalbą dar tesuprato taip, kaip buvo suprantama per visą XVIII amžių. Tais 1798-aisiais, rodos, išėjo eiliniai *Auksa attorius...* ir Pranciškaus Šrubauskio *Batsas sirdies...* leidimai. Simonui Daukantui, vėliau susidraugausiančiam su Pabrėža, tapsiančiam XIX amžiaus lietuviybės ideologu, tada tebuvo penkeri; Juozas Čiulda, po 56-erių metų parašysiąs solidžiausią žemaičių kalbos gramatiką, dar buvo vos pramokęs šnekėti, o Motiejus Valančius, po pusės amžiaus mėginsiąs burti Žemaičių akademiją, dar ir nežinojo gimsiąs...

Tais 1798 metais Pabrėža dar daug ką rašė ne taip, kaip po 11 metų, 1809.

(1) Pavyzdžiui, 1798 m. retai tevartojo rašmenį *ó* žemaitiškam garsui [o] žymėti (yra *bócióuiyt* 'bučiuojat' 11, *pardórty* 'pardurti' 9), dažniau rašė *u*: *bucióuiyt* 'bučiuojat' 11, *kuris* 'kuris' 12, *kurs* 'kuris' 10, 14(3x), *szcieśliwuma* 'ščėslyvumo' 4.

(3, 11) Daugybe atvejų 1798 metais Pabrėža dar nežymėjo žemaitiškai dvigarsio [on] (bk. *an*), bet rašė *an* tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje: *ant* 1(4x), 2(2x), 3(4x), 4(4x), 5, 6(4x), 7(4x) ir t. t., *antras* 'antras' 1, *ateynanciam* 'ateinančiam' 1, *Dangu* 'dangu' 14, *rankas* 'rankas' 9, 11, *tankiaiy* 'tankiai' 11, *tukštanty* 'tūkstantį' 14. Antra vertus, jau ėmė kai kur žymėti ir *ón* (tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje): *Dóngaus* 'dangaus' 4, *ónt* 'ant' 6, 8, *rónka* 'ranka' 7. Tačiau dar beveik nėra rašmens *q* žemaitiškam dvigarsiu [on] (ar [ou]?) žymėti, pasitaiko tik užuominų: *kq* 'ką' 11, 15, *uz perkunus trąkia-* [?] 13.

Asmeninio įvardžio *aš* šaknį *man-* bei savybinį įvardį *mano* Pabrėža dažniau parašydavo aukštaitiškai: *manys* 'manęs' 5, 14, *man* 'man' 2, 5, 15(2x), *mani* 'mane' 11(2x), *mana* 'mano' 4, *mano* 'mano' 5(2x), 9(2x), 10, 11(3x), nors kartais jau ėmė žymėti ir žemaitiškai: *munys* 'manęs' 12, *móna* 'mano' 6, 11, *muna* 't. p.' 12.

(9) Žemaitišką dvibalsį [ou] jau ir tada, 1798 metais, žymėjo žemaitiškai *ou* (ar *ou*) (bk. *uo*): *atadóuk* 'ataduok' 5, *atidóuk* 'atiduok' 6, *ifzdóuk* 'išduok' 5(3x), 6, *jóuksióus* 'juoksiuosi' 9, *noustumy* [žem. *taria nu-*!] 'nustūmė' 8, *pouly* 'puolė' 2, *prapóulys* 'prapuolęs' 14, nors parašydavo ir kitaip: *ataduok* 'ataduok' 5(3x), *juksius* 'juoksiuosi' 9, *nu Dyíwa* 'nu Dievo' 13, *nulekiy* 'nulėkė' 8.

(10) Žemaitiško dvigarsio [om] Pabrėža dar nevartojo, rašė aukštaitiškai *am*: *amžyna* 'amžina' 7, 14(2x), *amžynos* 'amžinos' 10, *amziu* 'amžių' 4, 5, 10, 14(2x).

(12) Nors jau tais 1798 metais žemaitišką dvibalsį [eɪ] dažnai rašė *yi* (*dyina* 'diena' 3, 5[2x], *Dyīwa* 'Dievo' 3, 4, 7, 8[2x], 12[3x], 13, 15, *Dyīws* 'Dievas' 12[2x], 14[2x], 15, *wyīna* 'viena' 8), bet ne ką rečiau pažymėdavo aukštaitiškai: *dienos* 'dienos' 2, *dienu* 'dienu' 15, *Diewa* 'Dievo' 2, 3, 4, *Diews* 'Dievas' 2(2x), 8, 12, *wienok* 'vienok' 8 ir kt. (Beje, žemaičiai *Dievo* šaknies vokalizmą aukštaitina jau nuo Mažvydo laikų, taip turėjo sakyti ir Pabrėžos laikais, tad jo žemaitiškos lytys su *yi* rodytų sąmoningas Pabrėžos pastangas žemaitinti.)

(13) Po minkštojo [l'] prieš žemaičių dvibalsį [ie], t. y. [l'ie] (bk. *lė*), dar rašė be *i*, t. y. ne *lie*, o *le*: *begaleiey* 'begalėjai' 5, *mīlesem* 'mylėsim' 16, *nulekiy* 'nulėkė' 8, *nupleszia* 'nuplėšiai(?)' 11 ir t. t.

(14) Nors Pabrėža visada rašė dvibalsį *au*, bet du kartus tais 1798 metais pažymėjo *aw*: *łoskawīawsis* 'loskaviausis' 1, *nebuwaw* 'nebuwau' 4 (*aw* buvo rašoma jau 1759 m. *Žyvate*¹⁶, kituose religiniuose XVIII–XIX amžių raštuose).

(16) 1798 metais Pabrėža dar kitaip žymėjo garsą [č'] prieš minkštumo ženklą *i* – dažniausiai rašė tiesiog *c*: *ateynanciam* 'ateinančiam' 1, *Bažnīcia* 'bažnyčia' 1, *erzkiaciu* 'erškečių' 5, *Krykscionis* 'krikščionys' 2, *pacio* 'pačio' 15, *zalciay* 'žalčiai' 11. Tai, matyt, nusižiūrėta į vieną iš tada dar nenusistojusios lenkų rašybos principų – minkštąjį *č* [č'] žymėti *ć* arba *c*¹⁷ (taip dažnai buvo rašoma ir tradiciniuose religiniuose XVIII amžiaus lietuviškuose tekstuose); lenkų kalboje juk yra ir *kietasis*, ir *minkštasis* *č*.

(18) 1798 m. po *g* ir *k* minkštumo ženklą Pabrėža dar žymėjo ne tik prieš *e*, bet ir prieš *y* [e]: *atpyrkiyma* 'atpirkimo' 4, *gyirdieiyima* 'girdėjimo' 3, *gyirdieiot* 'girdėjot' 2, *kiytus* 'kitus' 2, t. y. rėmėsi kai kuriais tradiciniais bažnytiniais raštais. Lenkų rašyboje prieš rašmenį *y* tegali eiti kietasis priebalsis, o jeigu priebalsis yra minkštas, po jo rašoma ne *y*, o *i* (tiesą sakant, tam lenkų rašyboje ir vartojamos skirtingos raidės *y* ir *i* – minkštumo skirtumui žymėti). Pabrėža raide *y* žymėjo garsą [e], prieš

¹⁴ Toliau PaKTSK. Gidžiūnas savo monografijoje rašo, kad šis rinkinys „pateko į JAV ir yra Lietuvos pranciškonų saugojamas“ (p. 99). Esu nuoširdžiai dėkingas kun. Rapolui Krasauskui už atsiųstus reikalingų šio rinkinio pamokslų atšvietus, padarytus iš ALKA (Putname) esančių Gidžiūno turėtų kopijų (deja, paties originalo kol kas nepavyko surasti). Taip pat dėkoju kun. Antanui Liuimai už tarpininkavimą.

¹⁵ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 98.

¹⁶ *Ziwaatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaw, 1759; plg. A. Girdenis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvate'“, *Baltistica*, 1972, t. 8(2), p. 173–191.

¹⁷ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, s. 122 tt.

kurių jo tarmėje daugumas priebalsių išlaikomi kieti, nesuminkštinami, „išimčių sudaro *k, g, š, ž, l, č, dž*, kurie tariami minkštai prieš kiekvieną priešakinį balsį“¹⁸. Pabrėža jau 1798 m. buvo suvokęs, kad, nors prieš *y*, kaip ir prieš [e], tiek visi lenkų priebalsiai, tiek dauguma žemaitiškų yra kieti, tačiau žemaičių *g, k* šioje pozicijoje (prieš [e]) būna tik minkšti. Todėl kad lenkiškai skaityti įpratusiam skaitytojui *gy, ky* parašymas nepasirodytų esąs siūlymas tarti kietai, Pabrėža buvo priėmęs tradiciją žymėti minkštumą *giy* ir *kiy*.

Antra vertus, 1798 m. Pabrėža neretai po minkštojo *g* ar *k* ir minkštumo ženklą rašė ne *e*, bet *a*, pvz.: *erfzkiaciu* ‘erškečių’ 5, *giaras* ‘geras’ 2, *ylgiasney* ‘ilgesniai’ 12, *mokiay* ‘mokei’ 6, *tankiay* ‘tankiai’ 11 (kartais ir po [ž] – *ziamy* ‘žemė’ 3, *ziamys* ‘žiamės’ 2). Nors, kaip užsiminta, rašė ir *e* (dar plg. *klausikieties* ‘klausykietės’ 3).

c) 1799 m. Chronologiškai toliau peržiūrint Pabrėžos pamokslų rašybą galima nustatyti, kada gi maždaug išvardytąsias ortografijos ypatybes jis keitė. Vėlesnis išlikęs Pabrėžos tekstas yra 1799 metais Tveruose sakytas „Nauczka O zwroceniu sławy uiętey bliźniemu. 1799 w Twerach miana“ (p. 247–270) iš dar vieno, trečiojo; didžiulio rinkinio *Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať roźniu wyjitu, iwayriusy łaykusy sakiťy par Kónyga Ambroźiejó Pabrzeza Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus* (868 psl.)¹⁹. Iš bene 48 šio rinkinio pamokslų tik vienas toks senas, trys – 1815-ųjų metų, daugiausia yra iš XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio, vėlgi bene tik du iš ketvirtojo dešimtmečio (1830 ir 1831 m.)

Tais 1799 metais²⁰ jau daug rašybos ypatybių Pabrėža buvo pakeitęs. Jau nuosekliai visur rašė žemaitiškai *ó* [o], ne *u* (1 ypatybė): *bówa* ‘buvo’ 248, *draskós* ‘draskas’ 247, *kóri* ‘kuri’ 247, *senóty* ‘senutė’ 248, *tróczizna* ‘tručizna’ 247.

Raide *q* (3, 11) jau 1799 m. buvo sumanęs žymėti dvigarsį [on] (bk. *an*) (*apkałbqcziy* ‘apkalbančio’ 252, *Daqaus* ‘dangaus’ 251, *dq̄tis* ‘dantis’ pl. acc. 254, *kłausq̄ciu* ‘klausančių’ 247[2x], *neapq̄ta* ‘neapykanta’ 254, *tq̄kiay* ‘tankiai’ 254, *wq̄dens* ‘vandens’ 247), tai darė jau visai taip, kaip ir 1809 metais. Panašiai ir žodžio pradžioje [on] žymėjo *ón*: *óns* ‘anas=jis’ 248(2x), 255, *ónt* ‘ant’ 247, 248, 249(2x), 250 ir t. t., *óntrós* ‘antras’ 254, *óntramy* ‘antrame’ 255. Taip pat panašiai rašė asmeninio įvardžio *aš* šaknį *man-*: *mónys* ‘manęs’ 270, *món* ‘man’ 249(2x), *móni* ‘mane’ 248. Tiesa, [on] retsykais pažymėdavo ir kitaip – netgi tiesiog *on*: *apkałboncia* ‘apkalbančio’ 247, *nejuntont* ‘nejuntant’ 247.

Nuosekliai be išimčių Pabrėža 1799 m. jau vartojo ir žemaitišką dvi-balsį *ou* [ou] (9): *atidóuty* ‘atiduoti’ 252, *glóudenóu* ‘gluodenuo=ui’ 247, *nóu* ‘nuo’ 253, *nóuplefzmys* ‘nuplėšimas’ 247(2x), *tedóud* ‘teduoda’ 258.

Dvigarsis [om] 1799 m. jau irgi visur tik žemaitiškas *óm* (10): *ómzió* ‘amžiu’ 258, 263, *ómžyna* ‘amžina’ 263, 268, *ómžynas* ‘amžinas’ 264.

Visur jau žemaitiškas ir dvibalsis [ei] – *yi* (12): *dyinos* ‘dienos’ 253(2x), *Dyiwa* ‘Dievo’ 257, *patyis* ‘paties’ 249, *wyynam* ‘vienam’ 249. Spontaniškos išimtyt: *Diewa* ‘Dievo’ 259, *yfzka* ‘ieško’ 247.

1799 metais Pabrėža jau nevarato ir *aw*, tik dvibalsį *au* (14): *wysóbjauriausió* ‘visų bjauriausiu’ 247, *žmogaus* ‘žmogaus’ 250. Tiesa, vieną kartą parašė *saw* ‘sau’ 257, nors visai greta ir *sau* ‘t. p.’ 257. Čia, matyt, spontaniškai prisitaikė prie tokių formų, kur *aw* yra heterosilabinis junginys, plg. *sawa* ‘savo’ 258.

Taigi per kokius vienerius metus, nuo 1798 iki 1799 m., Pabrėža gerokai pakeitė, apvienodino ir sužemaitino savo rašybą: gana nuosekliai ėmė rašyti *ó* [o], *ą* [on] (ne žodžio pradžioje), *ón* [on] (žodžio pradžioje), *óu* [ou], *yi* [ei]. (Dvibalsio ženklėjimas *au* ne *aw* ir 1798 m. buvo visiškai vyraujantis.) Galima būtų nurodyti bent dvi priežastis, kodėl Pabrėžos tekstas taip labai sužemaitėjo. Viena, dirbęs Šiluvoje, žemaičių ir aukštaičių paribyje, ir vos atsikėlęs 1798 m. į Raudėnus dar galėjo iš įpratimo orientuodamasis į pamokslo klausytojus savo tekste vartoti nemaža aukštaitiškų elementų. Kad Pabrėža labai stengėsi taikyti kalbą prie auditorijos, kaip rodo pamokslo Prūsijos lietuviams tekstas, bus nurodyta toliau p. 46–47. Antra, Pabrėža savo kūrybinio darbo pradžioje galėjo labiau orientuotis į tradicinius (visų pirma bažnytinius) XVIII amžiaus lietuviškus raštus, juose vyravo 1799 metais Pabrėžos atmetos aukštaitiškos lytys. Matyt, abu veiksniai susidėjo, nors svarbesnis vis dėlto atrodytų pirmasis, taigi noras taikytis prie žemaičių. Nuo 1799 metų (?), kai atvyko dirbti į Tverus, Pabrėžos tekstai jau visam laikui tampa žemaitiški, žemaitiški dounininkiški.

d) *kia* > *kie*. Laikas bėgo ir Pabrėža po truputį gludino savo rašybą toliau. Jau Tveruose dirbdamas (1800–1802) iš esmės atsisakė po minkštojo *g* ar *k* ir minkštumo ženklo rašyti *a*, bet ėmė žymėti *e* (ne *gia*, *kia*, bet *gie*, *kie* [g’e], [k’e]). Štai 1799 m. (PaPWM) Pabrėža dažniau dar rašė *kia*: *kialó* ‘keliu’ 268, *motryfzkialy* ‘motriškelė’ 248, *prakiaykts* ‘prakeiktas’ 258(2x), *sunkiaiy* ‘sunkiai’ 253, *tąkiaiy* ‘tankiai’ 254, 262 (nors rašė ir *kiele* ‘kelėjė’) 257, *kietorius* ‘keturis’ 248, *prakieykty* ‘prakeikti’ 264), dar pasitaikė ir *gia* (*pawogiaiy* ‘pavogei’ 259), nors, regis, kitur visur jau pereita prie *gie*.

¹⁸ Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, p. 156.

¹⁹ Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3360. Toliau PaPWM.

²⁰ V. Gidžiūnas nurodo, kad Pabrėža 1798–1800 m. buvo Raudėnų administratorius, o Tverų vikaras tik 1800–1802 m. (V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 21–28).

Po metų, 1800-aisiais, Tverų pamoksle apie Paskutiniojo teismo ženklus „Notatka Nauki ¹szey o znakach poprzedzających Sąd ostateczny, w Twerach 1800“ iš PaKTSK (p. 17–32) Pabrėža taip pat teberašė *kia*: *kiytokiays* ‘kitokiais’ 17, *tąkiay* ‘tankiai’ 19. Tais pat metais pamoksle apie Dievo egzistavimą ir amžinumą „Nauka że Bóg iest, i że jest wieczny. R^u 1800. w Twerach“ (to pat PaKTSK rinkinio p. 1019–1026) irgi dažnesnis *kia* rašymas: *eykiam* ‘eikiame’ 1023, 1024, *eyfzkiay* ‘eiškiai’ 1020(2x), *imkiam* ‘imkiam’ 1025, *kiytokia* ‘kitokio’ 1021 – nors taip pat yra *ifzraukietes* ‘išraukiatės’ 1025, *kieli* ‘kelia’ 1023, *kielus* ‘kelius’ 1023.

Tačiau jau 1801 m. pamoksle (PaKTSK, p. 695–703), sakytame Kantaučiuose šv. Lauryno dieną (t. y. rugpjūčio 10²¹) apie pragaro bauses „Kazanie w Dzień S. Wawrzynca miane o Karach Piekielnych w Kontowciach. 1801“, dėsningai vartojo *kie* [k’e]: *eyszkiey* ‘eiškiai’ 698, *erszkieciu* ‘erškečių’ 697, *kiepty* ‘kepti’ 695, *prakieykta* ‘prakeikta’ 695, 696, *prakieyktyiy* ‘prakeiktieji’ 697(5x), *prakieyktoiy* ‘prakeiktąjį’ 696, *prakieyktuiiu* ‘prakeiktųjų’ 696, 697(3x), 698(2x), *tonkiey* ‘tankiai’ 695 (tik spontaniškai pasitaiko *kia* – *prakiaykt-* [?] 696, *prakiayktyiy* ‘prakeiktieji’ 697). Taip pat ir po pusanтро mėnesio (rugsėjo 29 d.) Žlibinuose sakytame pamoksle apie papiktinimą („Kazanie w Zlabinach w 1801. – w Dzień S. Michała Archanioła miane w Zlabinach o Pogorszeniu“ – PaKTSK p. 883–890): *kiely* ‘kelio’ 890(3x), *prakieyktayseys* ‘prakeiktaisiais’ 890, *prakieykiy* ‘prakeikė’ 886, *prakieykiyma* ‘prakeikimą’ 886, *prakieykts* ‘prakeiktas’ 886, *użmokiesny* ‘užmokesnio’ 886 (pasitaikė tik vienas *eyfzkiay* ‘eiškiai’ 888). Po metų, 1802 m. rugsėjo 8 d. („Kazanie o Panieństwie miane w Korcianach w Dzień Narodzenia N. Maryi. R^u 1802“, PaKTSK, p. 803–810), Kartenoje irgi dėsningas *kie* [k’e]: *bukiem* ‘būkiam’ 804, *erszkiecziu* ‘erškečių’ 803, *kokie* ‘kokia’ 806 ir t. t. Prie *kia* [k’e] žymėjimo Pabrėža jau niekada nebegrįžo. Taigi galima apibendrinti, kad dirbdamas Tveruose (nors 2 pamokslai iš to periodo sakyti Kantaučiuose ir Žlibinuose) apie 1800–1801 m. rugpjūčio 10 d. galutinai liovėsi rašęs balsį *a* po minkštojo *k* su minkštumo ženklų *i* (*kia*) ir ėmė žymėti balsį *e* (*kie*). Tad 1800–1801.VIII.10 *kia* [k’e] > *kie* (*gia* [g’e] galutinai pavirto *gie* ankstėliau).

e) *le* > *lie*. Po Tverų apie penkerius metus Pabrėža vikaravo Plungėje (1802–1807)²². Šiuo laikotarpiu taip pat matyti ryškių pastangų tobulinti rašybą.

Minkštąjį [l’] su žemaičių [ie], kaip ir 1798 m., taip ir vėlėliau rašė *le* (ne *lie*) (13 ypatybė): 1799 m. (PaPWM) *galetumet* ‘galėtumėt’ 247, 248, *nóuplefzmys* ‘nuplėšimas’ 247(2x), *nóuplefzty* ‘nuplėšti’ 247, *miletý* ‘mylėti’ 248, 256; 1800 m. (apie Paskutiniojo teismo ženklus, PaKTSK)

galetum 'galėtų' 23, 25, 29, *góles* 'gulės' 28, *nemileiy* 'nemylėjo' 28, *plesz* 'plėš' 22, *zoles* 'žolės' sg. gen. 18; 1800 m. (apie Dievo egzistavimą, PaKTSK) *galetum* 'galėtų' 1022(2x), 1026, *slepty* 'slėpti' 1019, *negaledamis* 'negalėdamys' 1021, *nemiletum* 'nemylėtų' 1021; 1801 m. rugpjūčio 10 d. (PaKTSK) *dale* 'dalėlje]' 695, *galetum* 'galėtų' 698, *kiele* 'kelėlje]' 697, *pleszy* 'plėšė' 695; 1801 m. rugsėjo 29 d. (PaKTSK) *dale* 'dalėlje]' 884, *galetumyt* 'galėtumėte' 886, *negaledams* 'negalėdamas' 885, *szaszóuleti* 'šašuolėti' 884.

Tačiau jau tą pačią 1801 m. rugsėjo 29 d. Pabrėža parašė ir *kielie* 'kelėlje]' 883 bei *pagayliek* 'pagailėk' 885. Na o 1802 m. rugsėjo 8 d. pamoksle (PaKTSK) jis jau visiškai perėjęs prie *lie* [l'ie]: *daliejy* 'dalėje' 804, *dóktýreliems* 'dukterelėms' 808, *galieczio* 'galėčio' 806, *milietyis* 'mylėties' 806, *panelie* 'panelėlje]' 803, *zolie* 'žolė' 806 (pasitaikė tik *daley* 'dalėje' 804). Vadinasi, galima tvirtinti, kad Pabrėža **1801.IX.29–1802.IX.8 lie** [l'ie] > *lie*.

Iš tiesų ir vėliau Pabrėža stengėsi rašyti *lie* [l'ie]. Pavyzdžiui, 1803 m. balandžio 5 d. pamoksle „Kozoniós Ōnt pyrmos dyinos Weliku. – sakits Plungie. 1803“ (PaKTSK, p. 65–68) yra lytys *galieiy* 'galėjo' 66, 66–67, *kielies* 'kėlėsi' 65, *pargalieiyima* 'pargalėjimo' 68. Tačiau jau kitos dienos pamoksle „Kazanie Na drugi dzien Wielkonocny, o strzezeniu się odpadnienia w grzechy [...]. W Pługianach. 1803“ (PaKTSK, p. 85–92) greta lyčių su *lie* (*atsykieliet* 'atsikėlėte' 90, *gayliejos* 'gailėjosi' 89, *galiesyt* 'galėsite' 92, *póuliet* 'puolėte' 91) ne mažiau ir su *le* (*begaletumyt* 'begalėtumėte' 87[2x], *gayledamos* 'gailėdamiesi' 91, *galejys* 'galėjęs' 85, *galetum* 'galėtų' 86).

Kadangi kituose dviejuose tų 1803 m. pamoksluose, sakytuose po keleto mėnesių, t. y. rugpjūčio 15 d. („Kazanie O wielkosci Nadgrody w Niebie miane w Korcianach w Dzień w Niebo-Wzięcia Naysw: Maryi Panny w R^u 1803“ PaKTSK, p. 743–750) ir rugsėjo 8 d. („Kozoniós Ōnt Dyinos Ōzgiymyma Szwęcziausys Maryos Pannos apėy Cnata Panistys. – sakits Lepłaukie Metusy 1803“ PaKTSK, p. 811–818) visur rašoma tik *lie* [l'ie] (atitinkamai plg.: *galiesyt* 'galėsite' 746, *miliejot* 'mylėjote' 748, *naszlie* 'našlė' 748 bei *galieczio* 'galėčio' 812, *miliejy* 'mylėjo' 812, *negaylietómis* 'negailėtumeis' 814), tai galima tvirtinti, kad tų 1803 m. antrąją Velykų dieną, balandžio 6, Pabrėža buvo susvyravęs, ėmęs iš naujo svarstyti, ar nereikėtų vėl imti rašyti *le* [l'ie].

²¹ Datos čia ir kitur pateikiamos senojo Julijaus kalendoriaus, kilnojamųjų religinių švenčių datos nustatytos pagal tų metų kalendorius.

²² V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 28–32.

Ir tai ne paskutinis Pabrėžos svyravimas. Nors ilgai ir vėliau jis rašydavo tik *lie* [l'ie], pvz., 1804 m. liepos 16 d. pamoksle „Kazanie Mówione w Berzorze w Dzień Szkaplerney N P Maryi. R^u 1804“ (PaKTSK, p. 641–664) *yszliksyt* 'išlėksit' 648, *pargalieiy* 'pargalėjo' 641, *pliesza* 'plėšo' 649; 1805 m. lapkričio 2 d. „Kozonios Ónt dyynos Zadusznos. – Apey Spasaba, kayp Dufzies ratawoty. Płungie, 1805, Kartyno 1812“ (PaKTSK, p. 935–942) *galieiy* 'galėjo' 939, *galietumem* 'galėtumėme' 935, *szaszóulietis* 'šašuolėtis' 936; 1807 m. vasario 2 d. „Kozoniós Ónt Gramicziu apey tus Dayktus, kóryi toiy Szwętie apsywaykszcio. sakits Płungie. 1807“ (PaKTSK, p. 337–343) *galieiy* 'galėjo' 338, *negalietum* 'negalėtu' 341, *prigoliety* 'prigulėti' 338; 1807 m. liepos 16 d. „Kozonios Ónt dyinos Szkapliernas Szwę: Maryos Pannos. Sakits Berzory. 1807“ (PaKTSK, p. 667–674) *dalie* 'dalėlje' 668, *nebgalieiy* 'nebgalėjo' 667, *pargaliety* 'pargalėti' 668; 1807 m. gruodžio 8 d. „Kazanie Na uroczystość Niepokalanego poczęcia Nayswiętzey Maryi Panny. – w Korcianach 1807“ (PaKTSK, p. 971–977) *galieiy* 'galėjo' 975, *pasysliepty* 'pasislėpti' 973, *szaszóuliety* 'šašuolėčio' 974.

Tačiau jau 1808 m. lapkričio 1 d. pamoksle „Kozoniós Ont Wysu Swętu. – Kartyno. Metusy. 1808“ (PaKTSK, p. 927–934) greta vyraujančių lyčių su *lie* [l'ie] (*galieiy* 'galėjo' 929, *galietómi* 'galėtum' 929, *neyszpliefz* 'neišplėš' 933, *szalie* 'šalėlje]=pusėje' 928, *tiliejymó* 'tylėjimu' 933) vėl atsiranda ir su *le* (*galeiy* 'galėje' 931, *galejy* 't. p.' 931, *galetum* 'galėtu' 928, 929, *pargaleiyima* 'pargalėjimo' 932). Po dviejų mėnesių, 1808 m. gruodžio 25 d., „Pamokstós Ónt Szwętyš Ózgymyma Pona JEZUSA. – 1808“ (PaKTSK, p. 237–241) irgi šalia dominuojančių *lie* (*begalietum* 'begalėtu' 239, *galies* 'galės' 239, *gólies* 'gulės' 239, *zolis* 'žolės' sg. gen. 238) pasitaikė *le* (*góledams* 'gulėdamas' 240).

Šis, pavadinčiau, antrasis Pabrėžos susvyravimas grįžti rašyti *le* [l'ie] kulminaciją pasiekė 1809 m. vasario 2 d. pamoksle „Pamokstós Ónt Szwętyš Pannos Szwęčiausys Gramicziu 1809“ (PaKTSK, p. 345–350), nes jame jau yra tik lyčių su *le* (*nebgalietum* 'nebgalėtu' 348, *negalietumem* 'negalėtumėme' 346, *miledama* 'mylėdama' 349). Tačiau vėlgi po kelių mėnesių, 1809 m. gegužės 17 d. (sekminės buvo gegužės 16 d.), „Pamokstós Ónt ontros Dyinos Sekmyniu apey Griekus prisz Dwasy Szwęta. 1809. Kortynoy“ (PaKTSK, p. 127–130) rašė ne tik *le* (*golety* 'gulėti' 129, *milejés* 'mylėjos' 127, *nóumilejy* 'numylėjo' 127[2x]), bet kartais ir *lie* (*galietum* 'galėtu' 129[2x], *nebgalies* 'nebgalės' 129). Kadangi Pabrėžos tarmėje dvibalsis [ie] prieš [j] ne toks ryškus kaip kitose pozicijose, galima manyti, kad prie svyravimo prisidėjo ir ne visai vienodas tarimas, tai ypač matyti iš šio pamokslo.

Antrasis susvyravimas, galima sakyti, baigiasi tuo, kad 1809 m. spalio 2 d. pamoksle „Kozoniós Ónt Szwętyš Szwętu Aniołu Sargu tóriets Płungie. 1809“ (PaKTSK, p. 911–918) Pabrėža rašo jau tik *lie*, t. y. taip, kaip kad Plungės periodo pradžioje 1802 m. buvo apsisprendęs (*dalie* ‘dalélje’ 912[2x], 915, *galieccio* ‘galéčio’ 912, *milietojus* ‘mylétojus’ 913).

Vis dėlto ir šį antrąjį kartą Pabrėža, nutaręs rašyti *lie*, neišliko tvirtas. Reikia kalbėti ir apie trečią svyravimą. Antrąjį kartą svyravo Kartenos periodo (1807–1816 m.²³) pradžioje, netrukus susvyruota ir trečiąjį kartą: 1810 m. Naujųjų metų pamoksle (matyt, sausio 1 d.) „Kozoniós Ónt nauju Metu. Apey Szwęcziausi Warda JEZUS [...] miane w Korcianach 1810“ (PaKTSK, p. 255–257) yra lyčių pusiausvyra; *lie*: *miliejema* ‘mylėjimo’ 257, *milietum* ‘mylėtų’ 257 (atrodo, kad abu kartus žodžių pradžia *milie-* buvo pradėta rašyti *mile-*, bet apsižiūrėta ir ištaisyta!) ir *le*: *begalecio* ‘begalėčiau’ 255, *nebgalejau* ‘nebgalėjau’ 255. 1810 m. balandžio 16 d. (Didijį šeštadienį) „Kozoniós Apey teysiby Dyiwa óz griekus musó mukoiy Chrystusa[?] parodita. Sakits Didziojé Sóbeto Metusy 1810. Kartyno“ (PaKTSK, p. 429–444) greta dažnesnių lyčių su *lie* [l’ie]: *gaylietyis* ‘gailėties’ 444, *galieiy* ‘galėjo’ 429, 431, 433, 440, 441, *galietum* ‘galėtų’ 431, *prigolieiy* ‘prigulėjo’ 437 nemažai dar yra formų ir su *le*: *galeiy* ‘galėję’ 441, *galetum* ‘galėtų’ 431, 437(2x), *mileiyms* ‘mylėjimas’ 436, *milejyms* ‘t. p.’ 436, *negaleiy* ‘negalėjo’ 431. Ir tik nuo 1811 m. balandžio 2 d. „Kozoniós Ónt pyrmos Dynos Weliku – Sakits Kartyno 1811“ (PaKTSK, p. 69–76) tegalima sakyti, kad Pabrėža galutinai nutarė rašyti *lie* [l’ie] (*galieiy* ‘galėjo’ 75[5x], *yfszypliety* ‘išsiplėtė’ 74, *ózsliegta* ‘užslėgtą’ 75, *pargaliejós* ‘pargalėjus’ 69) ir jau šio nusistatymo nebekeitė.

Trumpai tariant, Pabrėža 1801.IX.29–1802.IX.8 *le* [l’ie] pakeitė *lie*, apie 1803.IV.5 susvyravo, ar negrįžti prie *le* varianto. Vis dėlto toliau visą Plungės laikotarpį rašęs *lie*, vėl suabejojo Kartenoje apie 1808.XI.1–1809.V.17. Antrąją 1809 m. pusę turbūt vartojęs *lie*, trečiąjį kartą Pabrėža susvyravo netrukus: 1810.I.1–1810.IV.16. Ir tik nuo 1811 m. Velykų jau tvirtai rašė vien *lie*.

Tiek daug dėmesio Pabrėžos svyravimams skirta dėl to, kad būtų aiškesnis jo ieškojimų kelias. Jam, žemaičiui, apsispręsti rašyti pagal savo tarmės tarimą *lie* [l’ie] buvo sunku bent jau dėl trijų priežasčių.

Pirma, lenkų rašyboje po minkštosios *l* nežymima *i*, t. y. nežymimas minkštumo ženklas, nes lenkų abėcėlė turi atskirą raidę kietajam garsiui žymėti – *ł*. Tad ji galėjo sugestionuoti rašyti be *i*, nors žemaičių

²³ Ibid., p. 32–43.

tarmėje tai ne minkštumo ženklas, o dvigarsio *ie* pirmasis dėmuo. Antra, tradicinėje XVIII a. rašomojoje lietuvių kalboje dažnai vartota *le*, bet tai buvo visai natūralu, nes *e* reiškė aukštaičių garsą [é], o ne [ie], kaip kad Pabrėžai galėjo atrodyti. Trečia, ir tarmės tarimas nebuvo visiškai vienodas, prieš [j] dvibalsis [ie] yra linkęs vienbalsėti. Visa tai, matyt, ilgai trukdė Pabrėžai galutinai apsispręsti. Plungėje, jau nutaręs žymėti žemaitiškai *lie*, apie penkerius metus taip rašęs (su nedidele išimtimi), atvykęs į Karteną vėl ėmė ne vienerius metus svyruoti (plačiau apie to meto ieškojimus žr. toliau).

f) *ci* > *cz*. Grįžtant prie Pabrėžos plungiškio laikotarpio permainų reikia nurodyti, kad tame 1802 m. rugsėjo 8 d. pamoksle, kur jau užfiksuotas pirmasis Pabrėžos apsisprendimas rašyti *lie* [l'ie], pakeistas ir kitas rašybos atvejis – čia pirmą kartą garsas [č'] imamas žymėti nebe *c* prieš minkštumo ženklą, o *cz* (16 ypatybė). Taigi nors dar 1799 m. rašė *ci* [č'], pvz., PaPWM: *kalbąciam* 'kalbančiam' 252, *klausąciu* 'klausančių' 247[2x], *žalció* 'žalčių' 247; taip pat ir 1800 m., pvz., PaKTSK – pamokluose apie Paskutiniojo teismo ženklus ir apie Dievo egzistavimą – atitinkamai *ayciojymays* 'aičiojimais' 18, *marcios* 'marčios' sg. gen. 18, *trynąciu* 'trinančių' 20 bei *cia* 'čia' 1022, 1023[2x], 1024, *paciu* 'pačių' 1021, *tukstąciu* 'tūkstančių' 1023; 1801 m. rugpjūčio 10 d. PaKTSK: *cia* 'čia' 695, 697, *smylciau* 'smilčių' 696(2x), *tawarciaus* 'tavarčius' 697 (bet plg. *tawarcistas* 'tavarčystos' 697, kur *i* nėra minkštumo ženklas!); 1801 m. rugsėjo 29 d. PaKTSK: *pacius* 'pačius' 885, *smercia* 'smerčio' 885, *ticioms* 'tyčiomis' 885. Tačiau jau 1802 m. rugsėjo 8 d. visur žymėjo tik *cz* [č'] (PaKTSK): *ayczioiy* 'aičiojo' 804, *erszkiecziu* 'erškečių' 803, *galieczio* 'galėčio' 806, *pacziu* 'pačių' 806(2x), *skayszcziu* 'skaisčių' 806. Nuo tada Pabrėža jau niekada nebegrižo rašyti *ci* [č']. Taigi **1801.IX.29–1802.IX.8 ci [č'] > cz**.

Vadinasi, Plungės periodo pradžioje 1802 m. rugsėjo 8 d. Pabrėža naujai ėmė rašyti net du rašybos atvejus: *lie* [l'ie] ir *cz* [č']. Abu juos būtų galima pavadinti bėgimu tiek nuo tradicinės XVIII a. lietuvių rašomosios kalbos, tiek nuo lenkų kalbos prie tarimo, šnekamosios kalbos vartosenos (kadangi garsas [č'] buvo tariamas vienodai, pavyzdžiui, minėtuose žodžiuose *tawarciaus* ir *tawarcistas*, tai ir žymėti Pabrėža nutarė vienodai).

g) *yi* > *yy* > *yi*. Daugiau tuo plungiškiu penkmečiu nematyti ryškesnių sąmoningų Pabrėžos ortografijos tobulinimų, išskyrus vieną įstabų eksperimentą. Jau minėta, kad 1799 m. Pabrėža ėmė nuosekliai vartoti rašmenis *yi* žymėti žemaitiškam dvibalsiui [eɪ] (bk. *ie*) (12 ypatybė). Taip jis ir rašė visuose žinomuose tekstuose iki 1805 m. lapkričio 2 d.

pamokslo (PaKTSK). Tačiau čia dvibalsis [eɪ] jo visur ženklinamas *yy*: *dyyno* 'dienolje' 938(2x), *Dyywóu* 'Dievuo=ui' 936, *Pyy móu!* 'Piemuo!' 942, *szyrdyys* 'širdies' 941, *tyy* 'tie' 938, 940, *tyysa* 'tiesa' 941, *wyyyny* 'vieniš' 935. Vadinas, Pabrėža bus mėginęs dar kitaip užrašyti tą patį žemaitišką dvibalsį [eɪ]. Greičiausia jis čia taikėsi prie kitų dvibalsių rašymo su *y*: *ay*, *ey*, *uy*, tad keitimo priežastis turbūt ne derinimasis prie tarties, o rašybos tvarkymas, vienodinimas. Tačiau greitai Pabrėža bus persigalvojęs, nutaręs, kad vis dėlto tie du garsai nesą vienodi ir grįžęs prie seno žymėjimo *yi*. Jau 1807 m. vasario 2 d. (PaKTSK) rašė tik *dyyinos* 'dienes' 337, *Dyiwá* 'Dievo' 340, *lyipy* 'liepė' 338, *sziedyina* 'šiandieną' 337(3x), *szwysibys* 'šviesybės' 337, *wyina* 'viena' 337(2x) ir tokio žymėjimo vėliau nebekeitė. Tad dar viena Plungės periodo ypatybė – **apie 1805.XI.2 yi [eɪ] > yy ir vėl yy [eɪ] > yi.**

h) giy, kiy > gy, ky. Paskutinį kartą prieš tuos 1809 m. ryškiau rašybą Pabrėža keitė – atsisakė po *g* ir *k* žymėti minkštumo ženklą *i* (18 ypatybė) prieš *y*. T. y. nors Pabrėža 1798 m. ir vėliau rašė *giy* [g'e] ir *kiy* [k'e] (paskutinį kartą toks ženklinimas fiksuotas bene 1807 m. gruodžio 8 d. pamoksle, PaKTSP: *giymynys* 'gimines' 972[2x], *gyrdiety* 'girdėti' 975, *neožtraukiy* 'neužtraukė' 972, *sunkiynibys* 'sunkenybės' 974), tačiau jau nuo 1808 m. lapkričio 1 d. pamokslo ėmė žymėti tik *gy* ir *ky* (PaKTSK): *bukyt* 'būkiat' 932, *gymynys* 'gimines' 933, *gyrdieiy* 'girdėjo' 929, *kytosy* 'kitose' 932 (dar spontaniškai – ir *bukiyt* 'būkiate' 932). Taigi galima sakyti, kad **1807.XII.8–1808.XI.1 giy [g'e], kiy [k'e] > gy, ky.**

Šitaip Pabrėža reformavo savo rašybą Kartenos laikotarpio pradžioje. Svarbu pabrėžti, kad tame pat 1808.XI.1 tekste, kur atsisako žymėti minkštumo ženklą po *g*, *k* prieš *y* ir ima rašyti tik *gy*, *ky*, Pabrėža kartu, kaip minėta, susvyruoja, ar vėl negrįžti rašyti *le* [l'ie] vietoj *lie*.

Seniau Pabrėža apsisprendamas vartoti *giy*, *kiy* norėjo įvesti sistemą *g* ir *k* minkštumą žymėti visur – kaip *gie* [g'e], *kie* [k'e], taip ir *giy* [g'e], *kiy* [k'e]. Tačiau jokio kito priebalsio minkštumas prieš *y* žymimas nebuvo. Matyt, tai apsvaistęs, Pabrėža nutarė, kad dėl tvarkos reikėtų minkštumo prieš *y* nežymėti niekur, ir pradėjo rašyti tik *gy*, *ky*. Ir sykiu ėmė svyruoti, ar neatsisakius *i* raidės po *l* prieš *e*, kur žemaitiškai tariama [l'ie]. (Beje, lenkų, dažnai ir tradicinėje XVIII a. lietuvių rašyboje buvo vartojama *gy*, *ky* bei *le*.) Taigi, regis, ir smulkus rašybos pakeitimas liudija sąmoningus Pabrėžos ieškojimus, norą tvarkyti rašybą. Vieno atvejo svarstymas implikavo ir kitų revidavimą.

i) gie, kie > ge, ke. Taigi iki 1809 m., kurių rašybos pagrindinius bruožus pristaciau, daugiau svarbesnių sąmoningų Pabrėžos rašybos tobulinimų nepastebėta. Tačiau tuoj po 1809 m. Pabrėža vėl keitė vieną ypa-

tybę, t. y. liovėsi rašęs minkštumo ženklą po *g*, *k* ir prieš *e*, vietoj *gie* [g'e], *kie* [k'e] ėmė rašyti *ge*, *ke*. Dar 1809 m. gegužės 17 d. pamoksle visur rašė *gie*, *kie* (PaKTSK): *atgien* 'atgena' 127, *gieru* 'gerų' 129, *kieleys* 'kėliais' 129, *tokiey* 'tokiai' 129(2x). Tačiau 1809 m. spalio 2 d. greta dar vyraujančių lyčių su *gie*, *kie* (PaKTSK: *giera* 'gero' 914, 915[2x], *kieló* 'keliu' 915, *kiętieczio* 'kentėčio' 913, *kokie* 'kokia' 917, *tokiem* 'tokiam' 911) jau ima pasitaikyti ir su *ge* (*Ewangelyio* 'Evangelijo[je]' 914, *gen* 'gena' 913, *geresney* adv. 'geresniai' 918). 1810 m. Naujųjų metų pamoksle (sausio 1 d. PaKTSK) taip pat vyrauja *gie*, *kie* lytys (*eyfzkiey* 'eiškiai' 257, *isykieriejóses* 'išsikerėjusios' 256, *kiela* 'kelia' 257, *kokie* 'kokia' 255[3x]), nors yra ir *ge*, *ke* (*gen* 'gena' 256, *geresny* 'geresnio' 255, 256). O 1810 m. balandžio 16 d. pamoksle jau daugybė ir vienokių (*gie*, *kie*: *gieriaus* 'geriaus' 431, *kiętiey* 'kentėjo' 442, *kiętiety* 'kentėti' 442, *sósyrinkiem* 'susirinkiam' 443, *sragiey* 'sragiai' 430, 440, 444), ir kitokių (*ge*, *ke*: *geriaus* 'geriaus' 432[2x], 436, 443, *kętiey* 'kentėjo' 442[2x], *kętiety* 'kentėti' 442, *sósyrinkemgi* 'susirinkiam gi' 443, *sragiey* 'sragiai' 439, 443) lyčių, vargu, ar kuris nors variantas vyrauja. Ir tik 1811 m. balandžio 2 d. pamoksle galutinai pereita prie *ge*, *ke* (PaKTSK): *gera* 'gerą' 71, *yfzgelbietu* 'išgelbėtų' 70, *keló* 'keliu' 73, *kętiety* 'kentėti' 75, *weykey* 'veikiai' 73 (nors spontaniškai pasitaikė ir *dziaukieties* 'džiaukiaties' 69 bei *weykiey* 'veikiai' 73). Vadinasi, **1809.X.2--1811.IV.2** *gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge*, *ke* (apytiksliai – 1810 metais). Po to Pabrėža jau visada rašė *ge* ir *ke*, be minkštumo ženklo, plg. PaKPAS rinkinyje 1813 (ir 1814) m. *geray* 'gerai' 286, *kokemy* 'kokiamė' 286; 1816 m. *gerus* 'gerus' 165, *iogey* 'jogei' 165, *sunkey* 'sunkiai' 167; 1822 m. *geresny* 'geresne' 169, *eyfzkey* 'aiškiai' 169.

Pabrėžai, 1808.XI.1 jau liovusis žymėti minkštumo ženklą po *g*, *k* prieš *y*, turėjo aiškiai matytis, jog jo tekstų minkštinamojo *i* rašymas po *g*, *k* prieš *e* lenkų ir tradicinės XVIII a. lietuvių rašybos pavyzdžiu tapo izoliuota ypatybe, t. y. minkštumas prieš *e* po jokio kito priebalsio nebebuvo žymimas, tik po *g*, *k*. Ir Pabrėža pasiryžo savo rašybą patvarkyti, pavienodinti – atsisakė minkštumo žymėjimo ir čia, ėmė rašyti tik *ge* [g'e], *ke* [k'e].

Regis, kodėl gi Pabrėža negalėjo iš karto, 1808 m., atsisakydamas žymėti *giy* [g'e], *kiy* [k'e], liautis rašyti ir *gie* [g'e], *kie* [k'e]. Bet nederėtų pamiršti, kad jis jau vieną kartą buvo keitęs šios pozicijos rašymą – 1800–1801 m. rugpjūčio 10 d. vietoj *kia* ėmęs žymėti *kie*. Matyt, nebuvo lengva kūrėjui atsisakyti savo ankstesnio apsisprendimo, juoba kad su juo spėta susigyventi. Be to, lenkų kalboje *gie*, *kie* rašymas yra įprastas, o **giy*, **kiy* – nėra. Tačiau, nors vėliau, vis dėlto Pabrėža ėmėsi įgyvendinti tai, ką sumanęs.

Be to, kas vėlgi labai svarbu, šis pasiryžimas išmesti minkštinamąjį *i* iš *gie, kie* chronologiškai sutampa su trečiuoju Pabrėžos svyravimu, ar neatsisakyti *i* ir junginyje *lie* [l'ie]. Vadinasi, kada tik Pabrėža tikslino savo rašybos minkštumo žymėjimą, visada prisimindavo kitą problemą – ką gi daryti su *i* žemaitiškame junginyje *lie* [l'ie]?

Visi šie 1808–1810 m. kitimai, bent jau netiesiogiai, yra susiję su Pabrėžos gyvenimo pradžios Kartenoje (1807–1816) sunkumais. Galbūt tai buvo vieni iš pačių nelengviausių jo gyvenimo metų. Valstiečiai Šaulevičiai, gyvenę prie Varnių, „sumanę parduoti savo namus ir ūkį ir gautais pinigais prie kurios nors bažnyčios įsteigti naują altariją, tikėdamiesi ir patys joje iki mirties gyventi“²⁴. Pabrėža 1807 m. šiuo pasiūlymu susidomėjo ir ėmė steigti altariją Kartenoje. Tačiau per trejus metus Šaulevičiai vis vilkino pažadą vykdyti, jiems Pabrėža ne kartą neteismu grasino, ir patį Pabrėžą Šaulevičius per Rietavo dvarą buvo padavęs į teismą. 1810 m. liepos 24 d. Šaulevičius po daugelio pažadų netesėjimo atsisakė funduoti altariją²⁵.

Nelengvų atsirado ir kitų rūpesčių. Pabrėžai, apsigyvenusiam savo įsigytuose namuose (1807 m. gale) Kartenoje, „reikėjo ūkininkauti, pirktis maisto, grūdų [...], organizuoti ūkio darbus: samdyti ūkvedį, šeiminkę ir patarnavimui berniuką [...]. Visoms šioms išlaidoms padengti Pabrėža užsitraukė nemažą skolą“²⁶.

1810 m. viduryje baigėsi daug nervų sugraužusi byla su Šaulevičiais. Tačiau Žemaičių vyskupijos kurija tik 1810 m. pabaigoje patenkino Pabrėžos prašymą palikti jį Kartenoje²⁷. Tik tada, matyt, Pabrėža galėjo psichologiškai kiek stabiliau pasijusti.

Taigi 1808–1810 m. Pabrėžos rašybos kitimus (*lie* [l'ie] : *le* svyravimą; *giy* [g'e], *kīy* [k'e] > *gy, ky; gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge, ke*) tikriausiai reikia sieti ne tik su lingvistinėmis, bet ir su ekstralingvistinėmis priežastimis. Neramus dvasinis gyvenimas galėjo tam tikru mastu veikti ir rašybos nestabilumą. Vėliau Pabrėžos tekstuose net iki 1822 m. nematyti jokių ryškesnių rašybos pokyčių. Ir apskritai šie Kartenos periodo pradžios ortografijos modifikavimai yra vieni iš didžiausių prieš Pabrėžai nutariant norminti savo bendrinės kalbos variantą.

j) 1822 m. Šių metų gegužės 21 d. pamoksle „Pamokslós Sakramenta Kónygistys. yr Apey Pawinastis Krykszczionu dieł kónygu yr Bažnicziu.

²⁴ Ibid., p. 33.

²⁵ Ibid., p. 37.

²⁶ Ibid., p. 35.

²⁷ Ibid., p. 38.

– Sakits Saŭatasy Łaykó 40. Adinu Atposku par Sekmynes. – Metusy 1822” (PaKPAS, p. 169–224) atsiranda dar vienas sąmoningas Pabrėžos ortografijos keitimas – buvęs z [ž'] rašymas prieš i [ž'i] imamas keisti į ž (su tašku), taigi imamas rašyti visai taip, kaip ir kietasis [ž]: *pažitka* ‘pažytka’ 209, *žinksney* ‘žingsniai’ 173(3x), *žinksniu* ‘žingsnių’ 173. Nors dažniau parašoma dar be taško (*ómzióu* ‘amžiuo=amžiui’ 169, *ómzióujy* ‘amžiuje’ 169[3x], *pazinty* ‘pažinti’ 170, *pazintumem* ‘pažintumėm’ 170, *paziteczna* ‘pažytečno’ 170), tačiau aišku, kad tais 1822 m. Pabrėža jau pradeda apsispręsti žymėti minkštąjį [ž'] prieš i taip pat su tašku ž, galbūt net rašydamas šį sekminių pamokslą. Ir vėlesniuose PaPWM rinkinio pamoksluose taip rašyta, plg. 1823 m. *bažityis* ‘bažyties’ 119, *pažitka* ‘pažytka’ 113, *pripazintu* ‘pripažintų’ 116, *prisypazinty* ‘prisipažinti’ 117; 1824 m. *atsywożis* ‘atsivožys’ 209, *ómžiaus* ‘amžiaus’ 208, *ómzius* ‘amžius’ 215, *pagróuzinty* ‘pagražinti’ 205, *pažitka* ‘pažytko’ 203; 1826 m. *yszsyžioiys* ‘išsižiojes’ 282, *pagróuzintays* ‘pagražintais’ 284; 1827 m. *laužidams* ‘laužydams’ 163, *Židu* ‘žydu’ 161 ir kt. Nukrypimai, visų pirma senesnysis žymėjimas z [ž'], tada tebuvo labai reti, spontaniški, plg. *pagróuzinty* ‘pagražinti’ 117, *pazitkus* ‘pažytkus’ 113, *óziwoty* ‘užyvoti’ 115 (1823 m.); *ómziusy* ‘amžiuose’ 161 (1827 m.).

k) 1831 m. Iš 1830 m. „Pamokslós Apey draskima szłowys Artyma. Sakits Mosiedie. 1830” (PaPWM, p. 271–278) aišku, kad po 1811 m. Pabrėžos jau atsisakytų rašyti *gie* [g'e], *kie* [k'e] bei po 1822 m. raide ž imto žymėti ir minkštojo [ž'], kaip nors ryškiau savo rašybos dar nebuvo modifikavęs. Tačiau jau kitais, 1831, metais užrašytame „Pamokslós Ať pradziós Atpósku 40. Adinu ysz prisakima Skaystey Szwyisy Jomilestas Kónygykszty Wiskupa Zemaytiu. atprowyniejemu. sakits apey tusgi Atpóskus Kretingoy Metusy 1831. Bałady 4. d.” (PaPWM, p. 753–764) aiškiai matyti, kad Pabrėža sąmoningai keitė kai kurias savo ligtolės rašybos normas.

Visų pirma 1831 m. jau turėjo būti nutaręs minkštuosius žvarbiuosius [š'], [ž'] ir minkštąją afrikatą [č'] (16, 17 ypatybės) imti žymėti akūto formos diakritiniu ženklų: *ś, ź, ć* ([ž'] prieš i 1822 m. buvo ėmęs žymėti taško formos diakritiku ž). Tačiau čia matyti dar ir nemaža įvairovės. Pavyzdžiui, [š'] rašomas ir a) *ś*: *griešyjyma* ‘griešijimo’ 755, *paprašity* ‘papašyti’ 756, *śio* ‘šio’ 758, ir b) sz (kaip ir ligi tol): *nebegrieszity* ‘nebegriešyti’ 757, *parprasziama* ‘parprašymo’ 757, *parprasziy* ‘parprašyti’ 756, *pasyprasziy* ‘pasiprašyti’ 760. Nevienodai žymėtas ir [č']; vienur a) *ć*: *nepaczćiwóma* ‘nepaččyvumą’ 753, *nepaczćiwómy* ‘nepaččyvume’ 753, *pamaćio* ‘pamačiu=pagalba’ 755; kitur b) c: *ćziściaus* ‘čyšćiaus’ 759, *ćziścio*

‘čyščiū[mi]’ 758, *nepaczciwus* ‘nepaččyvus’ 758; trečiur c) cz (kaip ir ligi tol): *doczesnu* ‘dočesnų’ 758, *kibączios* ‘kybančios’ 756, *krykszczionis* ‘krikščionys’ 757, *nepaczcziwóms* ‘nepaččyvumas’ 754. Taip pat įvairavo [ž’]; ir a) ž: *nobažęstwa* ‘nobaženstva’ 756, *nóumazinty* ‘numažinti’ 759, *pagróužims* (sic!) ‘pagražins’ 758, *pagróužinty* ‘pagražinti’ 757, *pažitka* ‘pažytka’ 755, *sólaužima* ‘sulaužymą’ 760; ir b) ž: *yszpazinty* ‘išpažinti’ 758, *nobažęstwas* ‘nobaženstvos’ 759, *nobažęstwoy* ‘nobaženstvoj’ 757, *óziwoty* ‘užyvoti’ 757. Tai yra aiški šių rašmenų keitimo pradžia, dar matyti tik tendencijos, bet nesijaučia nusistovėjimo.

Dar viena ypatybė, be jokios abejonės, sąmoningai imta keisti 1831 m., tai žodžio pradžios dvigarsio [ɔŋ] žymėjimas. Pabrėža liovėsi šioje pozicijoje rašęs *ón* ir *émė* žymėti *q*, kaip kad visada stengėsi daryti ne žodžio pradžioje. Tiesa, pamokslo pirmajame puslapyje parašo dar ir *ónt* ‘ant’ 753(4x), net 757(1x), bet jau nuo pat pradžių ir toliau rašo su *q*: *qt* ‘ant’ 753(3x), 754(3x), 755(2x), 756(2x), 757(4x) ir t. t. Taip pat pakeistas šaknies *antr-* pradžios rašymas – *ątra* ‘antra’ 760(2x), *ątros* ‘antros’ 759 (nors spontaniškai dar ir *óntra* ‘antra’ 760).

Taigi 1831 m. Pabrėža vėl ima aktyviai ieškoti būdų tobulinti savo rašybą. Tai vėliausias iš išlikusių Pabrėžos pamokslų tekstų. Tiesa, tame pat PaPWM rinkinyje yra ir 1834 m. data Pabrėžos pažymėtas pamokslas. Tačiau jo rašyboje dar nėra visų čia minėtų ieškojimų žymių – tai rodo, kad jis negali būti parašytas po 1831 metų. Kad Pabrėža suklydo rašydamas datą, rodo ir toliau einąs tokia pat popieriuje rašytas pamokslas – pirmojo (neva 1834 m.) tęsinys, pažymėtas 1824 m. data. Tad ir tas „1834 m.“ iš tikrųjų rašytas 1824 metais.

l) Mokslinių ir dvasinio turinio raštų rašybos iki 1831 m. santykis. Vienas iš pirmųjų profesionalių Pabrėžos rašybos vertintojų buvęs Antanas Salys, 1927 metais²⁸ nuvažiavęs ir suregistravęs Kretingos vienuolyne dar buvusius prieš Antrąjį pasaulinį karą jo rankraščius. Rašybą Salys apibūdino lakoniškai: „Svarbiausias jos atskyris yra tarmės ilgųjų balsių žymėjimas trumpųjų balsių rašmenų pora; žem. o < rašom. kal. u žymimas ó, dvibalsiai an, en rašomi a, e. Nuosekliai tos rašybos laikytasi tik mokslinio turinio raštuose, dvasinio turinio raštų rašyba kerša marga“²⁹.

Visai panašiai Pabrėžos rašybą po 60 metų apibūdino ir Petras Jonikas, iš esmės savais žodžiais perpasakojęs Salio mintis. Jis rašė, kad

²⁸ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, A. Salys, *Raštai*, Roma, 1985, t. 3, p. 199–207 (perspausdinta iš *Švietimo Darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24).

²⁹ *Ibid.*, p. 201.

„Pabrėža rūpinosi kalbos dailumu ir grynumu. Bet [...] tikybinuose raštuose [...] jis nesilaiko nei savosios rašybos“³⁰.

Pastaruoju metu mokslinių Pabrėžos veikalų rašybą platėliau aptarė Zigmas Zinkevičius. Jis sakė, kad Pabrėža „mokslo veikaluose vartojo savitą, žemaičių tarmei pritaikytą rašybą (kitose knygose ji suprastinta ir nenuosekli)“³¹.

Iš esmės visi čia suminėti kalbininkų vertinimai perša mintį, kad Pabrėža susikūrė savitą rašybą mokslo reikalams, tačiau kituose raštuose, ypač dvasinio turinio, savo rašybos nesilaikęs, buvęs nenuoseklus. Todėl dabar reikia atsigręžti į dvi išlikusias mokslinio pobūdžio knygas, kuriose prieš 1831 m. Pabrėža šiek tiek vartojo ir žemaičių kalbos.

Pirmasis rankraštis – tai *Skutki Lekarskie niektórych Roslin i Sposób używania Tychże Roslin w różnych Chorobach [...] Roku 1814*. W Korcianach³². Knyga lenkiška, žemaitiškai pateikti tik augalų pavadinimai tekste ir pradžioje pridėtame jų sąrašė „Imiona Zmuydzkie triwjalne Roslin w tey Xiędze umieszczonych“³³. Šiame rankraštyje nėra tokių žemaitiškos ortografijos ypatybių, kurios iš esmės skirtųsi nuo vartotųjų pamoksluose 1811–1822 m. Sutampa anksčiau išvardytos stabiliosios ypatybės, iš kaitaliotų galima minėti *ge* [g'e] (*gegóźrayby* 'gegužraibė' p. 64, *geltis* 'geltis' 83), *cz* [č'] (*augącziój* 'augančioji' 116, *gauróćziós* 'gauročius' 83), *sz* [š'] (*trószey* 'triušiai' 158), *z* [ž'] prieš *i* (*gegóźis* 'gegužis' 158, *myizis* 'miežis' 91, *pazist* 'pažįsta' 117, *ziwatu* 'žyvatu' 113 – nors vėliau kitoje vietoje prirašyta ir *ziwat-żolie* 'žyvatzolė' 139). Tiesa, minėtajame pradžios sąrašė yra ir *ćz* [č'] (*bagoćzy* 'bagočė' l. 8v, *ćzemiczy* 'čemeryčia' 8v, *ćzemiczyniks* 'čemeryčinykas' 8v, *ćzesnaks* 'česnakas' 8v, *ćziepronelis* 'čiepronelis' 8v, *garstiće* 'garstyčia' 9r ir *gauroćziós* 'gauročius' 9r); taip pat *ź* [ž'] prieš *i* bei kitur (*gegóźis* 'gegužis' 9r, *gelźyis* 'gelžies' 9r[2x], *myizis* 'miežis' 9v, *ziwatu* 'žyvatu' 10v), netgi *śz* [š'] prieš *y!* (*śzyrdyis* 'širdies' 10v, *śzyrdżolie* 'širdžolė' 10v). Tačiau šitas žymėjimas tikriausiai nerodo Pabrėžos 1814 m. moksliniuose tekstuose ėmus rašyti rašmenis *ćz*, *ź* ir *śz*, nes: a) pačiame knygos tekste jų visai nėra, b) ir sąrašė jų tėra tik kai kur, kitur tame pat sąrašė daug žodžių irgi parašyta su *cz* [č'], *sz* [š'] (*czesnaks* 10v[2x], *katgarsticze* 'katgarstyčia' 9r, *trócziznioks* 'tručyzniokas' 10v, *zójkczesnakis* 'zuikčesnakis' 10v; *triószis* 'triušis' 10v). Matyt, čia diakritinius akūto formos ženklelius Pabrėža bus taip nenuosekliai sudėjęs daug vėliau, kai šios knygos jam reikėjo rašant kitus botanikos veikalus. Vadinasi, PaSL1814 rankraščio rašyba nesiskiria nuo kitų to laiko Pabrėžos tekstų.

Antrasis mokslinis rankraštis yra 1827 m. data po pratarmės datuotas *Promyćzek Zwiastujący Tablicę Chorób*³⁴. Jame taip pat rašoma *ge*

[g'e] (*gedymys* 'gedimas' p. 612, *gegóz-lygy* 'gegužligė' 612), *ke* [k'e] (*kelusaus-gila* 'kelišausgyla' 624, *ketwyr-t-dyin-drógis* 'ketvirtidiendrugys' 625), *cz* [č'] (*lekączioji* 'lekančioji' 655), *sz* [š'] (*bemiergismuszis* 'bemiergyslmušis' 36, *kepyn-kimszis* 'kepinkimšis' 624), o kaip 1822–1831 m. žymima ž [ž'] prieš *i* (*yszgłizis* 'išgylžis' 115, *kaut=iskip=tuzis* 'kauliškyplūžis' 62), kaip visada prieš 1831 m. žodžio pradžioje – *ón* [on] (*ónkszt-nasris* 'antkštnasris' 655, *ónt-griuwis* 'antgriuwis' 655). Visa tai akivaizdžiai sutampa su to meto Pabrėžos pamoksluose vartota rašyba.

Toks sugretinimas su mokslui vartota ortografija aiškiai rodo, kad vyraujanti nuomonė, jog Pabrėža skirtinga rašyba rašė savo dvasinius ir mokslinius tekstus, iki 1831 m. nepasitvirtina. Įtikinamesnių įrodymų, kad tada jis turėjo dvi skirtingas rašybas, nėra. Priešingai, analizė rodo, kad visuose išlikusiuose tekstuose, rašytuose iki 1831 m., Pabrėža visokiems tekstams laikėsi vienodos, kai kada sąmoningai pakoreguojamos, rašybos.

Yra išlikusios bent keturis kartus Pabrėžos įvairiu laiku išdėstytos mintys apie žemaitišką rašybą. Pirmąjį kartą – minėtojo PaPZTCh1827 rankraščio pratarinėje. Pabrėžai svarbu nurodyti kai kuriuos, matyt, jam atrodžiusius svarbiausius savo rašybos bruožus, to meto skaitytojui galėjusius kelti daugiausia abejonių. Pirmiausia jis apibūdina, kad esama ir atvirų *e, o* (*drebiejyms, grobs*), ir susiaurėjusių *é, ó* (*jédróms, gózós*), kad susiaurėjusius būtina žymėti diakritikais (l. 4v–5r). Taip pat išvardija pagrindinius žemaičių kalbos dvigarsius *au, ay, eu, ey, iey, óu, uy, yi* ir priduria – „gali jų būti ir daugiau, bet tai palieku gramatikai“³⁵ (5r). Šios ypatybės, esančios visuose Pabrėžos raštuose ir niekada nekaitalios, jam turbūt todėl buvo svarbios nurodyti skaitytojui, kad būtent jas Pabrėža suvokė kaip savo rašybos esmę, kaip „pabrėžiškąsias“, skirtingas nuo kitų autorių.

Toliau Pabrėža kalba apie rašybos ypatybes, dėl kurių pats yra sukęs galvą, abejojęs, kurias yra keitęs. Tai visų pirma *ge* [g'e], *ke* [k'e], *gy* [g'ę], *ky* [k'ę] (reikia rašyti be minkštumo ženklų *geras, keras, o ne gieras, kieras*, taip pat ir tada, kai po *g, k* eina *i, y*, l. 5r–5v), kurias, kaip minėta,

³⁰ P. Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago, 1987, p. 176.

³¹ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius, 1990, p. 167.

³² Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–1, 34 l., 246 p. Toliau PaSL1814.

³³ PaSL1814, l. 8v–10v. Šio sąrašo pirmojo psl. faksimilė išspausdinta knygoje *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, p. 48.

³⁴ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–2, 8 l., lxxj p., 697 p. Toliau PaPZTCh1827.

³⁵ „Może bydz ich i więcey, które Grammatyce zostawuję“.

buvo pakeitęs atitinkamai apie 1809.X.2–1811.IV.2 ir apie 1807.XII.8–1808.XI.1. Po to įrodinėjama, kad žemaičių „priebalsis *l* yra tarpinis tarp lenkų *l* ir *ł* tuo, kad netariamas nei taip minkštai kaip lenkų *l* minkštasis, nei taip kietai kaip *ł*, o kadangi daugelio žodžių tą žemaičių *l* reikia suminkštinti, tai būtina po *l* rašyti *i*, pvz., *klietys*, *Lietys*, o ne *kle-tys*, *Letys*. Taigi nevykusiai daro tie, kurie sekdami lenkų rašybą praleidžia *i* po *l*, nors ji ir aiškiai girdima tarp dviejų skiemenų [t. y. garsų!]³⁶ (l. 5v–6r). Taigi sako, kad nereikia rašyti to, ką pats „nevykusiai“ rašė 1798 m., bet 1801.IX.29–1802.IX.8 liovėsi, nors dar svyravo ir vėliau. Ir paskutinis Pabrėžos nurodymas yra dėl raidžių *z* ir *ż*: „žemaičių kaip ir lenkų kalboje taip pat yra priebalsiai *z*, *ż*“³⁷ (l. 6r), taigi jis noris minkštąjį [ž'] žymėti *z* su akūtu, o ne *ż* su tašku. Tačiau to pat rankraščio tekste ir žodžių rodyklėje šis rašmuo *z* visai nevartojamas, terašoma *ż* (pavyzdžių pateikta anksčiau). *Ż* prieš *i* terašoma ir pamoksluose nuo 1822 iki 1830 m. imtinai (o prieš *e* bei *y* – ir anksčiau). Čia panašu į prieštaravimą – nors teoriškai jau 1827 m. kalbėjo apie *z* [ž'], bet praktiškai tiek tame pat PaPZTCh1827 tekste, tiek 1830 m. pamokslu to *z* nebūna (nors plg. *Mayżiesziaus* 'Maižiešiaus' PaPWM, p. 277). Matyt, Pabrėža visų pirma siekė atkreipti dėmesį į tai, kad ir [ž'] minkštąjį visur reikia ženklinti diakritiku (o ne rašyti tiesiog *z*, kaip kad darė prieš *i* iki 1822 m.), diakritiko forma, kaip rodo pamokslų bei PaPZTCh1827 tekstai, praktiškai dar neatrodė tokia svarbi.

Antrą kartą Pabrėžos mintis apie žemaičių kalbos rašybą randame netrukus kitų 1828 metų jo laiške Vilniaus universiteto profesoriui Johanui Friedrichui Wolfgangui³⁸. Pabrėža jam parašo tai, ką ir PaPZTCh1827, t. y. apie *e*, *o* ir *é*, *ó* vartojimą, apie dvibalsius, apie *g*, *k* prieš *e*, *i*, *y*, apie *lie* ir apie *z*, *ż* ženklinimą (l. 4v–5r). Nors visa tai išdėsto kitais žodžiais, bet nei kuo iš esmės papildo, nei sutrumpina.

Iš šių dviejų pirmųjų Pabrėžos teorinių žemaičių kalbos rašybos svarytymų (PaPZTCh1827 ir PaWo1828.IX.20) akivaizdu, kad jis ir moksliniuose tekstuose vartojo visiškai tą pat rašybą, kaip ir pamoksluose, tada jau sakytuose apie 30 metų!

m) Po 1831 m. Po 1831 m. vėlesni išlikę tiksliai datuoti tekstai yra tik 1834 metų – *Waardaa tayslyynee Augimiu* [...] (1834 m., [2] p., 189 p.)³⁹, tai yra *Augalų sisteminiai pavadinimai*, bei *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt-Lotinyyniu* (1834 m., [4] p. pratarm., 505 p.)⁴⁰, tai yra *Abėcėlinis žemaičių-lotynų kalbų žodžių sąrašas*. Abiejuose šiuose rankraščiuose jau labai aiškios dvi rašybos ypatybės, kurių nebuvo tekstuose iki 1831 metų.

1) Minkštuosius [č'] ir [š'] Pabrėža ima žymėti atitinkamai *cz* (PaWTA 1834: *ózweraćčio* 'užverančio[je]' titul. p., *raytyniicze* 'raitinyčia' 2;

PaSBBŽŁ1834: *augmyničzyynis* 'augminyčinis' pratarm., *patękącziosys* 'patenkančiosios' 502) bei *śz* (PaWTA1834: *sóplieeśžitatis* 'suplėšytasis' 20, *śzylingiity* 'šilingytė' 5; PaSBBŽŁ1834: *yszraśžiita* 'išrašyta' pratarm., *śzeerdys* 'šerdis' 399). Tai vėl naujas šių [č'] ir [š'] garsų ženklinimas. Apie 1802 m. *ci* [č'] pakeitęs *cz*, 1831 m. pamoksle *cz* [č'], *sz* [š'] pakeitęs *ć*, *ś*, jau 1834 m. moksliniame tekste rašo *ćz*, *śz*. Tad tik tais 1834 m. galime sakyti turį po netrumpų ieškojimų nusistojusį Pabrėžos *ćz* [č'], *śz* [š'] rašymą.

2) Ilguosius, pailgintus ar kirčiuotus balsius jis ėmė dvigubinti, pavyzdžiui, PaWTA1834: *aatkoriuu* 'alkorių' 20, *bajooraa* 'bajorai' 21, *ketórwiróoky* 'keturvyrukė' 20, *taapaas* 'lapais' 21, *pawasaryynis* 'pavasarinis' 1, *pipiity* 'pipytė' 1; PaSBBŽŁ1834: *pyytkjooris* 'pilkjoris' 324, *pyrsztneerwee* 'pirštnerviai' 326, *ryyiwie* 'rievė' 342, *skobtaa-iilinkmióóuts* 'skobtaijlinkmiuotas' 360, *sódruuktints* 'sudrūktintas' 360. Šitoks dvigubinimas – irgi ryški to laiko Pabrėžos rašybos naujovė.

Šiedvi naujovės čia vartojamos moksliniuose raštuose. Išsamiai palyginti su vėlesniaisiais, po 1831 m. rašytais, dvasiniais tekstais nėra kaip, nes jų nėra išlikusių. Tačiau išvadų galima daryti ir iš esamų tų tekstų nuotrupų. Yra užfiksuoti keleto tokių buvusių rankraščių pavadinimai, tai 1) *Mokśłós Rodąs Ko reyķ Noręť Geró smerćzió nóumyrty* [...] (1844 [1834?] m.), toliau PaMR1844, 2) *Rekólekcyjys Dwasyszskas* [...] (1846 m.), toliau PaRD1846 ir 3) *Parkratymś Sumenys* [...] (1849 m.), toliau PaPS1849⁴¹. Iš jų matyti, kad žymėta *iszimts* 'išimtas' PaMR1844, *paraszitas* 'parašytas' PaRD1846, taip pat Kazimiero Būgos žodyne užfiksuota lytis *sógrieszity* 'sugriešyti' iš PaRD1846, p. 20⁴². Tačiau parašyta ir *smerćzió* 'smerčiu' PaMR1844 (tik vienas diakritikas), taip pat PaPWM rankraščio, įrišto ne anksčiau kaip 1831 m., titulinis lapas turi žodį *Prąćzyszkaus* 'Prančiškaus'. Vis dėlto didesnė nuotrupų dalis ro-

³⁶ „Spółgłoska *l*. trzyma szrodek między polskie *l*. y *ł*. tak, iż nie wymawiasię ta ani tak miękko jak *l*. polskie, ani tak grubo jak *ł*. że zaś mnogich wyrazach trzeba to *ł* źmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kłaśdź się *i*. np. *klietys*, *Lietys*. niezas *klietys*, *Letyś*. – Nedorzecznie więc czynią, którzy nasladując Pisownią Polską opuszczają *i* po *l*. lubo wyraznie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami”.

³⁷ „Spółgłoski *ź*. *ż*. rownieź znydują się w Żmudzķim, jak y w polskim języku”.

³⁸ A. Pabrėžos 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1828.IX.20.

³⁹ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–4. Toliau PaWTA1834.

⁴⁰ Rankraštis saugomas Lietuvos botanikų draugijos bibliotekoje (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf.–113. Toliau PaSBBŽŁ1834.

⁴¹ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, p. 102–103.

⁴² K. Būga, *Raštai*, parengė Zigmąs Zinkevičius, Vilnius, 1961, t. 3, p. 361.

dytų, kad dvasinių tekstų iki pat savo gyvenimo galo Pabrėža turbūt nuosekliau neėmė rašyti su rašmenimis *čz, šz*, bet teberašė *cz, sz*. Tvirtesnę išvadą iš tų nuotrupų galima padaryti apie dvigubų ilgųjų balsių žymėjimą, nes ši ypatybė, jeigu vartojama, tekste būna daug dažnesnė negu [č'] ir [š']. Tačiau tuose vėlesniuosiuose dvasinių tekstų pavadinimuose balsės niekur nedvigubinamos. Vadinasi, jų Pabrėža nebuvo linkęs vartoti religiniuose raštuose.

Taigi ketvirtajame penktajame dešimtmetyje atsiranda atotrūkis tarp dviejų Pabrėžos rašybų. Todėl teigti tai, ką Antanas Salys, Petras Jonikas ir Zigmas Zinkevičius sakė, kad nuosekli tik Pabrėžos mokslo veikalų rašyba, kad dvasinio turinio ji esanti suprastinta ir nenuosekli, kad tokiuose raštuose Pabrėža tiesiog nesilaikęs savosios rašybos, kiek realiau galima tik po minėtų dviejų naujovių įvedimo, tik nuo ketvirtąjo dešimtmečio pradžios. Bet ir tada istoriškai reikėtų sakyti, ne kad dvasinių tekstų rašyba suprastinta, bet kad mokslinių – patobulinta. Kodėl Pabrėža ėmė taip nevienodai rašyti skirtingo pobūdžio tekstus, XX a. skaitytojui, įpratusiam prie visur vienodos bendrinės kalbos, nėra aišku. Tai paaiškės vėlėliau, kalbant apie Pabrėžos bendrinę žemaičių kalbą.

Ilgųjų balsių dvejinimas bene ir bus pati pabrėžiškiausia Pabrėžos rašybos ypatybė, atskirianti ją nuo kitų to meto autorių. Ji labai pastebima ir atsivertus Pabrėžos rankraštį iš karto krintanti į akis ne tik to meto, bet ir šiandieniam skaitytojui. Kaip svarbiausią Pabrėžos rašybos „ątskyrį“ dvigubas balses nurodė Salys, taip pat Jonikas, Zinkevičius. Kaip pabrėžišką ją vartodami motyvavo esant ir šiandieniai naujieji žemaičių rašybos kūrėjai (plg. laikraštį *A mon sakaa?*).

Pabrėžos motyvai pasirinkti žymėti dvigubas balses atsiskleidžia iš jo 1834 metų pabaigos laiško Jonui Chrizostomui Gintilai⁴³: „tas žemaičių pusgalvis [t. y. pats Pabrėža!] į savo rašybą įtraukė dvigubas balses, kad parodytų žemaičių kalbos žodžių prozodiją ne tik svetimšaliams būtinai reikalingą, bet ir patiems kraštiečiams labai naudingą, ypač botanikos žodžių, pavyzdžiui, sudurtų iš kelių žodžių“⁴⁴. Vadinasi, Pabrėža bus pajutęs, kad tiek svetimšaliai, tiek žemaičiai nesuprantą jo kuriamų naujų žemaitiškų botanikos terminų, paprastai suduriamų iš dviejų ar ir daugiau kaminų. Todėl norėdamas tekstą daryti suprantamesnį šitaip tikslino savo rašomosios kalbos prozodiją ir teigė, kad skaitytojais „puikiausią, sakau, ras dvigubų balsių prozodiją“⁴⁵.

Iš Pabrėžos argumentavimo matyti, kad dvigubinti balses jam buvo gana nauja idėja – Pabrėža neva šaipėsi iš savęs („pusgalvis“), kad įtraukęs tokius rašmenis, tad turbūt ir pats nebuvo prie jų pripratęs. Dar

tiksliu datuoti balsių dvigubiniimo (ir *čz*, *šz* žymėjimo) pradžią trūksta duomenų. Aišku, kad jie pakeisti po 1828, bet prieš 1834, tačiau greičiausiai apie 1831–1834 metus.

Jau minėjau dviem progom Pabrėžos išdėstytus savo rašybos pagrindus, trečiąją ir ketvirtąją kartą juos išdėstė jau po 1834 metų. 1835 m. kovo 20 d. Pabrėža laiške Gintilai⁴⁶, norinčiam rašyti žemaitiškai, aiškina: „rašykite taip, kaip Jūsų garbingiausieji tėvai ir kaimynai kad kalba, ir pamatysite, jog kiekvienam puikiausiai įtiksite“⁴⁷ ir nurodo savo ortografijos ypatybes. Palyginti su 1828 m. išdėstytomis naujas yra nurodymas žymėti *čz* ir *šz*. Prieš kelis mėnesius PaGi1834.XII.19 laiško gale Pabrėža buvo pridėjęs humoristinį kelių kalbų mišiniu parašytą priedą, o jau šiame PaGi1835.III.20, pajutęs Gintilą galintį tapti jo normų perėmėju, priedą, apie pusės laiško apimties, pridėda ištiesai žemaitišką (jame, be kita ko, vartoja ir dvigubas balses). Išsamiausiai ketvirtąją kartą pats Pabrėža savo rašybą apibūdina svarbiausiame viso gyvenimo veikale PaTA1843. Sakau *pats* todėl, kad Simonas Grosas, apie 1835 m. parašęs žemaičių kalbos gramatiką, kaip vėliau pasirodys, Pabrėžos rašybą apibūdino dar išsamiau. PaTA1843 Pabrėža laikosi visų savo ankstesnių normų, tarp kitų ir *čz*, *šz*, dvigubų balsių.

Tiesa, iš Petro Ruškio monografijos žinoma, kad Pabrėža savo mintis apie rašybą buvo išdėstęs ir dar vieną – penktąją – kartą, dabar nebe-
randamame PaRD1846 rankraštyje. „Šio veikalo pradžioje yra pratar-
tis, kurioje nurodoma veikalo tikslas, šaltiniai, padalinimas, būdas nau-
dotis veikalu, skiriamųjų ženklų reikšmė, net kai-kurios raidės, kaip
jos turi įvairiuose žodžiuose tartis, kaip tai: k, l, e ir kitos“⁴⁸. Žinoma,
tokia prataritis galėtų patikslinti Pabrėžos vėliausio periodo pažiūrą į
savo bendrinę kalbą, į religinių tekstų rašybą. Deja, rankraščio nebėra,
sic fata ferebant...

⁴³ J. A. Pabrėžos 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 492. Toliau PaGi1834.XII.19.

⁴⁴ „Ten žmudzki Półgłówek przyjął do swojej Pisowni podwóynte samogłoski, a to dla pokazania w wyrazach žmudzkich prozodyi tego języka nie tylko dla cudzoziemców niezbędnie potrzebney, lecz i dla samych rodakow wielce pożyteczney zwłaszcza (w) wyrazach botanicznych mianowicie z kilka wyrazów złożonych“.

⁴⁵ „Naydoskonalszą mówię, w podwóynych samogłóskach znaydą Prozodyą“ – PaGi 1834.XII.19, p. 492.

⁴⁶ J. A. Pabrėžos 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 495. Toliau PaGi1835.III.20.

⁴⁷ „Piszcie tak, jak wasi przezacni Rodzice i Samsiedzi mówią, a zobaczycie iż kazdemu niezmiernie gustować będziecie“.

⁴⁸ P. Ruškys, *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėža...*, p. 137.

n) Ekstralingvistinės rašybos keitimo priežastys ir Pabrėžos santykis su istorija. Jau minėjau, jog Pabrėžos rašybos kitimus galima sieti ir su nelingvistinėmis priežastimis. Daug ką kitaip, žemaitiškiau, Pabrėža ėmė rašyti (1800–1801.VIII.10) persikėlęs iš Raudėnų į Tverus, t. y. nuvykęs giliau į Žemaičius. Bent du rašybos atvejus keitė tik patekęs į Plungę (1801.IX.29–1802.IX.8: *le* [l'ie] > *lie* ir *ci* [č'] > *dzi*). Kartenos laikotarpio pradžioje, apie 1807–1811 m., kai ir psichologinė Pabrėžos būseną buvo labai nestabili, taip pat kaitaliosos bent trys rašybos ypatybės: *giy* [g'ė], *kiy* [k'ė] > *gy*, *ky*; *le* [l'ie] > *lie* ir *gie* [g'ė], *kie* [k'ė] > *gy*, *ky*. Matyt, nauja vieta, naujos pažintys taip pat veikė Pabrėžą. Iš dalies net galėčiau kalbėti apie dėsnį: Pabrėžos gyvenamosios vietos keitimas tiesiogiai proporcingas rašybos pokyčiams.

Be minėtų psichologinių veiksnių, vietos kaitaliojimo, norėčiau aptarti dar vieną svarbų ekstralingvistinį faktorių – istorinį foną, t. y. visai visuomenei reikšmingus įvykius ir Pabrėžos santykį su jais.

„Mykolui Biržiškai pavyko vienos senos Vilniaus Universiteto bibliotekos knygos įrišime surasti įklijuotą Pabrėžos atsisveikinimo laišką, rašytą tėvams, kai jis ėjo į sukilimą“⁴⁹. Matyt, jį masino Tado Kosciuškos idėjos. O ką Pabrėža galvojo tada, kai vėliau, 1807 m., Napoleonas ėmė braižyti apie Rusijos imperiją, kartu Didžiąją Lietuvą, ir kalbėti, „kad Nemuno upė privalėtų būti natūrali siena“⁵⁰ su Rusija, kai nuo tų pačių metų pašonėje ėmė gyvuoti nauja valstybė – Varšuvos kunigaikštystė? Kai įvairūs leidiniai, laiškai apie 1806–1807 m. Napoleono karą su Rusija „pasiėkdavo Lietuvą, buvo gaudomi ir godžiai skaitomi“, o „dvaruose susirinkę bajorai dalijosi naujienomis, aptardavo savo lūkesčius ir krašto ateitį“⁵¹? Kaip plakė Pabrėžos širdis, kai 1831 m. skaitė vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio atsisaukimą į kunigus, raginantį palaikyti sukilimą⁵²?

Tuo metu, kai Pabrėža gyveno sunkų Kartenos pradžios laikotarpį, visuomenėje sklaidžiojo daug naujų, reikšmingų idėjų. Štai 1809 metais „vakarinių imperijos ‘pakraščių’ politinės autonomijos klausimas buvo gana plačiai svarstomas carinės administracijos viršūnėse“⁵³, 1811–1812 m. sukuriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijos projektas⁵⁴. Taip pat 1831 m. balandžio 4 d., kada sukilėlių kariuomenė stovėjo ir Kretingoje, Pabrėža ėmė keisti, tvarkyti savo pamokslo ortografiją. Turbūt nuotaikos, tais periodais sklandančios miestuose ir kaimuose, skatino ir Pabrėžą galvoti apie Lietuvos ateitį, tikriausiai tos mintys sukosi ir apie gimtosios kalbos dalį Žemaitijoje. (Jau 1808 m. Ksaveras Bogušas skelbia savo garsųjį naujos epochos pradžią žymintį veikalą apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią norėdamas, kad „lietuvių

kalba nuo greitos žūties būtų išgelbėta“⁵⁵.) Galbūt ir tokie visuomenės kaitros metai būdavo Pabrėžai vis naujas akstinas galvoti, kokia gi žemaičių kalbos vieta naujai projektuojamuose valstybiniuose dariniuose?

Vac. Biržiška rašė, kad Pabrėža bus slėpęs savo santykį su Kosciuškos sukilimu (žinoma, ir su kitais sukilimais)⁵⁶. Šį tą apie tą santykį galima išpešti iš 1831 m. pamokslu. Jis sakyta ta proga, kad „... szwycisós Jomilesta Kónygyaksztis Wiskups musó prisaky kožnoiy Bażnicziy atprowity Nobażestwa 40. Adinu, teyp dieley pasyjé[d]noiyima só Ponó Dyiwó, kaypo yr dieley yszpraszima pagałbas nóu Pona Dyiważ y n o m u s y r e y k a ł u s y m u s ó“ (ret. G. S.; PaPWM, p. 755). Tie „žinomi reikalai mūsų“, matyt, yra sukilimas. Pabrėža tikrai atsargus, pamokslą sako beveik be jokių konkretybių ir skiria jį daugiausia *gaylesióu óz griekus, spawiedney yr grieku atleydymóu* (kalba mano rekonstruota – G. S.). Atgaila ir išpažintis buvo būtina sukilėlių sieloms, galėjusioms mūšyje persikelti į amžiną Dievo pasaulį, bet toks pateikimas nebuvo pavojingas Pabrėžai ir iš rusų valdžios pusės, kuriai išpažintis galėjo atrodyti esanti atgaila dėl sukilimo nuodėmės. Tačiau galima išgirsti ir konkretesnių gaidų. Pabrėža moko, jog „iey par spawiedny yszdóusi tawarczió grieka tawa pasakidams jo pawardy, grieszisi“ (762), jog „spawiedojetes rey sekretnay spawiedotyis ne bałsó, kad kyty negyrdietu“ (763). Tai tarsi įprasti krikščioniškos katalikiškos moralės reikalavimai. Bet būtent šie reikalavimai akcentuojami per sukilimą, būtent tada Pabrėžai jie ima rodytis ypač aktualūs – todėl kartu tai ir mokymas būti atsargiems esant bet kokių įmanomų represijų galimybei. O pavyzdys, kaip Pabrėža žiūrėjo į sukilimo dalyvius, gali būti kunigas Juozas Butavičius, dėl pritarimo 1831 m. sukilimui išstremtas dvejiems atgailos metams į Kretingos bernardinų vienuolyną, – jį Pabrėža padarė savo mokiniu ir bendradarbiu. Bet apie Butavičių dar bus toliau.

⁴⁹ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, *Aidai*, 1950, nr. 2, p. 71.

⁵⁰ B. Dundulis, *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981, p. 28.

⁵¹ *Ibid.*, p. 29.

⁵² Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, Čikaga, 1963, t. 2, p. 210 (naudotasi 1990 m. fotografuotu leidimu).

⁵³ V. Sirutavičius, „Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812 m.)“, *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 12.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 11 tt.

⁵⁵ „Ięzyk Litewski od bliskiey zagłady uratowało“, X. Bohusz, *O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa*, Warszawa, 1808, s. 5.

⁵⁶ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, p. 71.

Vis dėlto 1795 m. sukilimu Pabrėža greičiausia nusivylė. Tapęs kunigu prasmingesniu darbu, matyt, laikė kultūrinę veiklą, ne ginklų blizginimą laisvei siekti. 1801 m. rugsėjo 29 d. pamoksle apie save rašė: „uwożojó ónt to, jog daugiau pazitka dara łagadnóms [švelnumas], nekóu sragóms [griežtumas]“ (PaKTSK, p. 884). Taip pat kitus 1799 m. mokė, jog „gieriausy žmogóu ira szłowy“ (PaPWM, p. 249), t. y. dvasinių nuopelnų, ne turto ar ko kita, įvertinimas. Kai 1831 metų sukilimas pralaimėjo, Pabrėža tarsi galutinai įsitikino, kad vienintelė išeitis – kultūrinis darbas, jo kultūrinė veikla ir projektai tada ypač išaugo...

o) Kai kurių Pabrėžos tekstų datavimas. Pabrėžos rašybos raidos analizė gali teikti, pavadinčiau, ir „praktinės“ naudos. Dalis Pabrėžos tekstų nedatuoti. Ateities biografams galėtų būti vertingas nors apytiksliai nurodytas jų parašymo laikas. Todėl čia pagal įvairių rašmenų derinį stengiasi patikslinti bent kai kurių rankraščių datavimą.

I. Iš 36 PaKPAS rinkinyje esančių pamokslų penkių Pabrėža nepaženklino jokia data. Visų pirma pagal [g'] ir [k'] minkštųjų rašymą, taip pat kartais pagal [l'ie] ir [č'] juos galima apytikriai datuoti.

1) „Kozoniós Apey reykieiyma Pakutas“ (p. 37–44). Lytys *apsakyniety* 'apsakinėti' 38, *geros* 'geros' 39, *koke* 'kokia' 38, *kokemy* 'kokiame' 37 leidžia manyti, kad šis pamokslas užrašytas po 1810 m., o z [ž'] rašymas prieš i – *pazintu* 'pažintų' 37, *pazintumem* 'pažintumėm' 40, *ziwyjaus* 'žyvjiausi' 41 (žodžiuose *pažiteczna* 'pažytečna' 37, *pažitka* 'pažyto' 38 taškas virš ž parašytas vėliau ir tamsesniu rašalu) – kad prieš 1822 metus.

2) „Nauka III. Apey tykra gaylesi óz griekus, yr apey stypri pastanawyiyma“ (p. 61–75). Žodžių *giers* 'geras' 63, *yfzgyrdys* 'išgirdęs' 61, *pasypraszkiem* 'pasiprašykiam' 61, *tąkiey* 'tankiai' 63, *toky* 'tokio' 63 ir pan. žymėjimas rodo, kad pamokslas užrašytas tarp 1808 ir 1810 metų (kadangi tai trečia dalis, o antroji datuota 1809 m., tikėtina, kad ir šis pamokslas užrašytas apie tuos pat metus).

3) „Pamokslós Apey Spawiedny arba yszpažynyma Grieku“ (p. 85–92). Iš parašymų *gieray* 'gerai' 85, *gyirdiejot* 'girdėjot' 85(2x), *kietwyrta* 'ketvirtą' 85 aišku, kad šis tekstas Pabrėžos parašytas prieš 1809 m., bet jau po 1801 m., nes vartojamos lytys *gaylieiymas* 'gailėjimas' 89, *nóupliesz* 'nuplėš' 91 ir *paczios* 'pačios' 85, *pamokiczio* 'pamokyčio' 85.

4) „Kozoniós arba Pamokslós Apey Kamóniyi Szwęta. – sakits Al-siedziusy. cziesó Sekmyniu“ (p. 157–164). Tai, kad parašyta *gieray* 'gerai' 157, *griekiy* 'griekė' 158, *ysznykiynyma* 'išnaikinimą' 158, *sunkiay* 'sunkiai' 158, *tokiemy* 'tokiame' 158, rodo, jog pamokslas užrašytas prieš 1809 m., tačiau po 1801 m., nes vartojama *galietum* 'galėtų' 157,

gaylietyis 'gailėties' 158 ir *Bažniczie* 'bažnyčia' 159, *Szwęcziausy* 'švenčiausia' 157.

5) „Pamokslós Apey paľastówistes, kokys dedas prisósyrinkymu, yr cziefó Szwęcziu, kayp tay Błókwylkey, Jonyny, Petryny. Saľatusy“ (p. 457–472). Iš lyčių *geriaus* 'geriaus' 458, *prakeyktuju* 'prakeiktųjų' 457, *prisaky* 'prisakė' 457 galima manyti, kad šitas pamokslas užrašytas po 1810 m., tačiau prieš 1822 m., nes vyrauja formos su z [ž] prieš i: *yfzwa-zióucio* 'išvažiuočiau' 459, *maziausi* 'mažiausią' 461, *pazitka* 'pažytko' 457, *Zidu* 'žydų' 457 (taškai virš ž žodžiuose *pažitecznay* 'pažytečiai' 458 ir *pazitkas* 'pažytkas' 458 prirašyti vėliau, kitokiu rašalu).

II. Iš bene 48 PaPWM rinkinio pamokslų yra, rodos, keturi Pabrėžos nedatuoti. Pagal [g'] ir [k'] bei [l'ie], [č'] rašymą galima ir juos apytiksliai datuoti.

1) „Panatawoiymys Pamoksla Ónt Nedielos po Kaliedu, Apey Pawinastis Gimditoju yr Apekuņu dieľ Wayku“ (p. 121–128) rašytas po 1810 metų (plg. *prakeyktu* 'prakeikti' 128, *waykeli* 'vaikelį' 123), bet turbūt prieš 1822 m., nes daug formų su z [ž] prieš i: *ómziaus* 'amžiaus' 121, *ómzió* 'amžių' 122, *óziwoiy* 'užvyvojo' 121, *pazinty* 'pažinti' 125, *sógróuzinty* 'sugražinti' 127. Pasitaikiusios lytys su ž toje pat pozicijoje (*zinda* 'žinda' 122, *ziwaty* 'žyvate' 121) leistų spėti, kad pamokslas buvo rašomas arčiau 1822, ne 1810 metų.

2) Minėtasis „Pamokslós Apey Prisygatawoiyma ónt Spawiednys. Sakits Alsiedziusy ónt Sekmyņiu“ (p. 431–438) užrašytas prieš 1809 metus (plg. *apskiyrtyis* 'apskirties' 431, *gierus* 'gerus' 438, *yszgyiysyt* 'išgirisit' 438). Antra vertus, iš [č'] prieš minkštumo ženklą žymėjimo *czy* aišku, kad rašytas po 1801 metų (*czie* 'čia' 433, *pakarczióu* 'pakarčiuo' 435, *szaukacziiuju* 'šaukančiųjų' 436). Labai svarbus šio pamokslo [l'ie] žymėjimas. Parašyta ir *galetumem* 'galėtumėme' 433, *miletu* 'mylėti' 436, ir *dalieiy* 'dalėje' sg. ines. 437, *galiedamis* 'galėdamys' 437, *kninigelielie* 'kninigelėjel' 436, 437. Taip pat iš dviejų vietų *gólieiey* 'gulėjai' 438, *pamilieiy* 'pamylėjimo' 434 matyti, kad buvę pradėta rašyti *-le-*, bet tuoj pat ištaisyta į *-lie-*. Greičiausia šitas pamokslas rašytas apie 1803 metus Plungėje, kada Pabrėža buvo pirmąjį kartą susvyravęs, ar negrižti vėl rašyti *le* [l'ie] (kai 1808.XI.1 pamoksle susvyravo antrąjį sykį, jau buvo atmetęs *giy* ir *kiy* žymėjimą).

3) „Panatawoiymys Pamoksla Apey Wynouleкта yr Dwileкта Artykóla S. Apafztoľ.“ (p. 643–650) užrašytas po 1810 metų (plg. *iogey* 'jogei' 643, *prisykels* 'prisikels' 643). Tačiau lytys *graziausiu* 'gražiausią' 648, *graziausius* 'gražiausius' 648, *grazibemis* 'gražybėmis' 647, *grazibiu* 'gražybių' 647, *grazius* 'gražius' 649, *maziausy* 'mažiausio' 649(2x), *ómzióu*

'amžiuo=ui' 645, *óziwoiymys* 'užvyvojimas' 646(2x) rodytų, kad prieš 1822 metus (nors pasitaikė ir lyčių su *z* prieš *i* – *ómzió* 'amžiu' 646, *óziwojó* 'užvyvoju' 648, *raskazius* 'raskažius' 648).

4) „Apraszims Brostwas Rożącziaus Szwęta“ (p. 723–738) rašytas po 1810 m. (plg. *erszketey*s 'erškečiais' 723, *geriausey* 'geriausiai' 723), bet prieš 1822 metus (plg. *mazintu* 'mažintų' 725, *yszpazistam* 'išpažįstam' 729, *paziteczna* 'pažytečna' 727, *pazitku* 'pažytų' 726, *pazitkus* 'pažytikus' 725; nors pasitaikė ir *żiczliwiausy* 'žyčlyviausia' 725).

III. Vac. Biržiška vieną savo paskelbtą Pabrėžos laišką nežinomam adresatui datuoja apie 1802 m., nes taip vandenženklyje esąs datuotas žyminis popierius⁵⁷. Tačiau paties laiško popierius vandenženklių neturi, tai dokumento, saugomo kartu su laišku, popieriaus gaminimo data (VUB, f. 1 – F 75). Iš lyčių su [g'ė] ir su [oŋ] žodžio pradžioje rašymo (*geróus* 'geras', *ko gera* 'ko gera' ir *qt* 'ant' [2x]) matyti, kad Pabrėžos laiškas rašytas daug vėliau, ne anksčiau kaip 1831 metais.

IV. Kišūnienės sudarytoje bibliografijoje nurodyta tokia pozicija: „38. *Materiy*s lekarstuu *kayp ira taysomas*. Rankraščių užregistravo Vaižgantas [...], plačiau jo neapibūdinamas“⁵⁸. Dabar šis tekstelis yra Telšių etnografijos muziejuje⁵⁹ ir galima patikslinti jo pavadinimą: *Materiy*s *Lekarstwu*, *kayp ira taysomas*. Tai 7 psl. darbelis apie vaistų darymą ir vartojimą. Jame cituojami Kliuko, Jundzilo veikalai, Medicinos žodynas. Kliuko turbūt turimas galvoje veikalas – Krzystof Kluk, *Dikcyonarz ros-linny*, Warszawa, 1805–1811, t. 1–3. Todėl aišku, kad PaML rašytas po 1805 m., o iš lyčių su [g'ė], [k'ė] žymėjimo *apswaygiyn* 'apsvaigina' 6, *kiybiu* 'kibių' 3, *kiytus* 'kitus' 6 taip pat matyti, kad prieš 1809 metus.

Tačiau PaML yra užfiksuota ir Pabrėžos ypatybė [ei] žymėti *yy* ar ir *iyy* (pastarasis po *g*, *k*)! Pavyzdžiui, *ķóryy* 'kurie' 2, *lyyp* 'liepia' 1, *praskiyyzdamas* 'praskiesdamas' 1, *zyywie* 'žievė' 4. Taip Pabrėža galėjo parašyti tik 1805–1806 m., todėl PaML tuo metu Plungėje ir bus sukurtas.

V. Tokiame pačiame kaip PaML popieriuje, beveik tokia pačia rašyba rašytas dar vienas tekstelis, pavadintas *Apraszims Augimiu sógadliwu ónt gidimos*, *só yszgóldimó*, *kóri augimy kam ira pamaczliwa*, *yr kayp dydelo miero óziwoti gał anu gidimy*⁶⁰, turintis 6 puslapius. Iš analogiško *yy* ir *iyy* ženklavimo matyti, kad ir PaAAS datuotinas apie 1805–1806 metus. (Tiesa, ne toks stabilus [l'ie] žymėjimas. Nors taip pat rašyta *prigóliesy* 'prigulėsi' 3, *galietum* 'galėtų' 2, *zólies* 'žolės' 4, tačiau pasitaiko ir *gólety* 'gulėti' 3, *góleiyma* 'gulėjimo' 3.)

VI. Dar vienas Telšių muziejaus tekstelis *Kayp zoly koki*y padarity *bóynesny*, *żyida jos ózauginty dydesni*, *yr kódrieta. ónt gata kayp kóloriu żyida atnainity*⁶¹, 3 psl. Iš lyčių su [g'ė], [k'ė] matyti, kad jis rašytas prieš

1809 m.: *degij* 'degė' 2, *margij* 'margi' 2, *kokij* 'kokią' 1. Tačiau čia, skirtingai nuo dviejų prieš tai minėtų tekstelių, [e] žymimas Pabrėžai įprasčiausiu būdu: *pyitus* 'pietus' 1, *zyidu* 'žiedu' 1.

VII. Ir ketvirtasis datos neturintis Telsių muziejaus tekstelis yra *Pri-dotats pri Klausyma korios ira tokios* [?] *okazyiys artyi i grieka wedatys*⁶², 8 puslapių. Kadangi visur rašoma *gy* [g'e], *ky* [k'e] (*joky* 'jokio' 2, *mergy* 'mergė' 2, *pasweykynyma* 'pasveikinimo' 2, *wayky* 'vaikio' 2), bet dar *gie* [g'e], *kie* [k'e] (*gieray* 'gerai' 2, *kiepores* 'kepures' 3, *ont kielu* 'ant kelių' 3), aišku, kad tekstas rašytas tarp 1808 ir 1810 m. (tam pritaria ir p. 6–7 buvęs nebaigtas ankstesnis, bet Pabrėžos išbrauktas įrašas „Anno Dñi 1808 [...] Mensis Novembris Ego Georgius Pabrež Mansionarius Korcianiensis Baptisavi Infantem Nomine Josephum“, matyti, kad PaPPK tekstas rašytas vėliau už šį įrašą).

VIII. Vytautas Jurgutis yra paskelbęs dvi Pabrėžos ranka užrašytas žemaitiškas dainas („Eylós Apee Sproowa Jomiilestas Pona Piewceewicziaus só Beereló rēdoorió Chweelynió, Teelsziuusy atbuta“ ir „Ry-ibós ozelis“)⁶³, jis teigia, kad jos užrašytos apie 1835 metus (tada išsiųstos Daukantui į Peterburgą). Iš pirmosios dainos dvigubų balsių ir *čz*, *šz*, o iš antrosios – *čz*, *šz* rašymo aišku, kad jos rašytos po 1831 metų.

IX. Išlikusi Pabrėžos žemaitiška *Geografija*, matyt, vadovėlis⁶⁴, Juozo Tarvydo datuojama taip: „Pabrėžos 'Geografija' rašyta, tur būt, po 1825 m., nes joje nurodyta, kad Rusiją tada valdęs Mikalojus I, kurio valdymas kaip tik ir prasidėjo tais metais, ir ne vėliau kaip 1830 m., nes nuo tada Pabrėža visas jėgas ir laiką pašventė botanikai“⁶⁵. Jis tikrai rašytas po 1825 m., bet labai abejotina, ar prieš 1830 metus. Lytys su *čz*,

⁵⁷ Vac. Biržiška, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, *Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1931, t. 7, p. 287.

⁵⁸ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, p. 101.

⁵⁹ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 101. Toliau PaML.

⁶⁰ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 103. Toliau PaAAS.

⁶¹ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 104. Toliau PaKŽKPB.

⁶² Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 102. Toliau PaPPK.

⁶³ V. Jurgutis, „Eilės apie srovą, Telsiuose atbūtą“ ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniame dainų rinkinyje“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 76–94.

⁶⁴ Jis be titulinio lapo, prasidedąs žodžiais *Ižegis. Geograpyje (:Žemiusasžts) ira apraszims žemys* [...], saugomas LMAB, f. 9–3361, 166 p. Toliau PaGŽ.

⁶⁵ J. Tarvydas, „J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 56.

šz (ćze 'čia' 1, dó šzintó 'du šimtu' 2, žemrašzinyny 'žemrašininė=geografinė' 2 ir kt.), dvejinamos balsės (*jogee* 'jogei' 2, *kałnaa* 'kalnai' 4, *łosnaa* 'losnai' 2, *reekatu* 'reikalų' 7, *žemraszitojee* 'žemrašytojai' 2) rodytų, kad tai jau greičiausiai po 1831 m. kurtas tekstas. Svarbu nurodyti, kad PaGŽ pradžioje abi šios ypatybės vartojamos dar daug rečiau, į antrąją knygos pusę jų gausėja. Pavyzdžiui, dvigubos balsės iš pradžių knygoje žymėtos retokai, dažniausiai tik galūnių (prieveiksmių, *a*-kamienių daiktavardžių pl. nom.) balsiai, taip pat monoftongizuoti dvibalsiai. Vėliau jų daugėja, atsiranda ir kitokiose šaknyse (pvz., pradžioje buvo *jura* 'jūra' 8, toliau rašoma *juuró* 'jūra' sg. instr. 50, 51, pradžioje *mily* 'mylią' 2, toliau *miilu* 'mylių' 134), vis labiau imamos žymėti ir kitų linksnių galūnės (*baltoos* 'baltos' sg. g. 165, *juu* 'jų' 165, *saluu* 'salų' 165), imama nevengti žymėti net dviejų dvigubų balsių tame pačiame žodyje (*giwentoojee* 'gyventojai' 164, *reekataas* 'reikalais' 42, *troobuu* 'trobų' 43). Visa tai rodo, kad ėmėsis rašyti PaGŽ Pabrėža dar buvo vos sugalvojęs vartoti dvigubas balses, dar tik ieškojo, svarstė, kur jas žymėti, o kur ne, taip pat dar nebuvo įgudęs jų rašyti. Todėl esu linkęs manyti, kad PaGŽ yra vienas iš pačių pirmųjų Pabrėžos tekstų, rašytų su dvejintomis balsėmis, vadinasi, sukurtas apie 1831–1834 metus.

2. Apsisprendimas kurti savo bendrinę rašomąją žemaičių kalbą (bržk.). Ypač nuo 1827–1828 metų, kai Pabrėža ima vis labiau trauktis į mokslinę botaniko veiklą (1828 m. rugsėjo 20 d. jo laišką Wolfgangui, pasak Juozo Tarvydo, „galima laikyti Jurgio Pabrėžos kaip tikro botanikos mokslininko gimimo liudininku“⁶⁶), jam iškyla nauja kalbinė problema – nėra žemaitiškų terminų. Pats Pabrėža tai supranta kaip svarbesnę už rašybą problemą, apie terminų kūrimą paprastai visada rašo pirmiausia. PaPZTCh1827 rankraščio pavadinimą ima taip aiškinti: „Spindulėliu ir dėl to ši savo darbą pavadinau, kad lotynų ir lenkų tarmių pavadinimams suteikiau atitinkamus žemaitiškus, kurių žemaičių tauta (išskyrus labai mažą jų skaičių!) neturėjo, ir tuo norėjau parodyti, kad šitokia mano elgsena tarsi koks mažutis spindulėlis gali pasitarnauti mokytajam žemaičių pasauliui šiokiu tokiu pavyzdžiu plėsti gimtąją kalbą, iki šiol dar tokią negausią literatūros žodžių“⁶⁷ (l. 3v). Matyti, kad Pabrėža jaučia, jog „literatūros žodžių“, t. y. rašomosios kalbos žodžių, žemaičių kalba dar labai skurdi, nesuformuota. Toliau sušunka: „Keistas dalykas! Tiek ši žemė turėdama kraštiečių mokslininkai net per daug išlavintų daktarų ir magistrų, visgi beveik neturi jokio (išskyrus vienintelį D[idžiai] Š[viesų] P[ona] regentą Paškevičių, kuris rengia išleisti žemaičių žodyną) savo kalbos žodžių gamintojo“⁶⁸ (l. 4r). Pabrėža žino, kad Dionizas Poška rašo

žodyną – ir tai viskas, jokių kitų orientyrų, į ką galėtų kreipti savo žemaičių kalbos leksikos norminimo darba, Pabrėža nemato. Trūksta jam ir gramatikos, „dar neturime tautinės žemaičių gramatikos, nebent svetimšalių ir yra gal kokios nors parašytos“⁶⁶ (l. 4v). Bet užsieniečių parašytos (turbūt galvoje turimos Rytų Prūsijoje leistos Gotfrydo Ostermejerio, Kristijono Milkaus ar kitos gramatikos) Pabrėžai netinka, o neturėdamas pasiremti jokios gramatikos čia, Didžiojoje Lietuvoje ir ypač Žemaičiuose, jis pats imasi norminti: „Aš noriu išlaikyti tokią gramatikos taisyklę, kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami [...]. Todėl savo rašte taikiausi prie kalbėjimo būdo to krašto, kuriame rašau“⁷⁰ (l. 4v). Akivaizdu, kad Pabrėža jau galvoja apie bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrimą, kad kaip pagrindą jai sąmoningai pasirenka gimtąją žemaičių dounininkų tarbę. Tai pagrindinė Pabrėžos deklaruojama teorinė nuostata.

Pabrėžos dvejonės, abejonės, ieškojimai, kaipgi kurti tą bendrinę rašomąją žemaičių kalbą, labai gerai matyti iš kitų dviejų laiškų prof. Wolfgangui. 1828 m. lapkričio 27 d. laiške⁷¹ jis rašo: „Dėl Lotynų-žemaičių kalbų augalų žodynėlio, tai ar nebūtų galima palaukti, kol pasitarsiu su D[idžiai] Š[viesiu] P[onu] Paškevičiumi, sudarinėjančiu žemaičių kalbos žodyną, kad būtų galima išlaikyti žemaičių rašybos vienodumą. Bet toks aptarimas galėtų įvykti tik kitais metais birželio mėnesį. Vis dėlto tai visiškai palieku Jūsų valiai. Bus pratęstas jo rašymo terminas? Padėkosiu Jums. Įsakysite man tuojau pat parašyti ir Jums

⁶⁶ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 100.

⁶⁷ „Promyczkiem też y z tego powodu moją tę pracę zaintytułowalem: że Jmiona chorob w Dialek[cie] łacinskim y Polskim pozyskały przeze mnie odpowiednie sobie Nazwiska w Żmudzkiem Dyalekcie, czego do tych czas Narod Żmudzki, (wyjawszy szczipłą bardzo ich liczbę!) nieposiadał, chcąc przez to okazać, iż ten mój postępек niby jaki malenki promyczek może posłużyć Uczonemu swiatu Żmudzkiemu za wzór niejaki do rozszerzenia oyczystego Języka w wyrazach Literatury dotąd jeszcze tak bardzo szczipły“.

⁶⁸ „Dziwna rzecz! tyle mając Ziemia ta swych Rodaków w przedmiocie naukowym aż nad to biegłych Doktorów y Magistrów, niema jednak prawie żadnego (:wyjawszy jednego WJP. Regenta Paszkiewiczza zajmującego się wydaniem Słownika Żmudzkiego) rozszerzyciela co do wyrazow Języka swojego“.

⁶⁹ „Jeszcze niemamy Narodowey Grammatyki Żmudzkiej, chyba przez Cudzoziemców napisane może i są jakie“.

⁷⁰ „Chcę ja wtem Prawidło Grammatyczne zachowac, żeby tak pisać wyrazy, jak się powszechnie wymawiają [...]. W mojem zatem Pismie stosowałem się do sposobu mówienia kraju tego, w którym piszę“.

⁷¹ J. A. Pabrėžos 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1828.XI.27.

nusiūsti? Įvyks pagal Jūsų pageidavimą⁷² (l. 8r–8v). Pabrėža suvokia tebesant pradinę rašomosios kalbos stadiją, kai dar esą galima susitarti su vieninteliu rimčiau dirbančiu norminamąjį darbą Dionizu Poška. Jis, bent tris dešimtmečius jau užrašinėjęs tekstus žemaitiškai, dar mano galįs taikyti savo rašybą prie kitų! Tai tarsi Pabrėžos abejonės prieš galutinį apsisprendimą. Tačiau po pusmečio⁷³, nors dar jaučia abejonių, jau yra apsisprendęs: „Dėl susisiekimo su žemaičių žodyno autoriumi pats nežinau, ką sau bepatarti. Dėl žemaičių rašybos nesu linkęs savo nusistatymo keisti, juo labiau kad jau skaičiau knygelę, išleistą žemaitiškai pagal mano rašybą. O žodyno autorius taip pat turi rašyti pagal savo nusistatymą, ir čia jau Jo nepakreipsi, ypač kad jau bebaigias savo veikalą. Be to, iki šiol neturime jokios žemaičių krašto gramatikos: tad ar šiaip, ar taip; ar tik neteks sutikti su Pono Geradario nuomone⁷⁴ (l. 12v). Vadinasi, tada Pabrėža jau nutaria eiti savo keliu, ne susitarimo, o greičiau konkurencijos keliu, konkuruoti ne tik su Poška, bet ir su visais kitais potencialiais kitokios bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrėjais. Argumentas taip apsispręsti – knygelė, išleista „pagal mano rašybą“⁷⁵ bei žemaičių gramatikos trūkumas.

Norint suprasti, kodėl Pabrėža, apie 30 metų užrašinėjęs savo pamokslų tekstus, prirašęs storus jų tomus, vadinasi, jau labai įgudęs rašyti žemaitiškai, dar tik ima kurti bendrinę rašomąją kalbą, reikia atidžiau pasižiūrėti ir į to meto visuomenę.

Pabrėža buvo perukų ir makaroniškos kalbos amžiaus augintinis. Atėjęs XIX a. jį rado jau trisdešimtmetį, susiformavusios pasaulėjautos. XVIII a. dar buvo visai normalu, kad visuomenėje funkcionavo ne viena kalba. Liaudis turėjo savo gimtąją šnekamąją kalbą, o šviesieji luomai – savo lotynų, lenkų kalbas. Liaudžiai skirtos lietuviškos knygelės, paprastai dvasinio turinio, XVIII a. dažniausiai neturėjo intencijos diegti kokias nors bendras kalbos normas liaudžiai. Valstiečiai, daugiausia vartoję lietuvių kalbą, dar buvo tas nejudrusis visuomenės sluoksnius, „pririštas“ prie žemės, kuriam tiesiog nelabai nė reikėjo bendros, bendrinės kalbos. Be to, valstiečiai buvo beveik nelavintas luomas, todėl buvo normalu manyti juos esančius nepajėgius išlaikyti bendrų kalbos normų. Aukštieji, „judrieji“ ir išlavintieji luomai turėjo savo poreikius tenkinančias bendras lotynų, lenkų kalbas.

Toks stereotipas buvo natūralus ir Pabrėžai. Bent apie 30 metų jis juo ir rėmėsi rašydamas pamokslus. Liaudžiai skirti tekstai nepretendavo būti bendri, vienodi visiems, Pabrėža jų ir nesuvokė kaip bendrinės rašomosios – vienodos visai tautai – kalbos reprezentantų.

Tačiau apie 1827–1831 metus, kada Pabrėža apsisprendė kurti ir bendrinę žemaičių kalbą – vadinas, vieną ir vienodą visiems – visuomenė jau buvo labai pasikeitusi. Tautą XVIII a. dar sudarė tik aukštieji, laisvi visuomenės sluoksniai. Įsibėgėjant XIX a., vis daugiau liaudies ėmė veržtis į mokslą ir laisvę – ėmė pretenduoti tapti viskuo lygūs su kilmingaisiais. Štai tais 1827 m. „caro įsaku buvo leista priimti į universitetą ir kitas aukštąsias bei vidurines mokyklas, gimnazijas tik laisvųjų luomų žmones“⁷⁶. O juk tai, kad reikėjo uždrausti nelaisviems luomams lavintis, be kita ko, rodo, jog jo atstovų siekimas mokytis buvo išplitęs ir „pavojingas“ reiškinys. Ėmė atsirasti naujas išlavintas visuomenės sluoksnis su poreikiu bendros, bendrinės, bet jau ne lotynų ar lenkų, o gimtosios kalbos. Liaudis po truputį tapo tauta, o tautai jau reikėjo vienodos kalbos.

Pabrėža suprato reikią kurti bendrinę kalbą tada, kai vis labiau ėmė išitraukti į botaniko veiklą. Bet tik jausdamas šiuos visuomenės pokyčius

⁷² „Co do Słowniczka Łacinjko-Żmudźkiego roślin mego Zielniczka: czy nie możnaby po czekać, póki się nie zniosę z WJP. Pafzkiewiczem układającym Dykcyonarż Języka Żmudźkiego, a to dla zachowania Jednostayności w Pisowni Żmudźkiej: ale takowe zniesienie się tylko na Przyszły Rok w Czerwcu nastąpić może. Wszakże to całkowicie się zostawuję do Woli Pańskiej. Przedłużonym zostanie termin spisania jego? Podziękuję Mu: rozkażycie mi zaraz napisać, y przesłać do Siebie? Stanie się podług żądania JEGO”.

⁷³ J. A. Pabrėžos 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1829.IV.13.

⁷⁴ „Co do komunikacyi z Autorem Dykcyonarza Żmudźkiego; sam sobie dadż rady nie umiem. – Ja w Żmudźkiej Pisowni od mojego przekonania niegotów odstąpić, ile żem już czytał Xsiążeczkę w Żmudźkim wydaną podług moiey pisowni. Autor zaś Dykcyonarza musi takoz pisać według swego przekonania, a w tem już Go nienawrócić, zwłazjzca będącego przy konkluzyi Dzieła swego. Przy tem Grammatyki dotąd żadney niemamy kraju Żmudźkiego: oder wiec siak, oder tak; boday nieprzydzicie się przystać na Zdanie WWM Pana Dobrodzieja”.

⁷⁵ Tokia rašyba, kokią mes šiandien suprantame esant „pabrėžiška“, tada jokių knygų neišėjo. Pats Pabrėža greičiausiai bus turėjęs galvoje vieną iš dviejų Simono Stanevičiaus knygų, išleistų 1829 m., galbūt prieš balandžio 13 d.: tai perspausdinta anoniminė 1737 m. *Universitas Linguarum Litvaniae* su Stanevičiaus pratarne bei šešios jo paties ir šešios Kristijono Donelaičio pasakėčios. Tai rodytų Pabrėžą kiek kitaip supratęs rašybą – Stanevičiaus rašyba nėra jau tokia labai panaši į Pabrėžos, gal labiau krintas į akis yra y ir dvibalsių *ay, ey...* vienodas žymėjimas (plg. ir A. Girdenis, „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema“, *Aitvarai*, Vilnius, Kaunas, t. 3, p. 40–52). Vadinas, Pabrėža čia visų pirma bus turėjęs galvoje žemaičių tarmės pasirinkimą, rašymą taip, kaip žmonės kalba. Jei visa tai tiesa, tai Stanevičiaus knygą galima laikyti paskutiniu šapelium, nusvėrusiu Pabrėžos abejonių svarstyklės – padėjusiu galutinai nuspręsti kurti bendrinę žemaičių kalbą tuo pagrindu, kuriuo rašė ir iki tol.

⁷⁶ A. Tyla, „Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 86.

jis galėjo pasiryžti kurti mokslinius tekstus žemaitiškai (PaSL1814 ir PaPZTCh1827 yra lenkiškos knygos, tik kai kurie jų žodžiai žemaitiški), kartu norminti bendrinę žemaičių kalbą. Tik tada, kai ėmė rasti naujas šviesuomenės sluoksnius, kurio gimtoji kalba buvo žemaičių, kai daugėjo prasilavinusių valstiečių, Pabrėža galėjo pasakyti, kad „pradiejau geysty žemaytysz kami Lyiżówiey paraśiity Augmyniiczy, kórioy galietu kyikwyins pramokits pażinty yr daety Augimes“ (PaTA1843, p. II). Taigi skiriama tik pramokytiems, o tų *pramokytų* buvimas yra ir bendrinės kalbos kūrimo prasmė. Šešiasdešimtmečio vienuolio emerito apsisprendimas norminti bendrinę kalbą rodo jį tampantį moderniu XIX a. žmogumi, peržengiančiu savo XVIII a. stereotipus.

3. Bržk. santykis su liaudžiai skirtų dvasinių tekstų kalba. Tačiau vieną koją įkėlęs į modernųjį XIX a., kitos kojos ištraukti iš XVIII neįstengė. Senas stereotipas, kad bažnytiniais liaudžiai skiriamais tekstams nebūtina kelti bendros, vienodos bendrinės kalbos reikalavimų, išliko.

Tokį skirtingą požiūrį į kuriamos bendrinės kalbos ir į dvasinių raštų kalbą visų pirma liudija jau minėtas rašybu atsiskyrimas prieš 1834 metus. Kitokių rašmenų (dvigubų balsių) įtraukimas į botaniką motyvuojamas tuo, kad „parodytų žemaičių kalbos žodžių prozodiją [...], ypač botanikos žodžių“. Tad mokslo kalba turinti būti preciziškesnė.

Mokslo darbai rašomi tam, kad būtų studijuojami, skaitomi sau, tytomis, vadinasi, tai visų pirma rašomosios kalbos rūšis. Kadangi skaitytojas gali būti bet kuris pramokytas tautos atstovas, tai ir veikalo kalba turi būti suprantama jiems visiems, vadinasi, bendra. O Pabrėžos pamokslai ir kiti dvasinio turinio tekstai pirmiausia buvo skiriami kalbėti, t. y. skaityti balsu. Nors buvo užrašomi, bet jų paskirtis nebuvo atlikti bendros kalbos funkcijų, greičiau tai tik šnekamosios kalbos forma, skirta ne visiems, o konkretiems, ne visada raštingiems, klausytojams. Kaip liudija Motiejus Valančius, Pabrėža „parašė ir kitas knygeles dvasiškuose dalykuose, kurių vienok spaudinti neketa“⁷⁷.

Ryškus tekstų, skirtų liaudžiai, efemeriškumo supratimas sklinda iš Pabrėžos 1827 m. sakyto pamokslo Rytų Prūsijos lietuviams nežemaičiams („Pamoksłas. Apey łabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandosy Bażnicziy Rimysz kay-Katalykisz koy. sakitas Drangauskiniey Prususy ćiesó Dydziaja Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Bierzely Dienoy 29.“ – PaPWM, p. 765–788). Pabrėža, taikydamasis prie klausytojų, labai stengiasi savo kalbą aukštaitinti, pavyzdžiui, rašo *ant* ‘ant’ 765 (kelis kartus), nors pramaišiu pasitaiko ir *ónt* 765; *girdzia* ‘girdi’ 765; *nuo Diewo* ‘nuo Dievo’ 765 (žemaitiškai būtų rašęs *nóu Dyjwa*); *priefsz* ‘prieš’

765 (kelis kartus; žemaitiškai būtų rašęs *prisz*) ir pan., net rašte kartais ima vartoti Prūsijos lietuvių rašmenį *ũ* (*nũ* 'nuo' 785, *nũstotu* 'nustotų' 785), galininke žymėti *q*, *ę* nosines (*geriausę sargą sawą* 'geriausią sargą savą' 785), nors žemaitiškuose pamoksluose taip nedarė. Tačiau likusi daugybė žemaitiųjų. Visai aišku, kad apie mėginimą kurti bendrinės rašomosios kalbos normas čia kalbėti negalima (nebent apie tai, kad Pabrėža perėmė kai kuriuos rašomosios Prūsijos lietuvių kalbos elementus).

Mažesnis reiklumas dvasiniams tekstams matyti ir iš liaudžiai skirto veikalėlio *Uwogas nekórios apey Smerti* (1828 m.)⁷⁸. Tuo pat metu, kai sprendė įvairias teorines bendrinės rašomosios kalbos kūrimo problemas, liaudžiai skirtame dvasinio turinio veikalėlyje apie žemaitišką rašybą Pabrėža manė pakanką tiek pasakyti: „Zodzius atrasi paraszitus teyp, kapp tamy paszaliey wysy Zemaytey kalb. Geray wyinok pilniawok wysu krysleru arba krukulu ónt lyteroms padietu, iey nori geray parskaytity“ (p. IV). Vadinasi, čia jam svarbu tik tai, kad žmogus tekstą suprastų, daug svarbiau už konkretų krislelių ir krukelių ant litarų aiškinimą yra pamokyti, kaip elgtis su pačia knyga: „skaytidams nemozok jos porsztays neczistays, taukynays, arba prakaytingays. Nes popieriós weykiey aptunk: o smólkys Lyteras po aptókymays greytay pragayszt“ (p. IV).

Skirtingas Pabrėžos požiūris ir į savo bendrinės kalbos bei dvasinių tekstų leksiką. Kaip minėta, rašant mokslinius tekstus, Pabrėžai iš karto pritrūko terminų. Jis suprato, kad kuriamai bendrinei rašomajai kalbai reikia naujų žodžių, ir ėmė jų darytis pats, ne skolintis. Kitaip elgėsi religiniuose tekstuose. Štai kalbininkas Antanas Salys pacitavo labai svarbių ištraukų iš dabar neberandamo Pabrėžos rankraščio (Salio sąrašė Nr. 47 „Partaysims. – 4 pusl. in folio. Kalbos taisymai vieno kažkurio dvasinio turinio rankraščiu“⁷⁹), iš kurio aiškėja Pabrėžos požiūris į dvasinio turinio raštų kalbą (vėliau bus matyti, kad tai pastabos apie Simono Daukanto 1842 m. rankraštį *Maldas Katalikù* [...]): „Punkt Malda pri Panos Szwecz. wyrazy: Mergayte – brókó. – palitiejemo. – amžybę. – wissoutinaj. – nesam. – ługoti. – palaiku. – Nóudiemieî mają się zmienic na lepsze choćby makaroniczne. [...] wyraz orybe zupelne nowy, i między pospólstwem nesłyszany [...] lepiey było by użyć wertibe albo wertoma, a naylepiey gadnibe. wyraz praążesis w cale nowy

⁷⁷ M. Valančius, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1972, t. 2, p. 275.

⁷⁸ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–3, 3 p., 124 p. Toliau PaUNAS1828.

⁷⁹ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

i nigdy od źmudzinów nieużywany. kalawijas ledwo uczonym źmudzinom znajomy“⁸⁰. Salys vertina, kad „visas [Pabrėžos] taisyimas tėra tik brukimas naujų polonizmų“⁸¹. Iš tikrųjų ir savo paties pamoksluose Pabrėža vartoja labai daug skolinių, net negalvoja apie kalbos grynumą, nekuria naujų žodžių. Bet „visai kitaip Pabrėža daro kituose, nedvasinio turinio, rankraščiuose. Į tuos turi prisimedžiojęs žodžių iš kitų gryniau lietuviškai rašiusių rašytojų, turi žodžių savo tarnei visai svetimų, o ko betrukdamas prisikala“⁸².

Tačiau tai, kad Pabrėža, atmesdamas lietuvišką žodį, bažnytiniame tekste siūlė skolinį, rodo jį turėjęs tam argumentų. Pabrėža aiškino, kad „žodis [...] visai naujas ir liaudyje negirdėtas“, kad „niekad žemaičių nevirtotas“, kad „vos mokytiems žemaičiams pažįstamas“. Tad remtasi vartosenos kriterijumi. Tačiau aišku, kad čia ne liaudies kalbos, bet bažnyčios kalbos vartoseną. Tai tam tikros dar XVIII amžiaus bažnytinės kalbos normos. Šios liaudyje tada labiau vertintos, buvusios autoritetingesnės, „geresnės“. Įtikinamos Leopoldo Geitlerio pastabos apie tai: „čekų kalbininkas L. Geitleris, XIX a. pabaigoje lankęsis Klaipėdos krašte, pažymėjo, kad viešose vietose klaipėdiškis lietuvis nekalba savo tarne, bet kiek galėdamas taikosi prie rašomosios kalbos, būdingos tikybiniam raštam. Tos kalbos lietuvis pramoksta iš maldaknygių, girdi ją iš sakyklų ir, anot L. Geitlerio, laikytų didžiausiu savo asmens žeminimu, jei kunigas jį prakalbintų savo tarne“⁸³. Didžiojoje Lietuvoje kalbėti apie atskirą „bendrinę“ bažnyčios kalbą, į kurią būtų orientavęsi žemaičiai, vargu bau ar galima. Tačiau visai aišku, kad bažnyčios kalbos normos, o tai dažnai buvo polonizmai, buvo suvokiamos esančios aukštesnio stiliaus. Ir XX a. tai akivaizdu. Žemaitis prof. Aleksas Girdenis liudija, kad „ir dabar varpai *zvanija*, o *skamba* tik šiaip skambalai“; o iš mažystės atsimena, jog „normos tokios buvo griežtos, kad už pasakymą *varpai skambina* esu gavęs per sprandą; buity – *laimingas mirimas*, bažnytine reikšme – tik *česlyvas smertis*“.

O Pabrėžos autoritetas buvo didžiulis. Štai Simonas Daukantas prašė Motiejaus Valančiaus vieną knygos egzempliorių nusiųsti Pabrėžai, „kad jis rekomenduotų savo kunigams, nes ką jis pasakys, bus jiems šventa“⁸⁴. Pats Valančius irgi rašė, „kad jis [Pabrėža], kozelnyčion ili-pėš, Tėve mūsų tesukalbėtų, ir ta jo malda nebūtų be dvasiškos naudos žmonių, nes taip yra už šventą turimas, jog tarsi pats jo pasirodymas jau draudžia žmones ir veda ant gero“⁸⁵. Tokį pasisekimą ir autoritetą Pabrėža galėjo, be kita ko, nusipelnyti ir gerai suprasdamas bei naudodamas kalbinę padėtį, kitokią žmonių požiūrį į aukštesnio stiliaus bažnyčios kalbą. Visai nebūtinai skolinį žmogus turėjo geriau suprasti už

savą žodį, kaip kad gali pasirodyti iš Pabrėžos argumentų. Kalbos autoritetui palaikyti buvo svarbi ne tik reikšmė, bet ir forma, magiškas žodžio skambesys... Pabrėža rinkosi tokį kalbos variantą, kuriuo galėjo prisibelsti į širdis. Bendrinė, mokslo kalba dažnai susilaukdavo pašaipų, ne dėmesio („rekiejom [‘reikėjo man’] dar nekóriu asaabu čziderstwas ysztóriety“⁸⁶).

Kaip vėliau paaiškės, galima spėti, kad PaGi1835.III.20 Pabrėža skeptiškai atsiliėpė apie dar vieną Daukanto veikalėlį, greičiausia apie *Giwatas Didiųjų Karwaidū*. „Prisipažinsiu [...], kad kiek kartų jį skaitau – tiek kartų jį matau esantį labai neaiškų ir perdėm nesuprantamą: ir tai tik dėl dabartinės literatūrinės žemaičių rašybos bei naujų žodžių, niekada žemaičių nevertotų, arba labai persenusių ir iš vartosenos jau išėjusių. Daug geriau būtų tą patį daiktą įprastais žodžiais žymėti arba ženklinti iš lenkų kalbos pasiskolintais, negu savo mintį temdyti žodžiais, nepažįstamais visai tautai“⁸⁷ (p. 494). Čia svarbus momentas, kad platesniems gyventojų sluoksniams skirtame veikle Pabrėža netoleruoja naujų žodžių (ir archaizmų), nors savo botanikos darbuose pats juos ištiesai kuria, nors džiaugiasi Dionizą Pošką gausinant žemaičių kalbą literatūros žodžių! Siūlo atitikmenų pasieškoti visų pirma iš savų įprastų žodžių, ar iš lenkų kalbos skolinių. Tačiau greta to visiškai aišku, kad Pabrėža šneka apie konkuruojančią bendrinę žemaičių kalbos rašybą, kad kalba apie žodžius visai tautai. Jeigu tiesa, kad tai Kornelijaus Nepoto *Giwatas Didiųjų Karwaidū*, aišku, jog Pabrėžos pastabos skirtos mokyklinio vadovėlio kalbai. Matyti, kad Pabrėžos vertinimas sumišęs – vienu aspektu tekstas vertinamas kaip dvasinio turinio raštai (vietoj naujų žodžių – polonizmai), kitu – kaip bendrinės kalbos

⁸⁰ Ibid., p. 200.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., p. 201.

⁸³ S. Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, p. 133.

⁸⁴ S. Daukantas, *Raštai*, paruošė Birutė Vanagienė ir Vytautas Merkys, Vilnius, 1976, t. 2, p. 781.

⁸⁵ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 274.

⁸⁶ A. Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augumyynis*], 1843, p. III. Rankraštis saugomas LNM MB, f. 124–7, LXII p., 980 p. Toliau PaTA1843.

⁸⁷ „Przyznam się [...], że ile razy czytamy ono, tyle razy widzimy je będące za bardzo niejasne, i wielce niezrozumiałe: a to jedynie z przyczyny Pisowni terazniejszej literacko-żmudzkiej, i wyrazów nowych od żmudzinów nigdy nieużywanych, albo bardzo przestarzałych i z używania już wyszłych: lepiej by nierównie było też samą rzecz wyrazami zwyczajnemi kreslić, albo z polskiego przyswojonomi wyrażać; aniżeli swoja myśl wyrazami całemu Narodowi nieznanomemi zaciemniać“.

tekstas (literatūrinės kalbos rašyba). Vis dėlto šiuo atveju rimtesni argumentai yra už tai, kad Pabrėža čia suprato analizuojas bendrine kalba rašomą tekstą, tik vadovėlio pobūdis jį vertė vengti naujų žodžių. Vadinasi, vadovėlio žanras – tai jau kuriamos bržk. žanras.

Taigi galima apibendrinti, kad Pabrėža skirtingai vertino dvasinių ir pasaulietinių tekstų kalbą. Dvasiniams raštams tebetaikė XVIII a. mastelį, tačiau visai pagal XIX amžių kūrė mokslo kalbą. Tai Pabrėžą apibūdina kaip pereinamojo laikotarpio atstovą. Jau supratęs, kad visuomenėje atsiranda sluoksnis, kuriam yra reikalinga bendrinė kalba, dar nesuprato, kad tai anksčiau ar vėliau turės nuvesti į tokią visuomenę, kur visiems žmonėms reikės tos bendrinės kalbos (vadinasi, kur nebus baudžiavos ir visi žmonės bus laisvi). Tai, kad bažnytiniai, liaudžiai skiriami tekstai nebuvo rašomi bendrine kalba, rodo, jog tos liaudies ir tolesnis buvimas tik liaudimi Pabrėžai buvo visai normalus dalykas. Tik daliai visuomenės, naujiesiems šviesuoliams, naujoji bendrinė rašomoji kalba buvo reikalinga.

Toks pereinamasis Pabrėžos kalbos supratimas puikiai dera su Sauliaus Žuko neseniai pagal Pabrėžos eilėraščius atkurtu jo prasmų universumu. „K. Donelaitis ir S. Daukantas bendrojoje lietuvių kultūros raidoje priklauso dviems skirtingiems jos elementams, o J. A. Pabrėžos eilėraščiai yra tarpinė grandis, jų analizė leidžia apčiuopti episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vienu vertybių prie kitų situaciją. J. A. Pabrėža projektuoja lietuvių ateitį (argi ne šviesią?) dar nekvestionuodamas baudžiavinių santykių“⁸⁸. Daukantui buvo aišku, kad visi žmonės turėtų būti lygūs ir nepriklausomi. Bet Pabrėža gerai žino, kad Antikristas, skelbdamas karą „ciełam swietóu“, klastingai aiškinsis, „iog atey swieta ratawoty yfz newalys tyrionu, kóryi sawa rąkosy tóriedamis žmonis biednus, kayp nor teyp muczyi“ (1800 m., PaKTSK, p. 26).

4. Bržk. vartojimo sferos (bendrinė kalba). Nustačius, kad dvasinio turinio tekstų nerašė bendrine kalba, svarbu apibrėžti, kokio pobūdžio, „žanro“ raštai Pabrėžai tiko būti ja užrašomi. Tai lengviausia galima nustatyti iš tik bendrinei kalbai taikyto balsių dvejinimo, taip pat iš *ć* [č], *ś* [š] žymėjimo.

a) Be abejo, bendrine kalba Pabrėža rašė visus savo botanikos darbus maždaug nuo 1831–1834 metų. Taip pat darė ir su medicinos darbais, kiek galima spręsti iš neišlikusių rankraščių pavadinimų, plg. *Apec / Baltóuji Pluudi / Motryszkuuju, Barwoosynas Tincturae; Gaargataa Gargarimata...*⁸⁹

b) Jau minėjau, kad su šiokiomis tokiomis išlygomis galima pripažinti, jog mokykliniam vadovėliui (jeigu tai tikrai Daukanto verstos *Gi-*

watas Didiųjų Karwaidū) Pabrėža kėlė bendrinės kalbos reikalavimus. Tai patvirtina ir minėtas jo paties darbas, matyt, geografijos vadovėlis PaGŽ, plg. *kaap* 'kaip' 11, *reekatū* 'reikalų' 7; *staliiczynis* 'stalyčinis=sostininis' 47, *žemrašzinyny* 'žemrašininė=geografinė' 2 (dėl PaGŽ datavimo žr. p. 41–42).

c) Kaip galima spręsti iš anoniminės Pabrėžos ranka užrašytos satyrinės komiškos poemėlės *Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą*, beletristinius kūrinius taip pat rašė savo bendrine kalba, plg.: *sógaauun* 'sugauna', *tooki* 'toki', *čziistaa* 'čystai', *niebyyszki* 'nėbiški'⁹⁰.

d) Daukantui priklausiusiame liaudies pasakų rinkinyje *Pasakas Mas-siū*⁹¹ yra keturios trumpos kažkieno kito ranka rašytos pasakos, pirmoji prasidedanti „Kyta kartą bówóses laumes...“⁹², kur matyti šiek tiek taisyčių ir papildymų Pabrėžos ranka. Iš jo lyčių *bagoots* 'bagotas', *łopišzie* 'lopiš[e]jė', *waaka* 'vaiką' galima teigti, kad ir tautosakos tekstus Pabrėža manė esą reikalinga užrašinėti bendrine kalba.

e) Tą pat reikia pasakyti ir apie laiškus – laiškų Gintilai vietoms, rašytoms žemaitiškai, kaip minėta, taip pat būdingas balsių dvigubinimas.

Tokia įvairios paskirties tekstų apžvalga leidžia daryti išvadą, kad 1827–1831 m. apsisprendęs kurti bendrinę kalbą ja rašė visokius, išskyrus religinius, tekstus. Vadinas, teoriškai Pabrėža buvo nusistatęs plėsti kuriamą bendrinę rašomąją kalbą į visas pasaulietines kultūros sferas. Terminas *bendrinė kalba* tik visas kultūrinio gyvenimo sritis apimančiai kalbai (galimos išimty) ir tetinka.

5. Bržk. vartojimo teritorija (žemaičių kalba). Dar vienas parametras, tik iš pirmo žvilgsnio šių dienų skaitytojui galys pasirodyti savaime aiškus, yra bendrinės žemaičių kalbos teritorija, plotas, kuriame ta kalba turėtų funkcionuoti.

Pabrėža PaPZTCh1827 jau užsimena, kad pasirenkąs „žemaičių tar-me žodžius taip rašyti, kaip tariami Kretingoje ir gana didelėje Baltijos pajūrio krašto dalyje“⁹³ (l. 4r–4v). Bet čia dar nelabai aišku, ką reiškia

⁸⁸ S. Žukas, „Apie pyppkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai)“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, p. 117–118.

⁸⁹ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

⁹⁰ V. Jurgutis, „Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą“ ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniam dainų rinkinyje“, p. 83–85.

⁹¹ Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD 6. Puslapiai nenumuoti.

⁹² Knygoje S. Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, Vilnius, 1984, t. 2 ji paskelbta su pavadinimu „Laume laume, tavo mutė juoda“, nr. 480, p. 38–40.

⁹³ „W Zmudzkim Dialekcie pisać wyrazy tak ze wszystkiem, jak się wymawiają w Kretyndze y dosyć w znaczney części Kraju Pomorza Bałtyckiego“.

ta „gana didelė pajūrio krašto dalis“. Tačiau jau PaWo1828.IX.20 laiške teritoriją jis patikslina: „augalų pavadinimus taip rašau, kaip jie mūsų pajūrio krašte tariami 15 mylių nuo jūros į krašto gilumą“⁹⁴ (l. 4v). Žinant, kad tuo metu vieną lenkišką mylią sudarė 14 816,5 uolekties, o viena uolektis – 0,576 metro⁹⁵, galima apskaičiuoti, kad 15 mylių ilgis tada buvo apie 128 kilometrai. Žemėlapyje nuo Baltijos jūros per Kretingą išmatavus tokį atstumą, matyti, kad jis kone visiškai tiksliai baigiasi ties Smilgiais (į pietryčius nuo Kuršėnų ir į vakarus nuo Šiaulių), netoli šiandienio kalbos mokslo pripažįstamos žemaičių tarmės ribos (sic!). Vadinasi, Pabrėža nurodo rašąs ne savo patarmės ar šnektos, o visų žemaičių tarties pagrindu. Aišku, kad būtent šitoje teritorijoje – Žemaitijoje kalbine prasme – gyvenantiems žemaičiams ir kūrė bendrinę kalbą. Tai matyti ir iš dar aptarsimos Simono Groso gramatikos, kurios pratarmėje Pabrėžos mokinys Juozas Butavičius parašė, kad „kninga ta rodos labay priderati dieł Zemaytiu ipatinga wyssu pawieto Telsziu, dydzios dalyis pawietu Sziauliu yr Raseyniu“. Tai ir bus Pabrėžos kurtos bendrinės kalbos plotas – žemaitiškai kalbanti Žemaitija. Pavadinimas *žemaičių* Pabrėžos bendrinei kalbai tinka geriau nei kieno nors kito – ir pačia moderniaja šio termino reikšme. Tai žemaičiams bendra kalba. Pats Pabrėža ją vadina arba tiesiog *žemaičių*, arba *pajūrio žemaičių kalba* (*pozamorski Język Zmudzki* PaPZTCh1827, l. 4v).

Susikūręs tokį bržk. modelį, Pabrėža turėjo nuomonę ir apie kituose lietuviškai kalbančiuose plotuose vartotas rašybas (rašomąsias kalbas). Jas suvokė esančias dar dvi: Prūsijos lietuvių (vadino *prūsų-žemaičių* [*Prusko-žmudzki*, PaGi1835.III.20, p. 493]) ir Didžiosios Lietuvos lietuvių aukštaičių (vadino *lietuvių* [*Litewski*, PaGi1835.III.20, p. 493], *lietuvių-žemaičių* [*Litewsko-žmudzki*, PaPZTCh1827, l. 4v]).

Prūsijos lietuviai nuo seno, nuo Danieliaus Kleino laikų, turėjo gana suvienodintą rašomąją kalbą. Pabrėža ją pripažino, nesistengė siūlyti ar brukti Prūsijos lietuviams savo žemaičių kalbos. Priešingai, savo veikaluose, pavyzdžiui, PaWTA1834 tarp kitų savarankiškų kalbų žodžių nurodo ir prūsiškus (t. y. Prūsijos lietuvių): *Kwiins [...]* **pruus**. *Kmynai*. – *Kimmelei*. **laatw**. *Kimmenes*. – **mask**. *Tminn* p. 42; **zem**: *Stoguu ryitynas*. – **pruus**: *Didžos Retenos*. – **laatw**: – *Embutti*. – **mask**. *Tschesnok* p. 73 ir t. t. Kurdamas šiuos sisteminius augalų pavadinimus Pabrėža Gintilai apie save rašo, kad „nepraleidžia įtraukti žemaitiškų, žemaitiškų-prūsiškų, latviškų ir rusiškų kasdieninių pavadinimų. Reikėtų ir lietuviškų nepraleisti, bet iki šiol iš niekur negalėjo jų gauti“⁹⁶ (PaGi1834.XII.19, p. 491). PaTA1843 veikalo gale pateikia net atskirą Prūsijos lietuvių kalbos augalų sąrašą „Sórinkymys Waarduu Prusams sawootyszkuju. kaap

kóres augimes wadyn: Yszraszits ysz Weykała **Hagen Preusens Flora**. – 1819 r.“ Savarankiškiems Prūsijos lietuvių žodžiams net netaiko savo žemaičių rašybos, bet išlaiko originaliąją, plg.: *žem. Geerwóugys. – pruuus Gerúge. – Gerwúge* p. 341; *žem. Bytkrieslee [...]. – pruuus. Bitkrésłé* p. 588. Kaip rodo jau minėtas Pabrėžos pamokslas Prūsijos lietuviams, jis ir ten stengėsi kai ką užrašyti Prūsijos raštams būdingais rašmenimis ū [uo], sg. acc. galūneje parašydavo nosines raides (PaPWM, p. 765–788). Vadinasi, taikėsi ne tik prie šnekamosios, ne tik prie „trivialiosios“, bet ir prie rašomosios Prūsijos lietuvių kalbos. Akivaizdu, kad Pabrėža tą kalbą visur laiko atskira, savarankiška.

Tačiau jis griežtai kratėsi tos Prūsų rašybos įtakos savo bendrinei žemaičių kalbai. Prūsiškoji „pritaikyta prie vokiečių rašybos, vokiečiams labai patogios, bet ne žemaičiams“⁹⁷ (PaGi1835.III.20, p. 493).

Savarankiška, skirtinga nuo žemaičių Pabrėžai buvo ir Didžiosios Lietuvos lietuvių aukštaičių kalba. Jau minėjau, kad ir lietuviškus žodžius jis norėjo atskirti kaip kitų kalbų žodžius (nerašyti jų pramaišiu su žemaitiškais). Pabrėža įsitikinęs, kad „žemaitis niekada nesutars dėl kalbos su lietuviu, nei su prūsu ar latviu“⁹⁸ (čia visų pirma turėjo galvoje rašybą; PaGi1835.III.20, p. 495). Jis pyko ant lietuvių (aukštaičių): jie yra „tokie atkaklūs ir užsispyrę kalbėti ir rašyti savaip, kad jiems taip ir ne kitaip atrodo: vien lietuvių kalba ne tik rašyti, kalbėti, bet ir alsuoti net pati tikroji Žemaitija privalo. Lietuvà tebūna Lietuva, maišytieji – maišytisiais, o žemaičiai – žemaičiais“⁹⁹ (PaGi1838.X.9¹⁰⁰, p. 663). Savo pagrindinį gyvenimo veikalą PaTA1843 skiria tik žemaičiams: „Weykała tóu rašžiau ne dieley Lytítóówyniku, (kóryi gał sau tolyi óž móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Žemaytiu,

⁹⁴ „Nazwiska roslin tak piszę; jak się one w kraju naszym pomorskim wymawiają na 15 mil biorąc od morza w głąb kraju“.

⁹⁵ Plg.: *Słownik języka Polskiego*, Wilno, 1861, t. 1, p. 662, 610.

⁹⁶ „Nie omija ułaczyć imion triwiałnych źmudźkich, źmudźko-pruskich, Lotewskich i Rossyjskich. Wypadło by nieopuszczać Litewskich, lecz dotąd z niskąd niemógł ich dostać“.

⁹⁷ „Stosowana jest do pisowni niemieckiej, dla Niemców bardzo dogodney ale nie dla Żmudzinów“.

⁹⁸ „Żmudzin nigdy się nie zgodzi z litwinem co do mowy, ani z prusakiem albo łytszem“.

⁹⁹ „Tak zacięci i uparci w swoim sposobie mówienia i pisania: iż tak im się zdaje, że nie inaczej: samym litewskim językiem nietylko pisać, mówić ale i oddychać nawet sama prawdziwa Żmudź powinna [.] Niech będzie Litwa Litwą: mieszańcy mieszańcami; a Żmudzini Żmudzinami“.

¹⁰⁰ J. A. Pabrėžos 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 661–663.

pri kóriu nier myšžyny niejoky kałbos lyitóówyszkos: teyp yr kałbó tykray žemaytyszko rupinaus parašžiiti“ (p. V). Tiesa, jis yra Gintilai užsiminęs, kad jei jam rašyti taip kaip kalba pasirodytų esą nepriimtina, „geriau laikytis lietuvių rašybos (nors mirtinai jos nemėgstu) negu prūsų-žemaičių [...]“¹⁰¹. Vadinasi, nors žemaičiams netinka nė lietuvių rašyba, ji esanti mažėlesnis blogis už Prūsijos lietuvių. Tos svetimos vertybės Pabrėžai turi savitą hierarchiją. Matyt, hierarchija jo sukurta pagal pavojaus paveikti, pakeisti žemaičių rašybą dydį. Tai gynybinė Pabrėžos nuostata – kuriamoji žemaičių kalba palyginti nauja, ir ją gali kėsintis veikti senesnės, prūsų ir lietuvių, rašybos. Apsibrėžęs teritoriją savo bržk., nori ją apginti.

Taigi Pabrėžos bržk. modelis rodo, kad į šiandien suprantamą istorinį lietuvių kalbos plotą jis sutalpino net tris rašomasias kalbas. Tuo jis skyrėsi, pavyzdžiui, nuo Daukanto, kuris praktiškai visas tris Pabrėžos kalbas laikė esant viena. Skyrėsi ir nuo Juozo Čiuldos, kuris daug vėliau, 1854 m., parašytoje žemaičių kalbos gramatikoje parodė suprantas esant dvi rašomasias kalbas – Prūsijos lietuvių ir žemaičių (lietuvių). Tikrųjų lietuvių (aukštaičių) tarmę Čiulda atmetė kaip dar neišdailintą, pilną polonizmą. Aišku, kad Pabrėža čia atsiskleidžia kaip daug labiau susiskaidžiusios XVIII amžiaus visuomenės stereotipų turėtojas, kaip senesnio modelio kūrėjas (Čiulda suvokė, kad jo laikais Didžiojoje Lietuvoje jau vyravę žemaitiški raštai, aukštaitiškų mažiau tebuvę). Pabrėža dar tik jautėsi pradedas kurti naują, žemaitišką bendrinės kalbos tradiciją, jai reikėjo įsitvirtinti tarp tada tebevyrausios bažnytinių raštų (paremtų viduriečių tarme) tradicijos. Reikėjo atkovoti teritoriją žemaičių brk., tradicinių raštų kalbą nustumti tik į aukštaičių teritoriją. Vėliau Čiulda jau neketino niekur stumti, nes nebebuvo ką. Jam jau rūpėjo išplėsti savąją bržk. ir į Aukštaitiją.

6. Bržk. santykis su šnekamąja kalba (rašomoji kalba). Ne vieną kartą minėta, kad Pabrėža ėmė kurti savo bržk. šnekamosios pagrindu: „...kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami“ (PaPZTCh 1827, l. 4v), „rašykite taip, kaip Jūsų garbingiausieji tėvai ir kaimynai kad kalba“ (PaGi1835.III.20, p. 495), „žodžius atrasi paraszitus teyp, kayp tamy paszaliey wysy Zemaytey kałb“ (PaUNAS1828, p. IV), „geriausia taip rašyti, kaip kalbame“¹⁰² (PaGi1835.III.20, p. 493). Pabrėža iš principo nelinkęs leisti skirtumų, nevienodumų tarp rašomosios ir šnekamosios kalbos, tarp rašybos ir tarties. „Rašyboje galima kliedėti tai lietuviškai, tai prūsiškai ar kuršiškai, bet čionykštė žemaičių dauguma visada nuo jų skirsis, ir Jų malonybės tokiais savo nereikalingais išraitymais tikram žemaičiui tik tokią padarys paslaugą, kad šis varg-

šas bus priverstas kamuotis skaitydamas, kai vienaip parašytus žodžius turės kitaip tarti“¹⁰³ (PaGi1838.X.9, p. 663). Aišku, kad pagrindinis Pabrėžos bržk. norminimo kriterijus – vartoseną, šnekamoji kalba.

Tačiau praktiškai šitoks kriterijus niekada neišlaikomas, niekada nerašoma tik fonetine transkripcija. Kuriantis bendrinei rašomajai rusų kalbai XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiaus pradžioje, vienas iš karaministų, savo kalbą kūrusių taip pat šnekamosios pagrindu, siūlė „kartais rašyti taip, kaip turėtų būti kalbama, o ne taip, kaip kalbama“. Borisas Uspenskis sako, kad „tokia nuostata, aišku, leidžia žinomą rašomosios ir šnekamosios kalbos nesutapimą [...]. Kalbama [...] apie šnekamosios kalbos modifikavimą ir tobulinimą kaip literatūrinės [rašomosios] kalbos kūrimo priemonę“¹⁰⁴.

Pabrėža savo rašomojoje kalboje taip pat šiek tiek modifikavo šnekamąją kalbą. Labai atidžiai išstudijavęs Pabrėžos rankraščius Juozas Tarvydas¹⁰⁵ pateikė nemažai atvejų, kur rašoma ne pagal gimtąją Pabrėžos tarmę. Pavyzdžiui, „Pabrėža neparodo visiems šiaurės vakarų žemaičiams būdingo virtimo uo<o ir visur rašo o: žoolys „žolės“, žmonyms „žmonėms“, patoogey „patogiai“ ir t. t.“ (p. 217). Kaip ir visų šiaurės žemaičių, „Pabrėžos kalboje dvibalsiai ai ir ei žodžio gale dažnai suvienbalsėję: waardaa, tayslyyne [...], tik prievėksmiuose (ypač aukščiausio laipsnio) beveik visur ei ir ai: eyszkey [...], daugesney [...]“ (p. 218–219). „Tas pats pasakytina ir apie pilnšias ar apypilnes vietininkų galūnes Pabrėžos raštuose: žemaytyszkoj kalboj [...], tokiusy Liinkiusē [...]“ (p. 219), t. y. pailginamos trumpesnės žemaičių galūnės. „Pajūrio žemaičiai [...] neturi žodžių galūnėse afrikatų (č, dž), o mūsų botaniko kalboje tos pačios lytys sumišai vartojamos čia su afrikatomis, čia be jų [...]: waldy ir waldzios, tekaťios ir ipoľáčzios [...]“ (p. 220). „Mūsų botaniko kalboje suvienodėję prielinksniai nuo su priešdėliais nuo- bei nu(nū) ir visi rašomi nōu: nōu kórioudōms [...], nōubieg [...],

¹⁰¹ „Lepiey trzymać się pisowni Litewskiey (:lubo do żywego jey nie lubię), niżeli prusko-żmudźkiey [...]“.

¹⁰² „Naylepiey tak pisać, jak mówiemy“.

¹⁰³ „Można bredzić w pisowni, to z litewska to z pruska lub kurlandska: lecz rodowita ogólność żmudzka zawsze od nich będzie odrębna, i tyle tylko Ichmość tacy swemi niepotrzebnemi wykretami uczynią przysługę dla prawdziwego Żmudzina, iż ten biedny będzie przymuszony gwałt sobie zadawać w czytaniu, kiedy wyrazy inaczej napisane, inaczej będzie musiał wymawiać“.

¹⁰⁴ Б. А. Успенский, *Из истории русского литературного языка XVIII—начала XIX века*, Москва, 1985, с.18.

¹⁰⁵ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 217–221.

nóupełnus [...]“ (p. 221). Bent apie dalį šių atvejų Tarvydas pasako, jog tai „panašu į bendrinės raštų kalbos sekimą“ (p. 219).

Tarvydas jau užčiuopė, kad Pabrėža buvo linkęs kai ką bendrinti, t. y. norminti. Tiesa, ne su visomis jo išvadomis galima sutikti. Pabrėžos *o*, matyt, ir yra žemaičių [uo], taip tada rašė daugelis žemaičių; prof. Alekso Girdenio liudijimu, vietininko galūnė *tokiusy* jo tarmėje (Tirkšlių) ir dabar tebeturi išlaikiusi galinį balsį; dažnesnis afrikatų vartojimas gali rodyti senesnę žemaičių tartį, kai afrikatos dar buvo mažiau išnykusios¹⁰⁶.

Vis dėlto Pabrėžos vienodinimą aiškiai rodo *nóu(-)* rašymas visais atvejais, tai šnekamojoje kalboje nesančios bendros normos (ir prielinksniui, ir priešdėliui) bendrinei rašomajai kalbai siūlymas (plg. *Žyvatė*¹⁰⁷ rašytus *nu koju nuawe* ‘nuo kojų nuavė’ p. 143, *numazgojy* ‘numazgojo’ 143). Ypač akivaizdus Pabrėžos pavyzdys šiuo atveju gali būti žodžio *liežuvis* sg. ines. *lyizówiey* (*Žemaytyszkamy*) ‘liežuvė (žemaitiškame)’, PaTA1843, p. V(4x). Tai dirbtinė, neegzistuojanti šnekamojoje kalboje lytis, dirbtinai padaryta prie žem. vietininko (Pabrėža būtų turėjęs rašyti **lyizówie*) pridėjus *y*.

Taigi iš visko matyti, kad ir Pabrėža, nors rėmėsi šnekamąja kalba, ją šiek tiek keitė, modifikavo. Vadinas, jis turėjo įsivaizduoti, kad skaitytojas skaitys ne visai savo gimtąja tarme, o jau kiek patvarkytą, panormintą. Tad kurdamas rašomąją kalbą, kaip šalutinį produktą Pabrėža jau šiek tiek, kad ir labai neryškiai, ėmė formuoti šnekamąją bendrinę kalbą.

Tačiau šito nereikėtų perdėti. Pačiam Pabrėžai dar nebuvo iškilusio jokio poreikio tą šnekamąją kalbą tvarkyti, žemaičiai jam šnekėjo *gerai*, tik rašė *blogai*: „jeigu pavartosite mano žemaitiškus augalų žodžius, kas žino, ką pasakys visi tie žemaičiai, kurie niekada nepagalvoja taip rašyti, kaip kalba“¹⁰⁸ (PaWo1828.IX.20, l. 4v). Nors žemaičių tarmės turi nemažų skirtumų, Pabrėža teoriškai į tai dar nekreipia dėmesio. Jo suvokiama kalbinė situacija – tai reikalas įtikinėti, kovoti dėl savo pamatinio principo – remtis šnekamąja kalba, vartoseną. Reikalas vienodinti tos brūk. vidaus normas dar tebėra antrinis uždavinys. Pirminis jis būtų galėjęs pasidaryti tik tada, kai (jei) žemaičiai būtų buvę įtikinti priimti pamatinį bk. kūrimo principą. Pabrėža šio antrojo, tolesniojo brūk. kūrimo etapo nesulaukė, tad ir žemaičių šnektų nevienodumas jam nebuvo ypač aktualus. Vadinas, tegalima kalbėti apie sąmoningai kurta tik rašomąją bendrinę žemaičių kalbą, dar ne šnekamąją. Nors Pabrėžos, kaip ir karamzinistų, orientavimasis ne tiek į konkrečią, kiek į idealiai suvokiamą šnekamąją kalbą suponuoja ir pačios šnekamosios kalbos bendrinimo užuomazgas.

„Reikalavimo rašyti taip, kaip kalbama, antitezė yra reikalavimas rašyti pagal taisykles: pirmuoju atveju kalbos taisyklingumo kriterijumi yra nuoroda į šnekamosios kalbos vartoseną, antruoju – nuoroda į racionaliai pagrįstus reikalavimus“¹⁰⁹. Pabrėža rėmėsi vartoseną. Tik daug vėliau Juozas Čiulda savo gramatikoje, taip pat norminančioje tos pat šiaurės žemaičių tarmės lytis, labiau rėmėsi „taisyklėmis“, t. y. orientavosi į gramatiką, šiandien pasakytume, vadovavosi sistemingumo kriterijumi (reikalui esant, šnekoje vartojamas lytis dėl savaip suprastos kalbos sistemos atmesdavo).

7. Bržk. normų nestabilumas. Raidyno pasirinkimo principai. Kadangi Pabrėža jautėsi kuriąs tik pradiniu bržk. etapu, tai nenuostabu, jog jis dar nesirūpino ir visišku rašybos, morfologijos ir pan. normų suvienodinimu. Be jau minėtų nevienodumų, Zuzana Jonikaitė dar nurodė, kad „Pabrėžos žymėjimas kirčiuotų skiemenų žodyje [dvigubomis balsėmis] nėra nuoseklus“¹¹⁰. Ir kitais atvejais nevienodumų pasitaiko. Pabrėžai tai tik smulkmenos. Tik daug vėliau Čiulda stengsis kuo tiksliau suvienodinti žemaičių rašybą, stabilizuoti normas.

Tačiau Pabrėža labai griežtai išlaikė savo principą neįtraukti į žemaičių rašybą tokių grafemų, kurių nebūtų lenkų rašyboje. (Kaip kad nuosekliai laikėsi ir kito principo – bržk. pamatu imti šnekamąją žemaičių kalbą.) Visi šios studijos pradžioje minėti Pabrėžos grafikos atvejai, jų kitimai, taip pat ir neminėtieji neturėjo jokios nelenkiško raidyno raidės. PaTA1843, p. V Pabrėža rašė, kad „wysas Baalsys lęəkyszkosys (yszjémós *h. q. x.*) atsyrašd kałboy Żemaytyszskoy só tokiópat bruunzgymó, kapp Lęəkyszskoy [...]“.

Diskutuodamas dėl rašybos, Pabrėža labai peikė Prūsijos lietuvių ortografiją: „prūsų-žemaičių rašyboje pakeistas kai kurių raidžių skambesys, vienos raidės perkeltas kitai, o anos – šitai; taip toje rašyboje *i* mažosios skambesys perkeltas į *y* didžiąją, o tos – į *i* mažąją, kas bet kuriam žemaičiui yra negirdėtas ir labai nemielas dalykas; raidės *q, ę* išmėtytos: kartu įvairių ženklų raidėms prirašyta, vieni reiškia skiemenų ilgumą,

¹⁰⁶ Dėl afrikatų plg. A. Girdeinis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvatė'“.

¹⁰⁷ *Ziwas Pona yr Diewa ntusu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaŭ, 1759.

¹⁰⁸ „Jeżeli [...] użyjecie moich żmudzkich wyrazow roslinnych, ktoż wie, co powiedzą ci wszyscy Żmudzini, którzy nigdy niezastanawiają się, aby tak pisali; jak wymawiają“.

¹⁰⁹ B. A. Успенский, *Из истории русского литературного языка XVIII–начала XIX века*, с. 6.

¹¹⁰ Z. Jonikaitė, „Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą“, *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, p. 64–65.

kiti žodžio trumpinimą, *de quibus neque Patres nostri audierunt*, o kai dar pridėsime mūsų kalbos tikrojo skambėjimo raidžių ženklus, kai kur teks dėti ženklą ant ženklo ir virš tos pat raidės, kad ir patys skaitydami savo raštą svarstysime, ką kuris ženklas gali reikšti¹¹¹ (PaGi1835.III.20, p. 493–494). Pabrėža ypač atkreipia dėmesį į lenkų (ir žemaičių) kalbai nebūdingų rašmenų vartojimą – *i* ir *y*, diakritinius ženklus, taip pat raidžių *q* ir *ę* (suprask – dvigarsiams žymėti!) išmetimą. Žemaičių rašyboje „geriausia laikytis kiekvienos raidės skambėjimo, nuo neatmenamų laikų mūsų protėvių priimto“¹¹² (PaGi1835.III.20, p. 495).

Vadinasi, Pabrėžai rūpi rašybos įprastumas. Gintilai (ir turbūt Daukantui) rašė: „Ponai Geradariai keletą eilučių savo laiškuose pridėjote žemaitiškai, nors pakankamai suprantamai buvo parašyta, visgi jų skaitytojai teiravosi, kodėl kartu nepridėta ženklų reikšmių?“¹¹³ (PaGi1835.III.20, p. 494). Pabrėža akivaizdžiai šaiposi iš per sudėtingų ženklų vartojimo. Nors jis pats savo veikalų pratarmėse aiškino savo rašmenų reikšmes (kaip ir Daukantas), bet kartu visada stengėsi, kad ir be to paaiškinimo eilinis jo tekstų skaitytojas, išaugęs Žemaitijoje (vadinasi, mokėsis visų pirma lenkų kalbos), nesunkiai viską (rašmenis) suprastų. Tai aiškus ir tam tikros kultūros tradicijos (kartu savo asmeninės) laikymasis, ir noras padėti tokiai rašybai lengviau prigyti, nebūti atmestai dėl nesuprantamumo.

Sakau nesuprantamumo, o ne paprastumo, nes ne tik man, bet ir pačiam Pabrėžai rašmenys *ćz*, *śz*, dvigubos balsės neatrodė paprastos (apie dvigubas balses rašė, kad toks jų rašymas „iš pradžių skaitytojams rodysis juokingas ir laukinis“¹¹⁴, PaGi1834.XII.19, p. 492; *ćz*, *śz* „iš pradžių be galo sunku žymėti diakritikais“¹¹⁵, PaGi1835.III.20, p. 495). Vadinasi, tam tikras paprastumas išlaikomas tik tuo, kad neišsivedama jokios raidės, nesančios lenkų kalbos Lietuvoje tradicijoje (1843 m. Pabrėža jautė, kad lenkų ortografijoje įvyko pasikeitimų, pavyzdžiui, *é*, *ey*, *ay* imta vis dažniau rašyti *e*, *ej*, *aj*, todėl tada jam jau reikėjo nurodyti, kad ne į tą modernią rašybą orientuojasis: „Baalsiu. (*Głoska. Litera.*) brunzgyyma (*brzmienie*) tóu pati ózłaykiau, koks ju kałboy lęękyszkoj pri gała ómžiaus praejósiojy bówa“, PaTA1843, p. V). Tokį paprastumą galima pavadinti spaustuviniu – visi spaustuvininkai, turėję lenkišką raidyną, nebūtų turėję problemos lieti naujų raidžių Pabrėžos raštams.

Taigi tradicija, o iš jos ir suprantamumas skaityti bei patogumas spausdinti skatino laikytis lenkiškų raidžių. Naujumas, visų pirma nebūdingi lenkų rašybai tų raidžių deriniai, buvo reikalingas tiksliau raštu išreikšti žemaičių kalbą – netgi netaupant vietos ir darant tekstą keblesnį, sudėtingesnį, nors ir visiškai suprantamą tam lenkiškai mokančiam žemaičiui.

II. PABRĖŽOS SEKĖJAI IR UŽMOJAI

1. Simonas Grosas. Minėjau, kad PaPZTCh1827 Pabrėža skundėsi, jog dar nesą „tautinės žemaičių gramatikos“, jog jis jautėsi dar visai vienišas, be Dionizo Poškos, žemaičių kalbos norminimo svarstytojas. 1832 m. kai kas jau buvo pasikeitę. Jau buvo gimusios ir dužusios 1831 m. permainų viltys, Vilniaus universitetas jau tebuvo buvęs, jau amžinai liovėsi rašęs Dionizas Poška. Tačiau taip pat jau buvo išspausdinta Kaliksto Kasakausko gramatika, o Pabrėža buvo tvirtai apsisprendęs laikytis savo bržk. normų.

Nuspręsdamas bendrinei rašomajai žemaičių kalbai laikytis savo rašybos, Pabrėža motyvavo ir tuo, kad nebuvo žemaitiškos gramatikos. Vadinasi, imdamasis iniciatyvos kurti, diegti savąsias rašybos normas, negalėjo negalvoti ir apie savo gramatiką, kuri turėtų įtvirtinti jo normas ir nukonkuruoti visas kitas. Apie dvibalsius yra pasakęs, esą jų gali būti daugiau, bet tai paliekąs gramatikai (PaPZTCh1827, l. 4v). Ir štai išspausdinama Kasakausko *Kalbrieda Ležuwio Žiamaytiszko* (1832 m.), t. y. žemaičių kalbos gramatika.

Jokių tiesioginių Pabrėžos pasakymų apie šią gramatiką išlikusių nėra. Tačiau neįmanoma manyti, kad Pabrėža būtų jos nepastebėjęs. Kyla klausimas, kodėl Pabrėža niekur laiškuose ar kur kitur jos net nepaminė, tarsi jos net nebūtų.

Pradėti norėčiau iš toliau, nuo Simono Groso, apie 1835 m. irgi parašiusio žemaičių kalbos gramatiką. Kai Pabrėža 1816 m. atsikėlė į Kretingos bernardinų vienuolyną, ten jau rado anksčiau iš Dotnuvos vienuolyno atvykusį vokiečių Grosą. Tiesa, vienur Vaclovas Biržiška manė,

¹¹¹ „W pisowni prusko-żmudźkiey brzmienie liter niektórch poodmieniane (,) litery jedney przeniesione na drugą a tey na tamtą; tak w tey pisowni brzmienie *i* małego przeniesiono na *y* wielkie, a tego na *i* malenkie, co dla każdego żmudźina rzeczą jest niesłychaną i bardzo niemilą; litery *q, ę*, powyrzucane: przytem znaki rozmaite literom ponadawane, jedne oznaczające iloczys syllab, drugie skracanie wyrazu, *de quibus neque Patres nostri audierunt*, a gdy jeszcze przydamy znaki właściwego brzmienia naszego języka liter, przydzie się położyć miescami znaki nad znaki a to nad jedną literą, tak iż sami czytając swoje piśmo będziemy rozmyslać co który znak ma znaczyć“.

¹¹² „Naylepier trzymać się brzmienia każdej litery od niepamiętnych czasów przez naszych Przodków przyjętego“.

¹¹³ „Kilka wierszow Panstwo Dobrodzieje ułaczyliście w listach swych po żmudźku, lubo dosyć zrozumiałe było napisano, wszelako czytelnicy ich z tem się oswiadczyli, czemuż znaczenia znaków razem nie ułączono?“

¹¹⁴ „Będzie to Czytelnikom z początku śmieszno i dziko wydawać się“.

¹¹⁵ „Z początku przytrudno kreskować“.

kad Grosas į Kretingą teatvykęs apie 1821 m., tad vėliau už Pabrėžą¹¹⁶, kitur, kad apie 1816 m.¹¹⁷ Tačiau ne vienas išlikęs vienuolyno vizitavimo aktas rodo ką kita. Štai 1817 m. rašoma, kad jis esąs vikaru Kretingos vienuolyne treči metai¹¹⁸, nors ten pat nurodoma, kad Pabrėža vienuolyne dar tik pirmus metus¹¹⁹. 1820 m. Grosas jau septinti metai, Pabrėža – ketvirtį¹²⁰, tais pat 1820 m. kitas vizitavimo aktas rodo jau, kad Grosas aštunti, Pabrėža penkti¹²¹. 1827 m. Grosas vienuolikti, Pabrėža septinti¹²² (labai netikslūs duomenys!), 1828 m. Grosas dvylikti, Pabrėža aštunti¹²³, 1830 m. Grosas trylikti, Pabrėža devinti¹²⁴, 1831 m. Grosas keturiolikti, Pabrėža vienuolikti¹²⁵. Akivaizdu, kad nuo 1827 m. kažkur kažkieno supainioti duomenys papildė netikslumų virtinę ir vėlesniais metais. Todėl reikia manyti, Simonas Grosas atvyko į Kretingos vienuolyną dvejais metais anksčiau už Pabrėžą, apie 1814 metus.

Trumpa Grosso biografijėlė iki atvažiavimo į Kretingos vienuolyną galėtų būti tokia. Iš jau minėtų Kretingos vienuolyno vizitavimo aktų matyti, kad jis bus gimęs apie 1770–1772 m., nes tų aktų duomenys šiek tiek nesutampa. Vaclovas Biržiška ir Vytautas Vanagas nurodo jį gimus apie 1772 metus¹²⁶. Šiaip ar taip aišku Grosą buvus Pabrėžos bendraamžį. Minėtasis 1817 m. generalinis vizitavimo aktas rodo, jog „Varmijos gubernijoje Rešliaus mieste 5 metus mokėsi visų mokslų, kurie buvę nurodyti Edukacinei komisijai. Ordine 9 metai, Benicos, Minsko ir Vilniaus vienuolynuose. Mokėsi retorikos, filosofijos ir teologijos. 1787 m. spalio 28 d. Vilniaus vienuolyne įstojo į vienuolius. Baigęs mokslus 16 metų buvo vienuolynų jaunimo retorikos profesoriumi Slucko ir Dotnuvos vienuolynuose“¹²⁷. Iš Vaclovo Biržiškos duomenų galima svarbiau papildyti, kad Simono Grosso tėvas buvo Juozas Grosas, kad prieš stodamas į vienuolyną mokėsi Raseiniuose. „Išventintas kunigu apie 1794 m., jis 1795 XII buvo Vilniaus bernardinų vienuolyne, nuo 1798 m. buvo vokiečių kalbos mokytojas Troškūnų bernardinų vienuolyno mokykloje (tenai buvo ir 1801 III 3)“¹²⁸.

Yra išlikęs svarbus Grosso Dotnuvos vienuolyno periodo rankraštis *Liber Latinitatis continens nonnullas Regulas ex Alvaro Emanuelis excerptas. [...] Necnon Colloquia Secundum illas Regulas. [...] Irem Simonem Grosi protunc profefsore Alumnor[um] Grammatices Datnoviae compositus*¹²⁹. Tai Grosso užrašai savo lotynų kalbos pamokoms. Be ištraukų iš Alvaro vadovėlio, daug vietos čia sudaro mokinių dialogai dviem kalbom – lenkų ir lotynų. Jie bus sukurti paties Grosso lotynų kalbai, retorikai mokyti, bet juose yra daug medžiagos ir Grosso asmenybei, pažiūroms pažinti.

Septintojo dialogo mokinys B apie vieną mokytą atvykėlį, gerai išmanantį lotyniškai, kažkada besimokiusį Dotnuvoje, sako: „Žiūrėdamas į

ši žmogų visada maniau, kad jis Vilniuje ar Berlyne, ar Paryžiuje, bet ne Dotnuvoje lankė mokyklas, ir tikrai niekada nebūčiau patikėjęs, jeigu pats iš tavo lūpų to negirdėčiau¹¹⁶ (p. 62). Mokinys C, dalyvaujantis dialoge, greičiausiai įkūnijęs paties Grosso mintis, atsako mokiniui B: „Tikrai manim tikėk, kad šis žmogus savo asmeninius įpročius pakeitė ir seno žmogaus su visais savo nusizengimais nusikratė ir naują save aprenė. [...] Tegul toliau dėkoja Dievui, kad jį apšvietė, po to savo paties mokytojui, kad laukinius jo įpročius pažaboj¹¹⁷“ (p. 62–64). Švietimo epochos balsu Grosas aiškina, kad mokslas ir mokytojas gali pakeisti žmogų, padaryti jį geresnį. Taip pat jam svarbu įrodinėti, kad

¹¹⁶ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, p. 73.

¹¹⁷ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322.

¹¹⁸ Keturių Žemaitijos vienuolynų generalinio vizitavimo aktas, 1817 m., LMAB, f. 17–254, l. 29v–30r.

¹¹⁹ *Ibid.*, l. 30v–31r.

¹²⁰ Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitavimo aktai (toliau – ŽVVVA), 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 67v.

¹²¹ ŽVVVA, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, l. 68v.

¹²² ŽVVVA, 1827 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 92v.

¹²³ ŽVVVA, 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236, l. 70r.

¹²⁴ ŽVVVA, 1830 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242, l. 79v.

¹²⁵ ŽVVVA, 1831 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 248, l. 66v.

¹²⁶ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322; V. Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius, 1987, p. 50.

¹²⁷ „W Gubernij WarminŃkiej w Mieście Reszle przez lat 5 uczył się wszystkich Nauk, które do Komisyi Edukacyney były przepisane. – w Zakonie przez Lat 9 w Klasztorach Bienickim MinŃskim i WilenŃskim. Uczył się Rhetoryki Filozofij y Teologij – Ru 1787 8bra 28 Dnia w KłaŃtorze WileńŃskim wstąpił do Zakonu. Po ukończonych Naukach był ProfesoŃrem Rhetoryki Młodzi Zakoney Lat 16, w KłaŃtorach SłudzkiŃ y DatnowŃskiŃ“ (LMAB, f. 17–254, l. 29v–30r).

¹²⁸ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322.

¹²⁹ Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 1132, 143 p. Beje, čia galima paminėti dar bent tris Grosso rankraščius, saugomus Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve: *Casus Conscien[...]* *expositi* N° 4°; *Listy w rożnych Materyach z Niemieckiey Grammatyki* JP^a *Gottscheda p. X^a Symona na Język Polski przelożone* ir įvairūs pavyzdžiai lotynų kalbos gramatikai. Grosso autorystė nustatyta iš rašysenos ir ypač išsiskiriančios rašymo manieros. Čia nuosirdžiai dėkoju šv. Antano kolegijos dėstytojai Žavintai Monikai Valkiūnienei bei tėvams Antanui ir Astijui už pagalbą ir sudarytas puikias sąlygas naudotis Kretingos vienuolyno archyvu.

¹³⁰ „Patrziając na tego Człowieka, zawŃsze rozumiałem, że on w Wilnie czyli w Berlinie lub. w Paryżu nie zaŃ w Datnowie chodził do Szkoł, y Zaiste nigdy bym niewierzył, gdybym Sam z Ust twoich tego nie słyŃzał“.

¹³¹ „Pewnie mi wierz, że Człowiek ten oŃsobliwie obyczaie swoje odmienił, y starego Człowieka zupełnie zwystępkami swoiemi złożył a wnowego Siebie przyodził. [...] Niech dziękuie naprzęd Bogu, że go ofwieceił, potom własnemu Swemu Nauczycielowi, że dziekie jego Obyczaie ufkromił“.

Dotnuvoje galima mokytis (be kita ko, ir kalbų) ne blogiau nei Vilniuje ar Paryžiuje!

Kitas mokinys D – skeptikas, jis mano, kad „lengviau yra lokį išmokyti šokti, negu kaimietį abėcėlės“¹³² (p. 70). Grosas mokinio C lūpomis jam atsako: „neprieštarauju tam, kad daug yra sunkumų ir darbo išmokyti paprastus ir tiesiog kvailus žmones. Bet ar dėl to galima sakyti, kad jie negabūs mokslams? Ar paprastas žmogus Lietuvoje negali taip pat būti apsišvietęs kaip ir kitų tautų žmonės, gyvuojantys kaime? Juk ir kituose kraštuose arija ir akėja, o visgi išmano mokslus ir yra išlavintų papročių, tarsi niekadoms jaučių nebūtų buvę matę, arba pasukui plūgą nebūtų vaikščioję. [...] Pats neseniai būdamas Paryžiuje mačiau. [...] Daug kas pasaulyje pasikeitė“¹³³ (p. 70–72). Grosas orientuojasi į besikeičiantį pasaulį. Jau tada Dotnuvoje, prieš 1815 m., jam atrodo, kad nors sunku, bet prasminga mokytis Lietuvoje valstiečius. Ko gi Grosas, vokietis, norėtų juos mokytis?

Netiesioginį atsakymą gali duoti kita to paties rankraščio vieta. Vienas išsimokslinęs svečias, kuris moka daug kalbų, kuris „pagal savo sugebėjimus galėtų būti kalbų profesoriumi“¹³⁴, pasisako norįs „kartu būti ir žemaičių kalbos profesoriumi, ir mokiniu“¹³⁵ – Dotnuvoje! (p. 86). Į repliką, kad sunku būti ir tuo, ir kitu iš karto, atsako: „Sutinku, kad per sunku atrodo nenorinčiam. Norinčiam – prieštarauju ir sakau [...] pagal visuotinę patarlę: ‘norinčiam nesunku, nes norintis nuolatiniu savo darbu visus sunkumus nugali’“¹³⁶ (p. 86). Šito svečio žodžiai – tai akivaizdžios paties Groso mintys. Tai jis, svetimšalis, mokėsi lietuvių kalbos, tai jos, be kita ko, norėjo mokytis ir lietuvių valstietį. Tai Grosas labai mėgo kalbas, tai Grosas buvo tas norintis kalbų profesorius.

Tad prieš atvykstant į Kretingą Grosui jau rūpėjo lietuvių kalba (jo žodžiais tariant – žemaičių). Jau tada Grosas bus mokėjęs daugiau ar mažiau lietuviškai – Fabijonas Borkauckas laiške Daukantui liudijo, kad „tą giesmę [Sziltas alus ką padarė! Prie malonės mus privarė...] dar priesz trisdeszimts metų su kunigu Grossu Datnavoj giedodavom“¹³⁷. Tačiau vargu, ar tai buvo žemaičių tarmė, su ja, kaip matyti iš biografijos, galėjo susidurti tik atvykęs į Kretingą (Raseiniuose, šiek tiek kitokią žemaičių tarmę, turbūt tik trumpai tepažino).

Ir štai Kretingoje po 20 metų Grosas parašo gramatiką, perdėm parremtą žemaičių tarme. Jau po jo mirties šios gramatikos pratarmėje Butavičius rašė: „O kad kalbos Zemaytyszkos nemokieje, storioies kaip imanidams ape jos yszmokyma“¹³⁸. Tada, kai Pabrėža apsisprendė trečiojo dešimtmečio pabaigoje kurti savą bržk., su Grosu po vienu stogu buvo nakvojęs ir prie vieno stalo valgęs jau per dešimt metų. Turbūt

jau tada Grosas buvo gerokai pramokęs ar ir išmokęs žemaitiškai – tos tarmės, kurią Pabrėža ėmė pagrindu savo bržk.

Ir va 1832 m. ant Pabrėžos ir Groso stalo atsiranda Kasakausko gramatika. Kas dabar pasakys, kokią šurmulį ji sukėlė Kretingos vienuolyne, bet man tebus leista išsivaizduoti tokį Pabrėžos pokalbį su Grosu. Pabrėža:

– Wysad diwyjaus, kóu Kossakowskis zaunyi... Wadyn kaľbrieda *Žemaytyszka*, bet rasza lyizówiewy Lyitówysz kami...

– Ale yr tykrós *Žemaytis* gaľ sóprasty...

– *Žemaytis* gaľ wyskóu sóprasty, ale dieľ ko óns negaľ *žemaytyszkaa* rašity? *Žemaytis* wysad bus *Žemaytis*, yr niekada nesakis *duoty*, tykt *dóuty*. Arba *manens, man...* nieks čze teyp nekaľb.

– Tóu póykee regiejau šzyn paryskielys, negaliejau sósyrokóuty...

– Toki raszta palyzdams i swieta nor parwersty mómis lyitówees. Kanyczney reek yszdóuty kaľbrieda dieľ tykruju *Žemaytiu*.

– Rokóutyis senee rokóujawos, ale...

– Kłausik, Symon, rašzik tó tóu kaľbrieda.

– Kad nesó *žemaytis*...

– Esi kaľbu propessorióš yr *žemaytyszkaa* jau moki. Kokios rasztyns imtyis jók pasakisió, esó jau rašzys. Kad nebutum myšzyny niejoky kaľbos Lyitówiszkos¹³⁹.

Kad ir kaip iš tikrųjų jie kalbėjosi, po trejų metų, 1835 m., Butavičius apie Grosą jau rašė: „prisytyiky Gramatyku arba Kningu mokoncziu kaľbos Letuwysz kay-Žemaytyszkoš, kieyk kami galieje atrasty [...]. pažina ayszkiey iog niera niewyinos kningas kaľbmoksllynys, kuri but su-

¹³² „Łacniew bowiem iest nauczyć niedzwiedzia tancować jak wiesniaka Abecadła“.

¹³³ „Nie przeczę Ja temu, że wiele iest trudności y pracy w wyuczeniu ludzi prostych y prawie głupich – Ale czy dlatego mówić można? Że oni nie są Sposobni do Nauk? Jzali Człowiek prosty w Litwie nie może równie bydz ofwieconym jak y innych Narodow Ludzie, którzy na Wsi mieszkaią? Wszak y po innych Kraiach orzą y bronuią, a jednak tak są w Naukach biegli y w Obyczaiach wycwiczeni, jak gdyby nigdy Wołów nie byli widzieli, albo za pługiem niebyli chodzili. [...] Sam nie dawno będąc w Paryżu zobaczyłem. [...] Dość obracało się na Swiecie“.

¹³⁴ „Według Swoiey umiejętności mogłby być Profefsorem Językow“.

¹³⁵ „Chce razem y bydz Profel]sorem y Uczniem Żnuydzkiego ięzyka“.

¹³⁶ „Uczyc y uczyc się Za ciężko zdaie się niechącemu się; pozwalam. Chącemu; Zaprzecam, y mówię [...] według powszechnego Przysłowia ‘Chącemu nic trudnego, chący bowiem ustawiczną pracą swoią wszystkie trudności Zwycięża’.“

¹³⁷ *Medega S. Daukanto bijografijai, Dirva, Shenandoah, 1898, sauis, p. 87.*

¹³⁸ S. Grossas, *Kaľbrieda Lezuwe Žemaytyszka, 1835. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29–822. Toliau GrKLŽ 1835.*

¹³⁹ Dialogo kalba atkurta pagal Pabrėžos ir Groso rankraščius.

tinkonti su užywoiemu kaľbu Zemaytyszku – Ysz tos destys mokidamos pats tos kaľbos, iemy kartu rupintęis ape sudiejyma kaľbmokslynyns kningas sutinkonczios su efsaty tojy szalie kaľbu“ (GrKLZ1835, l. 1v). Taigi Butavičius tarsi teigę, kad rašyti gramatiką buvo paties Grosso iniciatyva.

Tačiau jau ankstesni tyrėjai nurodę Grosso knygos ryšį su Pabręža. Zinkevičius minėjo, kad „S. Grosas vartoja kiek panašią į J. Pabręžos rašybą. Greičiausiai jie abu buvo pažįstami ir bendravo“¹⁴⁰. Gidžiūnas manė, kad „galbūt jo [Pabręžos] paragintas, kitas Kretingos pranciškonas, kilme vokietis, Simonas Grosas, parašė, bet nespėjo atspausdinti gramatiką“¹⁴¹.

Didelę Pabręžos įtaką Grosui, ne tik bendradarbiavimą rodo, pavyzdžiui, Grosso perkeltos į savo gramatiką kai kurios Pabręžos mintys apie rašybą. Plg.:

PaPZTCh1827: „Samogłoskie *e. o.* są otwarte, są też y ścisnione: ści[s]nione więc powinne mieć koniecznie nad sobą kreskę [...]. W tych zas wyrazach: *Jédróms. Gózós. é. ó.* są ścisnione [...]“ (l. 4v–5r),

PaPZTCh1827: „Dwogłoski [...] są następujące: *au. ay. eu. ey. iey. óu, uy, yi. np. Tau. Tay. Peunay. Tey. Jey. Dóus. Uly! Tyisa*“ (l. 5r),

PaPZTCh1827: „Spółgłoski *g. k.* położone przed samogłoskami *e. i. y.* a z temię zgłoskujące się, miękko zawsze wymawiają się. *np Gers, Gipsós. Gyrys. Keykymys. Kimszmys. Kyims.* Dla tegoz, kiedy po *g. k.* następuje *e.* lubo w wymawia[niu] zdaje się brzmieć *i* między *g-e. k-e.* jednakowoz *i* powinno się opuścić: i tak: nie piŕze się *gieras. kieras:* ale *geras. keras.* lubo tak się wymawia, jakby się piśało *gieras, kiera[s].* Jakie zaś ma brzmienie *g. k.* w tych dwóch wyrazach; takieź i w tedy, gdy mają po sobie inne dwie samogłoski, to jest: *i. y*“ (l. 5r–5v),

GrKLZ 1835: „Samogłoski *e, o,* już są otwarte, już ścisnione [...]. – Ścisnione zaś zawsze Kreskuia się [...] *n[a]pr[zykład] gózós guz – Jédróms v jédrómas Zartoczność [...]*“¹⁴² (l. 2r).

GrKLZ 1835: „Dwogłoski są *au, eu, ey, ay, iey, óu, uy, yi [...].* Np: *tau, tay pewnay, teyp, Dóus, Ūy!*“ (l. 2r).

GrKLZ 1835: „Spółgłoski *g, k,* położone przed Samogłoskami *e, i, y, i* stemiź zgłoskujacesię, miękko zawsze wymawiaią się, *Np gers dobry, gipsós gips, gyrys puszcza, Keykymys v Keykymas przekłętwo, Kimszmys Spychanie, Kyims Dziezdziniec v Chata.* i dlatego, kiedy po *g, k,* następuie *e,* lubo w wymawianiu zdaiesię brzmieć *i* między *g-e* lub *k-e;* iednak *i* powinno się opuścić – i tak nie piŕzesię, *gieras dobry, Kieras Krzak,* ale *geras keras,* lubo taksię wymawias[ię] jakoby się piśało, *gieras, kieras.* Podobne brzmienie maia *g, k,* gdy po nich następuia Samogłoski *i, y*“ (l. 2v).

PaPZTCh1827: „Spółgłoska *l*. trzyma szrodek między polskie *l*. y *ł*. tak, iż nie wymawiasię ta ani tak miękko jak *l*. polskie, ani tak grubo jak *ł*. że zaś mnogich wyrazach trzeba to *l* żmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kłaśdź się *i*. np. *klietys*, *Lietys*. niezas *kletys*, *Letys*. – Nedorzecnie więc czynią, którzy nasladując Pi-sownią Polską opuszczają *i* po *l*. lubo wyraźnie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami“ (l. 5v–6r),

GrKLZ1835: „Spółgłoska *l* trzyma Szrodek między polskim *l* i *ł* tak: iż niewymawiasię ani tak miękko jak *l* polskie, ani tak grubo jak *ł* – Ze zaś w mnogich wyrazach trzeba *l* – Żmudzkie zmiękczyć; przeto musi Koniecznie po *l* kłaśdź się i *Np. Klietys Świronek* – *lietys Narzędzie* – Nie zaś *Kletys* – *letys*. Żle więc czynią, którzy nasladuiąc pi-sownią Polską i po *l* opuszczaią, lubo ono wyraźnie brzmi między temi Zgłoskami“ (l. 2v).

Aišku, 1) kad Grosas šiais atvejais visus iliustracinius pavyzdžius pasiėmė iš Pabrėžos, juk nebūtų galėjęs savarankiškai tokių pačių sugalvoti, 2) kad jis nusirašė iš Pabrėžos teksto (ne užrašė žodžiu pasakytas mintis), nes ir lenkiški sakiniai neretai visiškai sutampa, 3) kad Grosas tikrai naudojosi būtent PaPZTCh1827 rankraščiu, nes perkėlė į savo tekstą ir Pabrėžos klaidą – vietoj *zgłoska* ‘skiemuo’ turėjo būti *głoska* ‘garsas’, nes kalbama apie garsą *i*, girdimą tarp garsų (ne skiemenu) *l* ir *e*. Taigi Pabrėža bus davęs Grosui savo PaPZTCh1827 rankraštį, kurio pratarmės mintis šis „suvartojo“ gramatikai. Bet tai nebuvo epizodinis „suvartojimas“. Nors šios perimtos pabrėžiškos vietos yra tik pirmuosiuose gramatikos puslapiuose, bet tai rašybos taisyklės, pagrindas rašyti visą gramatiką, tai yra gramatikos pradžia, „kertinis akmuo“. Vadinasi, iš pat pradžių Pabrėža veikė Grosą, šis savo gramatiką iš karto kūrė jau ant Pabrėžos paklotų pamatų.

Galima dar palyginti tų 19 rašybos ypatybių, pradžioje pavadintų pabrėžiškoms, su Groso gramatikos.

¹⁴⁰ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, p. 175.

¹⁴¹ V. Gidžiūnas, „Pabrėža Vilniaus universiteto žemaičių grupėje ir jo įnašas į žemaičių kultūrą“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai*, Roma, 1987, t. 11, p. 132.

¹⁴² Grosas stilizuodamas savo rankraštyje daug rašybos (ir kt.) elementų dvigubino: *ó, ś, ć, ź* raidžių diakritikus dažnai žymėjo po du virš kiekvienos, *t, ł, A, F* ir pan. raides neretai rašė perbrauktu ne vienu, bet dviem horizontaliais brūkšneliais, net skyrybos ženklus (kablelį, brūkšnelį) bei kokios nors santrumpos pabraukimą taip pat dvigubino. Kadangi tai tėra tik tokia maniera, o ne kokie nors specialūs ženklai, cituodamas visur nurodau tik viengubą ženklą (Grosas pats nebuvo nuoseklus – kartais palikdavo nesudvigubintą ženklą).

GrKLZ1835: 1. *ó* – *óz* ‘už’ l. 96r, *pećziós* ‘pečius’ 81v (sutampa su Pabrėžos).

2. *é* – *jédróms* ‘ėdrumas’ 2r (sutampa).

3. *q* – *qt* ‘ant’ 77r, *wąđóu* ‘vanduo’ 94r (sutampa, tik ne su 1809 m. pamokslo, bet su vėliau, apie 1831 m. jau modifikuota Pabrėžos rašyba).

4. *ę* – *begó* ‘bengu=baigiu’ 74v, *kęto* ‘kentu=kenčiu’ 70r (sutampa).

5. *y* – *yr* ‘ir’ 64v, *macys* ‘macės=jėgos, galybės’ 8r (sutampa).

6. *i* – *apląkity* ‘aplankyti’ 23v, *pridóudo* ‘priduodu’ 84v (sutampa).

7. *u* – *dziunó* ‘džiūnu’ 87r, *metus* ‘metus’ 58v (sutampa).

8. *o* – *żmogós* ‘żmogus’ 70v (sutampa).

9. *óu* – *jóudynó* ‘juodinu’ 70v, *draqse v droouse* ‘drąsiai’ 88r (lyg nelabai sutaptų tik nosinio šaknies balsio žymėjimas, Grosas paprastai rašo pagal Kretingos tarimą *q* [ɔn], *ąząts* [sic!]) ‘ąžuolas’ 71r, *kąsty* ‘kašti’ 29v, *żąsys* ‘žasīs’ 72r, nors aiški ir tendencija derintis prie Pabrėžos gimtosios tarmės [ou] tarimo, jau minėtas pavyzdys *droouse*, taip pat *oužols* 71r; be to, ir pats Pabrėža tokiais atvejais parašydavo *q*, vadinas, visai neatmetė [ɔn] tarimo).

10. *óm* – *omžynaujó* ‘amžinai esu’ 93v, *tomsós* ‘tamsus’ 70r (iš esmės sutampa, tik čia Grosas, matyt, bus nepadėjęs diakritiko virš *o* – *ó*).

11. *ón* – kaip ir Pabrėža tuo metu, tokio žymėjimo iš esmės vengė, rašė *q* (sutampa).

12. *yi* – *dyina* ‘diena’ 71v, *Dyiws* ‘Dievas’ 69v (sutampa).

13. *ie* – *góliejau* ‘gulėjau’ 75v, *grieks* ‘griekas’ 73r (sutampa).

14. *au* – *wieliau* ‘vėliau’ sg. 1 p. 38v (sutampa).

15. *ay*, *ey* – *peykó* ‘peiku=peikiu’ 37r, *sodynay* ‘sodinai’ 31v (nors parašo ir *kaap* ‘kaip’, bet tuo metu, po 1831 m., ir Pabrėža vis dažniau taip parašydavo – tad sutampa).

16. *ćz*, *śz* – *pykćziaus* ‘pikčiaus’ 72v, *śzyrdys* ‘širdis’ 87v (sutampa ne su 1809 m. Pabrėžos tekstu, bet su bržk. priskiriamų tekstų žymėjimu, pakeistu turbūt apie 1831–1834 m.).

17. *ż*, *ź* – *żawiejó* ‘žavėju=užburiu’ 70v, *żyids* ‘žiedas’ 75r, *żingsnis* ‘žingsnis’ 75r (sutampa ne su 1809 m., bet su 1831 m. Pabrėžos pakeistu [ż’] rašymu *ź*).

18. *ge*, *ke* – *gers* ‘geras’ 71r, *kefs* ‘kelias’ 71v (sutampa ne su 1809, o su apie 1810 m. Pabrėžos pakeistu šiuo rašybos atveju).

19. Sg. acc., pl. gen. nėra nosinių raidžių – *ausi* ‘ausį’ 6v, *gera* ‘gerą’ 7v (sutampa).

Tiesa, visos šios ypatybės Groso kartais nenuosekliai parašomos ir kitaip, t. y. nevienodai. Bet tai galima laikyti spontaniškais nenuosek-

lumis, kurie tuo pradiniu bržk. kūrimo etapu Grosui, kaip ir Pabrėžai, neatrodė ypač svarbūs.

Be išvardytųjų, galima nurodyti daug daugiau sutapimų. Grosas, kaip Pabrėža, irgi dvigubino balses. Pabrėža pavartodavo ir trumpąsias žemaitiškas, ir ilgąsias (net dirbtinai sukurtas) vietininkų formas. Panašiai siūlė Grosas, pvz., *Akie v, kiey v, kiejy* 6v. Jo nurodytos gretutinės formos *akiey* 'akėj' ir *akiejy* 'akėje', kaip ir Pabrėžos *lyizówiey* 'liežuvej' yra dirbtinės. Kaip ir Pabrėža, Grosas normina vienodą *nóu(-)* ir prielinksnį, ir priešdėlį (daiktavardžio bei veiksmažodžio): *nóu* 'nuo' 79v, *noupetnas* (tik nepažymėtas diakritikas) 'nuopelnas' 97v, *nóuneszó* 'nunešu' 79v. Pabrėža tiesioginės nuosakos būtojo kartinio laiko 3-iają asmenį rašė *dawyniey* 'davinėjo', *pri-imdyniey* 'priimdinėjo' PaTA1843, p. IV, analogiškai ir Grosas: *sergiejy* 'sergėjo' GrKLZ1835, l. 39r. Sutampa ir daug kitų čia nenurodytų dalykų.

Taigi Pabrėžos įtaka akivaizdžiausia. Tiesiog galima sakyti, kad visa Groso gramatikos rašybos, morfologijos sistema – tai Pabrėžos bržk. normos. Ryškesnių skirtumų nėra. Be jokios abejonės aišku, kad Grosas kūrė gramatiką būtent Pabrėžos modeliui bržk. Pabrėža, matyt, daug konsultavęs, patarinėjęs Grosui, taisyęs jo gramatikos juodraščius, siekė per jį įtvirtinti ir platinti savo bržk. normas. Todėl ir pačią Groso gramatiką galima pavadinti Pabrėžos bržk. gramatika, Pabrėžos kurtos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos norminamuoju darbu. Tenužsirūstina dėl to autorius Grosas.

Tą pat galima pasakyti ir apie Groso žodynėlį *Słownik Polsko-Żmudzki*, turintį apie 3000 žodžių¹⁴³ ir pridėtą kaip priedą prie gramatikos (beje, anksčiau cituoti pavyzdžiai, nors atskirai nenurodyta, buvo ne tik iš gramatikos, bet ir iš žodyno). Jame irgi norminami žodžiai, parašyti ta pačia Pabrėžos bržk. rašyba, taigi ir šis žodynėlis – Pabrėžos bržk. norminamasis žodynas. Pabrėža ir pats taip turėjo suprasti šiuos Groso darbus – PaPZTCh1827 skundėsis, kad žodyną tik Dionizas Poška terašas, kad plačiau rašybą išdėstyti paliekas gramatikai, kurios nėra, vėliau jau tuo nesiskundžia, nors, pvz., PaTA1843 ir daug plačiau apibūdina savo rašybą. Aišku, kad Groso gramatika, gal ir žodynėlis, turėjo patenkinti jo norminamuosius pageidavimus.

Apie Groso gramatiką (vadinasi, ir žodynėlį kartu) Valančius rašė: „Knyga ta labai gera tebėra prie p. Marcinovskio Vilniuj lig šiolei ne-

¹⁴³ J. Kruopas, „S. Groso 'Słownik Polsko-Żmudzki' rankraštis (1835)“, *Literatūra ir Kalba*, Vilnius, 1956, t. 1, p. 415.

spaudinta¹⁴⁴. Taigi Grosas (ar Pabrėža su Grosu) mėgino savo norminamąjį darbą išspausdinti, tik dėl nežinomų priežasčių to padaryti nepavyko. Tai buvo pirmas realus žingsnis įtvirtinti Pabrėžos bržk. normas, spausdinta norminamoji gramatika ir žodynas – tai reali viltis, kad siūlomos rašomosios kalbos normos bus pastebėtos, patiks, bus imtos vartoti, išgalės ir nurungs alternatyviasias, tai yra tikrai taps bendrinėmis. Tačiau išspausdinta Grosso gramatika nebuvo...

Grįžtant prie Kasakausko gramatikos, kaip norimo nurungti veikalo, reikia atkreipti dėmesį į jo pavadinimą: *Kalbrieda Leżuwio Żiamaytiszko*. Grosso gramatikos antraštė tokia pat: *Kalbrieda Leżuwe Żemaytyszka* (tik rašyba ir fonetika modifikuota). Perimtas Kasakausko pavadinimas rodo ne tik tai, jog jo veikalas Grosui (ir Pabrėžai) buvo žinomas, bet ir tai, jog su pavadinimu norėta perimti ir funkcijas, tos pačios suvokiamos bržk. „negeras“ Kasakausko normas pakeisti „geromis“ savomis. Grosso kalbrėda bus taikyta ne egzistuoti šalia Kasakausko darbo, o jį išstumti, užimti jo vietą.

2. Juozas Butavičius. Apie šį Pabrėžos bičiulį, mokinį ir sekėją iki šiol nėra rašyta nei jokiam mokslui darbe, nei jokiaje enciklopedijoje. Butavičiaus ryšys su Pabrėža pastarojo tekstuose tebuvo fiksuotas du kartus. Pirmą kartą Pabrėža jį mini laiške Gintilai, išvardija tarp kitų kunigų, galinčių turėti pamokslų, parašytų žemaitiškai: „X. Butowicz Admin. Tyrkszlew.“ (PaGi1838.X.9, p. 664). Antrąjį kartą Pabrėža Butavičiui dėkoja už pagalbą savo PaTA1843 pratarmėje: „szwętos pomietys JK. Juzóps Butowicz daugel pamaaczyjy pri yszgóóldima žoodiuu augminićzyyniu ysz łotiinyszkos kaałbos i żemaytyszka“ (p. IV).

Iš pradžių reikia pristatyti patį Juozą Butavičių. Jo krikšto metrikai Tirkšlių parapijos bažnyčios knygoje užfiksuoti taip: „1806 Viešpaties metais gruodžio mėnesio 4 dieną aš, Simonas Einikis, Tirkšlių vikaras, krikštijau vaiką vardu Juozapas, šiandien gimusį iš teisėtos santuokos tėvo Motiejaus Butavičiaus ir motinos Veronikos Bruževičiūtės [Bružaitės?] iš Geidžių kaimo, Tirkšlių parapijos. Krikstatėviai buvo Jokūbas Metkaitis iš Spurganų kaimo ir Joana Kontutaitė iš Geidžių – Tirkšlių parapijos“¹⁴⁵. Metrikai labai svarbūs atstatyti autentiškai lietuviškai Butavičiaus pavardės formai. Lenkiškuose ir rusiškuose šaltiniuose ji visur prasideda tik *Buto-*, ir tik čia parašyta *Butta-*, t. y. su *a*, o ne su *o*. Tekste ta *a* taisyta, galbūt iš *o* – turbūt norėta jau įrašytą įprastinę lenkišką formą patikslinti (autentiška lytis turėjo būti *Butāvyčia*). Iš kitur žinoma, kad gimė Butavičius ne baudžiauninkų šeimoje – „urodzony wolnie“¹⁴⁶.

Kol kas nenustatyta, kur Butavičius lankė mokyklą (-as?), tačiau žinoma, kad 1827 m. rugsėjo 1 d. jau įstojo į Žemaičių vyskupijos seminariją Varniuose¹⁴⁷. Joje mokėsi ilgiau nei trejus metus. Yra išlikusios seminarijos auklėtinių pažangumo ir elgesio knygos. Pirmuosius tris studijų mėnesius – rugsėjį, spalį, lapkritį – Butavičius mokymosi pažangumas vertintas „vidutiniškai“ („srednie“). Bet, matyt, po truputį apsipratęs su seminarijos tvarka, reikalavimais, Butavičius atsistojo į savo vėžes – ne tik likusius pirmųjų studijų metų mėnesius, bet ir antuosius bei trečiuosius metus (iš viso 27 mėnesius!) jo pažangumas vertintas vienodai – „gerai“ („dobrze“). Dėl elgesio seminaristui taip pat niekas nepriekaištavo. Visus trejus studijų metus (30 mėnesių) Butavičiaus elgesys vertintas „pagirtinai“ („chwalebnie“) – tai aukščiausias vertinimas¹⁴⁸.

Šitas pagirtino elgesio alumnas baigia seminariją, 1830 m. gruodžio 20 d. išventinamas kunigu ir išvyksta vikarauti į Janapolę¹⁴⁹. Tačiau neprabėgus ir metams Butavičius jau Tirkšlių bažnyčios, tos pačios, kurioje pats krikštytas, vikaras, pirmą kūdikį joje švęstu vandeniu aplieja jau 1831 metų spalio 18 dieną¹⁵⁰.

Janapolės periodas, nors labai trumpas, bet reikšmingas Butavičiui, nes kaip tik tada Žemaitijoje vyko sukilimas. Sukilimas, be kurio Butavičius galbūt niekada nebūtų susitikęs su Pabrėža...

Butavičiui jau dirbant Tirkšliuose, Žemaitijos 1831 m. sukilimo tyrimo komisija sudarė Janapolės ir Pavandenės parapijų dvasininkų bylą¹⁵¹. Joje į nemalonę buvo patekę penki kunigai: Juozas Butavičius (Janapolės vikaras), jo bendrapavardis Vincentas Butavičius (Pavandenės

¹⁴⁴ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 277.

¹⁴⁵ „Anno D[omi]ni 1806. Mensis Xbris – 4. Die – Ego Simon Eynik Vicar[ius] Tyr[kszlensis] – Baptisavi J[n]fantem Nomine Josephum hodie natum, ex Legitimis Conjugibus Patre Mathia Buttawicz, Matre Weronica Bruzewiczowna, de Villa Gieydzie, Par[ochiae]: Tyr[kszlensis], Patrini fuere Jacobus Metkatis, de Villa Spurgany – et Johanna Kontutowna de Gieydzie – Parochiae Tyrkszlensis“ (Tirkšlių bažnyčios 1801–1809 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 22, l. 42r).

¹⁴⁶ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), LNMMB, f. 90–76, l. 14v–15r.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), LNMMB, f. 90–78, l. 28v–29r, 31v–32r, 35v–36r.

¹⁴⁹ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), l. 14v–15r.

¹⁵⁰ Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28, l. 54r.

¹⁵¹ Janapolės ir Pavandenės dvasininkų, dalyvavusių 1831 m. sukilime, tardymo byla, LVIA, f. 437, ap. 4, b. 59.

klebonas), Andrius Česevičius (Janapolės klebonas), Antanas Kolodzinskis (Lygumų administratorius), Baltramiejus Srėbalavičius (Pavandėnės vikaras). Tardytas ir Juozas Butavičius. Sukilimo pradžią rusų valdžios atstovams jis taip nusakė: „Apie kilusį maištą girdejau iš žmonių, tiksliai nepamenu iš ko. Netikėjau šituo gandu, kol pats nepamačiau ateinančių maištininkų per Janapolę į Pavandėnę. Kas jie buvo? Nežinau, nebendravau su jais, nesusidūriau“¹⁵². Gynėsi „jokių pamokymų, kviečiančių į maištą“ neskelbęs¹⁵³.

Tačiau iš tolesnių atsakymų matyti ir Butavičiaus sąlytis su sukiliimu: „Dėl pinigų rinkimo maištininkams neturėjau jokio įsakymo, bet jį turėjo parapijos klebonas. Jo nurodymu aš, kaip pavaldinys, buvau priverstas priiminėti iš man atnešančiųjų visai mažais kiekiais, juos ir pasiunčiau į Telšius per patį gi parapijos kleboną“¹⁵⁴. Be to, „pabaigęs pamaldas ir katekizmą, perskaičiau žmonėms priesaikos lapą, nes man buvo grasinama atimsiant gyvybę; po to maištininkai tą lapą pasiėmė sau“¹⁵⁵. Apie sukilėlių raštus ir sukilimo pabaigą Butavičius sakė, jog „jokių raštų iš maištininkų nė iš dvasinės vyresnybės negavau, o kurie buvo adresuoti parapijos klebonui, kaip bažnyčios valdytojui, buvo pas mane iškabinti ant sienos; Gelgaudo kariuomenei bėgant nuo rusų kariuomenės, jie dingo, kas juos paėmė – nežinau“¹⁵⁶.

Jaunas, 26-erių metų kunigas Butavičius prisipažino rinkęs pinigus sukilėliams, skaitęs bažnyčioje ištikimybės sukilimo vadovybei priesaiką, laikęs iškabintus sukilėlių vadovybės dokumentus, tačiau gynėsi turėjęs tai daryti verčiamas klebono (Andriaus Česevičiaus), taip pat grasinamas sukilėlių. Lyg ir tikrai būtų ne visai aišku, pritarė Butavičius sukilimui, ar tebuvo aplinkybių auka (pagirtino elgesio jaunuolis turėjo būti įpratęs klausyti vyresnybės). Vis dėlto greičiausiai tardymo protokolas terodo laisvo gimusio žemaičio išsisukinėjimą prieš rusų valdžios represinį aparatą. Daug kunigų per sukilimą galėjo patekti į tokią pat būklę, bet nedaug jų iš karto ir rinko pinigus sukilėliams, ir skaitė ištikimybės jiems priesaikas, ir viešai laikė iškabintus jų atsišaukimus.

Tiksliai nėra aišku, dėl ko taip greitai po sukilimo Butavičius persikėlė į Tirkšlius. Galima tik spėlioti, jog pralaimėjus sukilimą tikėdamasis represijų norėjo išvykti iš Janapolės. Tam, žinoma, reikėjo dvasinės vyresnybės sutikimo. Ar nepagelbėjo čia tuometinis Tirkšlių klebonas Simonas Einikis, daugiau nei prieš 26 metus pats pakrikštijęs Butavičių Juozapo vardu? Einikis daug dešimtmečių kunigavo Tirkšliuose, turėjo pažinti nuo mažumės jį patį, jo šeimą, leidusią savo vaiką kunigauti. Ar nepaprašė Einikis atkelti Butavičiaus į savo gimtąją parapiją? Deja, tai kol kas tik spėliojimai.

Šiaip ar taip, išvykimas iš Janapolės neapsaugojo Butavičiaus nuo bylos iškėlimo. Jau bent pusę metų išdirbęs Tirkšliuose sulaukė Vilniaus gubernijos komisijos galutinės išvados 1832 m. gegužės 28 d.: „Juozas Butavičius neturėjo ryšio su maištininkais ir nedalyvavo [maište], taip pat kviečiančių maištauti pamokslų neskelbė. Beje, rinko rinkliavą, bet tik tuos pinigus, kuriuos buvo priverstas imti iš savanorių rėmėjų, be to, vieną kartą žmonėms skaitė priesaikos lapą, nes maištininkų buvo grasinamas mirtimi“¹⁵⁷. „Buvusi Žemaitijos tyrimo komisija, bendrais bruožais peržiūrėdama surinktus duomenis apie daugelį maište dalyvavusių asmenų, apie kuriuos gubernijos komisija veda atskirą bylą, praėjusio kovo 1 d. [1832 m.] nutarimu tarp kitų asmenų kunigą [Juozą] Butavičių priskyre [...] prie trečiosios kategorijos dalyvavimo maište kaltininkų“¹⁵⁸. Vadinasi, pripažintas kaltas.

Tačiau jau 1832 m. lapkričio 18 d. Vilniaus karinis gubernatorius generolas adjutantas kunigaikštis Dolgorukovas rašo Vilniaus gubernijos tyrimo komisijai: „jo Šviesybė P[onas] vyriausiasis 1-osios armijos vadas konfirmacija teikėsi pareikšti [...] maloningiausią pasigailėjimą [...]. Gavęs apie tai P[ono] budinčiojo 1-osios armijos generolo šio lapkričio 4 d. raštą, aš pasiūliau Vilniaus gubernijos valdybai jį vykdyti [...]“¹⁵⁹. Vadinasi, nors kaltas, bet pasigailėtas. Turėjo Butavičius laisviau atskvėpti, pasijusti išvengęs audros.

Vis dėlto tai dar nebuvo galutinis nuosprendis. Galutiniu galima laikyti to paties Dolgorukovo 1833 m. balandžio 25 d. raštą Žemaičių vyskupui Giedraičiui: „P[onas] vidaus reikalų ministras šio balandžio 14 d. raštu [...] pranešė man apie to paties balandžio 5 dieną patvirtintą Jo Didenybės nuomonę, kad Romos katalikų dvasininkams iš Telšių apskrities Skuodo, Janapolės ir Pavandenės parapijų – Juozui Kukevičiui, Vincentui ir Juozui Butavičiams, Andriui Česevičiui, Antanui Kolodzinskiui ir Baltramiejui Srėbalavičiui, susijusiems su 1831 m. buvusiu maištu ir priskirtiems trečiajai valstybinių nusikaltėlių kategorijai, kartu su maloningiausiu pasigailėjimu, neatimant dvasininko rango, uždrausti jiems atlikinėti dvasininko pareigas, mažų mažiausia dvejus metus, ir apgy-

¹⁵² Ibid., l. 23r.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid., l. 23r–23v.

¹⁵⁵ Ibid., l. 23v.

¹⁵⁶ Ibid., l. 23v–24r.

¹⁵⁷ Ibid., l. 27r.

¹⁵⁸ Ibid., l. 29v.

¹⁵⁹ Ibid., l. 33r.

vendinus griežtų taisyklių vienuolynuose, atidžiai prižiūrint dvasinei ir civilinei vyresnybei [...], paskirti Bažnyčios epitimiją [...]“¹⁶⁰. Taigi caras Nikolajus I, nors pasigailėjo, bet nubaudė dvejų metų atgaila vienuolynuose.

Toks nuosprendis iš karto imtas vykdyti. Jau balandžio 26 d. Žemaičių vyskupijos konsistorija apie tai gavo raštą¹⁶¹. Po dvejų dienų, balandžio 28, konsistorija visiems šešiams caro nurodytiems kunigams išsiuntinėjo raštą, kurį gavę turį „tučiuojau atvykti į Alsėdžius, kad reikiamai būtų įvykdytas nurodymas [...]“¹⁶². Tai galėjo būti kvietimas pranešti paskirtą bausmę ne raštu, bet akis į akį (tame rašte nurodymas neįvardijamas, pasakomas tik jo numeris), taip pat galbūt ir dalyvaujant patiems kunigams parinkti (suderinti?) vienuolynus, į kuriuos jie turėtų būti siunčiami. Jau apsiraminusį Butavičių ši po pusmečio atėjusi žinia vėl turėjo pritrenkti.

Oficialų raštą ta pati konsistorija Butavičiui išsiuntė 1833 m. gegužės 5 d.: „skiriu dvejims metams gyventi į Kretingos bernardinų vienuolyną“¹⁶³. Taigi į tą vienuolyną, kuriame Pabrėža rašė botanikos darbus, o Grosas – žemaičių gramatiką.

Tą pačią gegužės 5 dieną ir Kretingos bernardinų valdytojas Skačkovskis gauna instrukcijas, kaip priimti Butavičių¹⁶⁴. Gegužės 13 d. išsiunčiamas raštas dekanui, kad „gavęs šį nurodymą kuo greičiau išsiųstum į Kretingos vienuolyną Tirkšlių vikarą kunigą Juozapą Butavičių“¹⁶⁵. Tirkšliuose Butavičius paskutinį kūdikį tais 1833 m. pakrikštijo gegužės 11 d.¹⁶⁶ Jau gegužės 17 d. Alsėdžių dekanato dekanas Matulevičius informuoja konsistoriją „apie Tirkšlių vikaro išsiuntimą į Kretingą“¹⁶⁷. Kitą dieną, gegužės 18, Kretingos vienuolyno valdytojas praneša, kad „už kun. Juozapo Butavičiaus išlaikymą kasmet priklauso 182,5 rublio“¹⁶⁸. Tačiau apie paties Butavičiaus atvykimą į Kretingą vienuolyno valdytojas raportuoja tik gegužės 27 d.¹⁶⁹ Tą pačią dieną tą pat informaciją konsistorija praneša Romos katalikų dvasinei kolegijai¹⁷⁰. Matyt, į Kretingą Butavičius bus atvykęs apie gegužės 17 d. (gal prieš), tik Skačkovskis kiek pavėluotai apie tai informavo konsistoriją, nes lygiai po dvejų metų, t. y. 1835 m. gegužės 16 d. (ne 27!) tas pats valdytojas raportavo „apie tame vienuolyne kunigo Juozo Butavičiaus, Tirkšlių vikaro, atliktą dvejų metų atgailą“¹⁷¹.

Taigi jau 1835 m. antrojeje gegužės pusėje Butavičius grįžo į Tirkšlius ir vėl ėmėsi vikaro pareigų. Pirmą kūdikį pakrikštijo gegužės 22 dieną¹⁷². Nuo tada Tirkšlių bažnyčios krikšto, vedybų, mirties knygos mirga Butavičiaus pavarde – krikštijo, sutuokė, palydėjo... Taip intensyviai dirbęs trejetą metų, paskutinį kūdikį Tirkšliuose švęstu vande-

niu apliejo 1838 m. gruodžio 16 d.¹⁷³; baigiantis 1838-iesiems, buvo perkeltas į Vieکشnius, taip pat vikarauti. Jau 1839 m. sausio 4 d. jis laidojo Vieکشniuose¹⁷⁴. Čia išdirbęs apie metus (paskutinį kartą Vieکشniuose laidojo 1840 m. sausio 16 d.)¹⁷⁵, patenka į Šiluvą vikaru klebono padėjėju. Ten vėl išdirba beveik metus – iki pat mirties – 1840 metų gruodžio 8 dienos.

Butavičiaus mirties metrikai liudija štai ką: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimtaisais Viešpaties metais gruodžio mėnesio aštuntą dieną Šiluvos m[ieste] mirė kunigas Juozas Butavičius – nuo karštligės – aprūpintas šv. sakramentais. Romos katalikų infulatinės parapiinės Šiluvos bažnyčios vikaras klebono padėjėjas, turintis trisdešimt ketverių metus amžiaus. Jo palaikus D[idžiai] Š[viesus] K[unigas] Andrius Petravičius, Tytuvėnų gvardijonas, padedamas aštuonių kunigų, šių metų gruodžio mėnesio 10 dieną palaidojo viešose Šiluvos parapijos kapinėse“¹⁷⁶. Taigi pasimirė gana jaunas, sulaukęs vos 34 metų ir 4 dienų amžiaus.

¹⁶⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas dėl policijos priežiūros paskyrimo 1831 m. sukilimo dalyviams dvasininkams iš Skuodo, Janapolės, Pavandenės parapijų (1833 m. balandžio 25 d.), LVIA, f. 696, ap. 3, b. 863, l. 1r.

¹⁶¹ Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 424, l. 41r. Toliau GŽVKR1833.

¹⁶² Siunčiamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 491, l. 160r. Toliau SŽVKR1833.

¹⁶³ Ibid., l. 178v–179r.

¹⁶⁴ Ibid., l. 179r.

¹⁶⁵ Ibid., l. 183r.

¹⁶⁶ Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28, l. 71r.

¹⁶⁷ GŽVKR1833, l. 49v.

¹⁶⁸ Ibid., l. 50v.

¹⁶⁹ Ibid., l. 55r.

¹⁷⁰ SŽVKR1833, l. 207r.

¹⁷¹ Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1835 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 426, l. 38v. (GŽVKR1835.)

¹⁷² Tirkšlių bažnyčios 1835–1848 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 31, l. 5v.

¹⁷³ Ibid., l. 49v.

¹⁷⁴ Žemaičių vyskupijos 1839 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 901, l. 1319r.

¹⁷⁵ Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 927, l. 1090v.

¹⁷⁶ „Roku Pańskiego Tysiącznego Osemsetnego Czterdziestego – Miesiąca Grudnia ósmego dnia w M. Szydłowie umarł Ksiądz Józef Butowicz – gorączki – ss Sakramentami opatrzony – Podproboszcz Kościoła Rzymsko Katolickiego Infułackiego parafialnego Szydłowskiego – mający Lat od urodzenia Trzydzieście cztery. – Którego zwłoki WJK Andrzej Piotrowicz Gwardyan Citowianski – w assistencyi ósmiu Kapłanów – Roku bieżącego M[iesiąca] Grudnia Dziesiątego dnia, pogrzebł na Publicznych Parafialnych Szydłowskich mogiłach“ (Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga).

Lietuvių kultūrai iš jo biografijos bene reikšmingiausi tie du atgailos metai, praleisti Kretingos vienuolyne: ~1833 m. gegužės 17 d. – ~1835 m. gegužės 16 d. Nors atrodytų, kad suvaržyta fizinė laisvė turėtų tik trukdyti kultūros darbą, tačiau Butavičiui išėjo kitaip¹⁷⁷. Konsistorija, siųsdama nurodymus dėl jo priežiūros Kretingos vienuolyno valdytojui Skačkovskiui, rašė, kad Butavičius „privalo užsiimti vien tik knygų, naudingų kunigo luomui, skaitymu ir malda“¹⁷⁸. Taigi nebuvo griežtų nurodymų, ką konkrečiai turėtų daryti, galima sakyti, kad jo laikas buvo skirtas tobulėti dvasiškai. Atsidūręs greta Pabrėžos, Groso, ėmė rašyti žemaitiškai ir pats. Būtent iš Kretingos periodo išlikę visi šiandien žinomi žemaitiški jo rankos raštai, būtent jie lemia Butavičiaus svarbą žemaičių kultūrai.

Tiesa, nėra žinoma nė vieno paties Butavičiaus pasirašyto žemaitiško teksto. Tačiau išlikusios jo ranka dažnai pildytos lenkiškos Tirkšlių bažnyčios knygos leidžia atpažinti Butavičiaus braižą ir kituose rankraščiuose. Jo rankai šiandien galima priskirti bent keturis svarbius tekstus (ar tekstelius)¹⁷⁹.

1. Pirmiausia kalbėtina apie tą darbą, dėl kurio dėkojo Pabrėža. Jis sakė, kad Butavičius labai padėjęs išversti botanikos žodžius iš lotynų kalbos į žemaičių, tačiau čia turėjo galvoje dar ne pagrindinę savo botaniką PaTA1843. Prieš pradėdamas ją rašyti Pabrėža kruopščiai dirbo parengiamąjį darbą: rinko herbarus, rašė pagalbines knygas – augalų sistemos schemą (PaWTA1834), t. y. kūrė žemaitiškus augalų pavadinimus, taip pat žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registrą (PaSBBŽŁ1834), t. y. kūrė žemaitiškus botanikos terminus. Būtent už jų kūrimą Pabrėža ir dėkojo Butavičiui.

Tik pasklaidžius PaSBBŽŁ1834 iš karto matyti, kad didelė dalis teksto, gal net apie pusę, rašyta ne Pabrėžos, o Butavičiaus ranka¹⁸⁰. Vadinasi, šiuo parengiamuoju etapu jis Pabrėžai ir bus padėjęs.

PaSBBŽŁ1834 yra storoka, 505 numeruotų puslapių rankraštinė knyga. Joje pagal abėcėlę surašyti Pabrėžos su Butavičiumi sukurti žemaitiški botanikos terminai ir prie jų pateikti lotyniški atitikmenys. Iliustracijai galima pacituoti kurią nors teksto vietą:

Ryjiwys. – Striae.

Ryniectaa-trykraqtis. – Canaliculato-triqueter.

Ryniectaa-waaltiets. – Canaliculato-carinatus.

Rynieets. – Canaliculatus.

Ryynys tarpkabaryynys. – Meatus intercellulares.

Ryypka. – Verticillum.

Rypkóoutaa-bragóuts. – Verticillato-umbellatus.

Rykóoutaa-gatwóouts – Verticillato-capitatus (p. 342).

Tačiau iš karto tokio abėcėlinio sąrašo neparašysi. Tegalima įsivaizduoti, kad iš pradžių buvo sudarytas lotyniškų botanikos terminų registras, kuriam Pabrėža su Butavičiumi susėdę pavartydami liežuviais iš eilės prikūrino žemaitiškus atitikmenis. Pabaigę toki kūrybinį etapą, turėjo pereiti prie techninio – greičiausia bus juostelėmis (ar lapeliais) sukarpe visą lotynų–žemaičių kalbų tekstą po vieną vokabulą atskirai ir sėdę dėlioti juos abėcėlės tvarka pagal antrąją – žemaitiškąją kiekvienos vokabulos dalį. Dirbti galėjo tik abu drauge, nes tekstas rašytas pramaišui tai Pabrėžos, tai Butavičiaus ranka. Pabrėžos rašyta p. 1–2, 3, 7–8, 11, 14–15, 22–23, 28, 30–32, 35–36, 43–46, 49–50, 51–56, 62–66, 70–71, 75–76, 261–505, o Butavičiaus – 2–3, 3–6, 9–11, 12–13, 16–22, 23–27, 28–30, 32–34, 36–42, 46–49, 50–51, 56–61, 66–69, 71–75, 77–260. Iš pradžių tai vienas, tai kitas parašydavo po trumpučių gabaliuką. Štai Pabrėža surašė pradžią su 31 vokabula, prasidedančia raidėmis *Ab* (p. 1–2). Po to Butavičius tęsė gabaliuką žodžių (8), prasidedančių *Ad* (p. 2–3). Po to vėl rašė Pabrėža (*Ag, Ai, Akmenyynis*, p. 3), vėl Butavičius (*Akoutas, Al, Am, An*, p. 3–6), vėl Pabrėža ir t. t. Matyt, jiedu buvo pasidaliję darbą, vienas rašė į knygą iš eilės tai, ką buvo sudėliojęs pagal žemaitišką abėcėlę (lotynišką žodį nukeldamas į antrąją vietą), o kitas dėliojo tolesnį abėcėlės gabaliuką (matyt, kartu viską buvo sudėję pagal abėcėlę tik iki antros raidės). Tada keisdavosi darbu – pirmasis imdavo dėlioti žodžius, o antrasis, pasitraukęs tekstą, tęsdavo surašinėti ką tik savo surikiuotuosius.

Toks labai glaudus bendras darbas, nuolatinis dalijimasis tuo pačiu rankraščiu, – tai tik pradinis rašymo etapas. Bet tai ne tik patogiausio metodo dirbti ieškojimas. Šitai Pabrėža atvykėli Butavičių jau anksčiau prikalbinęs bendradarbiauti, lengvai galėjo vis pamokyti. Baigęs dėlioti savo žodžių gabaliuką, Pabrėža galėjo prieidinėti ir bedinėti į Butavičiaus tekstą tikslinantį pirštą, kaip kuri garsą derą žemaitiškai rašyti. Ir Butavičius galėjo per petį stebėti Pabrėžos plunksnos krutėjimą, įsitempęs dėmėtis smulkytes raidytes... Čapaitės analizė rodo, kad Butavičiui šitas tekstas nelengvai sekėsi rašyti. „Iš pradžių pradėjęs lyg

¹⁷⁷ Plg. ir Mykolą Römerį, kuris kalėjime greičiau nei per metus sakėsi perskaitęs 25 748 puslapius (sic!) įvairių knygų (*Z dziejów Romerów na Litwie: Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...*, Warszawa, 1992, s. 8).

¹⁷⁸ SŽVKR1833, l. 179v.

¹⁷⁹ Rūta Čapaitė patvirtino hipotezę, kad visi minėsimi keturi tekstai tikrai rašyti Juozo Butavičiaus, žr. šio *LAIS* tomo tolesnį straipsnį: R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 115.

¹⁸⁰ Plg. *ibid.*, p. 118.

ir nedrąsiai, Butavičius palengva 'įsivažiuoja' ir kiek vėliau „jau matome jo gana pasitikintį, tolygų, ramų braižą“¹⁸¹.

Tačiau ne visą tekstą įjėdu šitaip rašė. Priėjo iki 77-ojo puslapio, raidės *D* ir tada, įsivaizduoju, Pabrėža galėjo atsidusti ir pasakyti:

– Weyziek, Juzóp, wedó wyns ątram tyktay paryszkadijew. Imk wyina pósy, asz ątra, yr raśzik, nerek darmay ćziesa trotity. Kada ózbęsew, wysa sódiezew i wyina kninga.

– Greycziaus butum...

– Ószdarik sawa kamarelie wyns pats, idant nieks tau neparyszkaditum... Moki jau lyizówiey žemaytysz kami raśzity, ćze tyktay parraszity reeks.

Taip ir atsirado 77–260 puslapiai (*D–Óuštaapis*), rašyti tik Butavičiaus ranka, ir 261–505 (*Óustas–Žwyzdryynis*) – tik Pabrėžos.

Iš 1834 m. gruodžio 19 d. laiško Gintilai matyti, kad PaSBBŽŁ1834 tada Pabrėža jau buvo baigęs: „Žemaičių botanika jau turi botanikos terminus [...]. Jau turi atskirą knygą, t. y. žemaičių–lotynų kalbų botanikos žodžių registrą“¹⁸² (PaGi1834.XII.19, p. 490). Taigi šis darbas bus vykęs bei baigtas 1834 m., galbūt pradėtas ir 1833 m. antrojoje pusėje.

Kiek Butavičius buvo Pabrėžos mokinys, Pabrėžos kurtos bržk. rašybos perėmėjas, galima pamatyti iš jo rašmenų sistemos, palygintos su pabrėžiškąja. Butavičius:

1. ó – *kąqdóts* – *nucleus* p. 164, *kóuksztóks* – *cespes* 189.

2. é – *jéékelys* – *strigae* 139.

3. q – *dwydqątis* – *bidentatus* 101, *kąqbaris* – *cella* 164.

4. ę – *gęęby* – *uncus* 122, *krūbliings* – *cartilagenosus* 192.

5. y – *kretynyynis* – *cretensis* 191, *lyzds* – *thorus* 211.

6. i – *lyntaapis* – *linifolius* 211, *neliigszonis* – *inaequilaterus* 244.

7. u – *kekunóouts* – *cymosus* 168, *oobuťs* – *pomumi* 256.

8. o – *motryyszky* – *faemina* 235, *notriintapis* – *urticifolius* 250.

9. óu – *dóubie* – *fovea* 96, *myyťtóuts* – *farinosus* 237.

10. óm – *ómziós* – *aevum* 257.

11. ón – *óns* – *ille* 257 (bet *ątrós* – *alter* 33, *ątryniiks* – *secundarius* 33).

12. yi – *lyimóu* – *filamentum* 210, *lyizóówis* – *ligula* 210.

13. ie – *ťąketieets* – *ellipticus* 219, *niekooks* – *nullus* 250.

14. au – *kauleelis* – *ossiculus* 163, *ťauźts* – *fractus* 217.

15. ay, ey – *kayp* – *ut* 163, *medelweeydis* – *arbusculoideus* 229.

16. ćz, śz – *koćzietóóuts* – *cylindricus* 182, *myśziits* – *mixtus* 236.

17. ź, ź – *maźtapis* – *parvifolius* 228, *maźspriindis* – *spithomeus* 229, *maźiaus* – *minus* 228.

18. *ge, ke – gegózyynis – majalis 120, kerpweeydis – muscoides 169.*

19. Sg. acc., pl. gen. – tokių linksnių šiame rankraštyje nepasitaiko.

Matyti, kad visi šitie rašmenys yra pabrėžiški. Dar pridūrus, kad Butavičius ypač gausiai vartojo ir dvigubas balses, darosi aišku, kad jis čia rašė Pabrėžos siūloma bržk., buvo stropus Pabrėžos mokiny. Vis dėlto, kad ir koks uolus buvo, neįpratimas pabrėžiškai rašyti lėmė, jog kai kur neišlaikė tokio nuoseklumo, kaip Pabrėža. Pavyzdžiui, nors [č'], [š'] stengėsi žymėti *čz, šz*, bet ne visur atsimindavo paženklinėti diakritikus, plg. *dókaartnesšzys* 81 ir *daugepaatnesziis* 80; taip pat p. 182 žodžiai su šaknimi *kočel-*, iš pradžių 3x parašyta su *cz* (*kocziel(l)-*), po to 4x iš eilės su *čz* (*kočziel-*), po to vėl 3x su *cz* (*koczie(e)t-*). Iš gausių tokio tipo pavyzdžių, kaip *mažkojis* 228, *mažóteelis* 228, galima manyti, jog Butavičius ne visada skyrė *z* ir *ž* žymėjimą. Ir Pabrėža, matydamas Butavičiaus nepatyrimą, turbūt dar peržiūrėjo jo tekstą, nes tai vienur, tai kitur pasitaiko Pabrėžos rankos taisyčių Butavičiaus dalyje (o gal tie taisyčiai, ar jų dalis, iš vėlesnio laiko, kada Pabrėža jau naudojosi šiuo PaSBBŽŁ1834 savo PaTA1843 rašyti?).

1834 m. gale Pabrėža rašė apie šią savo *Sryją*: „Tiesą sakant, reikėtų visa tai švariai perrašyti ir pridėti kiekvieno žodžio paaiškinimą; tačiau Pabrėžovičius, turėdamas burnoje jau tik tris dantis, vieną kaip kokį nepriklausomą kunigaikštį, niekam nevartojamą, o du kitus tokius nuolančius, kaip palinkę beveik lig žemės statinių tvoros stulpai [...], kasdien galvodamas apie mirtį, jau virš nosies kabančią, viską stumia į šoną ir skuba prie svarbiausių botanikos objektų“¹⁸³ (PaGi1834.XII.19, p. 490–491). Pabaigęs *Sryją*, Pabrėža ėmė kurti kitą pagalbinę knygą – *Wardaa tayslyynee Augimiu* [...] (PaWTA1834). Tame pat laiške toliau rašė: „[Pabrėžovičius] dar tik suteikinėja augalams žemaitiškus, lotyniškus, vokiškus sisteminius botanikos pavadinimus [...]. Toks įvardijimas [...] jau gerokai įžengė į penktąją klasę“¹⁸⁴ (PaGi1834.XII.19, p. 491). Taigi Pabrėža puolė dirbti prie kito veikalo. Tarsi lauktina, kad bernardinų vienuolyne

¹⁸¹ Ibid., p. 140.

¹⁸² „Co do Botaniki žmudžkiey: juž ona posiada wyrazy glossologii botaniczney [...]. Juž ma osobną ksiązkę czyli rejestr wyrazów botanicznych Żmudžko-Łaciński“.

¹⁸³ „Trzebaby w prawdzie to wszystko na czysto przepisać z ułączeniem explikacyi każdego wyrazu: lecz Pabrezowicz mający juž tylko trzy zęby w gębie, a z nich jeden niby xięcia udzielnego do niczego nieużytego, dwóch zaś innych tak pokornych, jak słupy w ostrokole schylone prawie aż do ziemi [...], myśląc codziennie o smierci juž nad nosem wiszący; wszystko na bok usuwa, a spieszy do ważniejszych przedmiotów botanicznych“.

¹⁸⁴ „Tak dopiero nadawa roslinom imiona systematyczno-botaniczne Żmudžko-Łacinsko-Niemieckie [...]. Denominacya takowa [...] wkroczyła znacznie do klasy piątey“.

tebelaikomas Butavičius būtų galėjęs ir toliau padėti Pabrėžai. Tačiau šiame PaWTA1834 Butavičiaus rašysenos nėra nė ženklų. Galbūt tada, 1834 m. gale, Butavičius jau dirbo prie kito rankraščio...

2. Iš rašysenos matyti, kad 1983 m. Leonido Žilevičiaus Leningrade surastas Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas¹⁸⁵ yra rašytas Juozo Butavičiaus ranka¹⁸⁶. Tai patvirtina ir Rūta Čapaitė¹⁸⁷. Svarbu nustatyti, kada gi Butavičius galėjo šį nuorašą padaryti.

Nuorašo popierius nuo p. 779 iki galo, t. y. p. 1004 turi vandenženklis su 1833 m. data. Vadinasi, Butavičius negalėjo šio teksto rašyti prieš atvykdamas į Kretingą. Kadangi kaip ir PaSBBŽL1834 šiame nuoraše Butavičius vartojo pabrėžišką rašybą (apie tai kiek vėliau), aišku, kad jau turėjo būti nemažai bendravęs su Pabrėža. Taigi jokių būdu Daukanto veikalo nenurašinėjo prieš 1833 metus.

Kyla klausimas, ar galėjo nuorašą daryti po Kretingos periodo, t. y. po 1835 m. gegužės mėnesio, per penkerius metus iki mirties – 1840 metų. Vartant bažnyčių, kuriose vėliau dirbo Butavičius, knygas, matyti, kad tiek Tirkšliuose, tiek Vieکشniuose, tiek Šiluvoje jis turėjo labai daug darbo – krikštijo, tuokė, laidojo – pastoracinė veikla buvo labai intensyvi. O Daukanto *Istorija žemaitiška* yra didžiulis foliantas¹⁸⁸, turintis 1102 p. *in folio*, tokį darbą perrašyti, net ir labai greitai dirbant, nei vieno, nei dviejų mėnesių nepakaktų, tam reikėtų turėti daugybę laisvo laiko. Butavičiaus nuorašas taip pat milžiniškas, 1004 p. *in folio*. Iš Rūtos Čapaitės atliktos jo rašysenos analizės matyti, kad visas nuorašas darytas ramios dvasinės būklės žmogaus – netrukdomo, neblaškomo. Nuorašas „alsuoja ramiu didingumu, rimtimi ir sukuria savotišką pastovumo, reikšmingumo jausmą“¹⁸⁹. Sunku įsivaizduoti, kad toks harmoningas tekstas būtų galėjęs atsirasti intensyviai dirbant kitokiems darbams. Viskas orientuoja į tai, kad Daukanto *Istoriją žemaitišką* Butavičius perrašė dar nepradėjęs dirbti pastoracinio darbo, turėdamas daug laiko ir dvasinę ramybę Kretingos vienuolyne, taigi prieš 1835 m. gegužės mėnesį.

Šitokią išvadą labai patvirtina ir paties Daukanto, originalo autoriaus, biografijos duomenys. Vytautas Merkys viename neskelbtame savo rankraštyje rašė: „Neretai tvirtinama, kad Daukantas ‘Istoriją žemaitišką’ parašė tarnaudamas Rygoje. Šiuo atveju būtų visiškai logiška sakyti, kad jos rankraštį J. Pabrėžai paliko 1834 m. rudenį, kai atostogavo Žemaitijoje, svečiavosi pas J. Pabrėžą ir tik paskui gruodžio mėnesį pasuko į naują tarnybos vietą – Peterburgą. Kitas atostogas gavo tik 1844 m. vasarą“¹⁹⁰. 1836 m. (1838 m.?) savo testamente Pabrėža minėjo, kad jam Daukanto palikta *Istorije Žemaytyszka*¹⁹¹. Taigi tikėtinausia, kad origi-

nalą iš autoriaus Pabrėža gavo jau 1834 m., kitaip sunku paaiškinti, kaip savo darbą būtų persiuntęs ar perdavęs.

Tokiai išvadai tarsi prieštarautų Merkio nurodytas vienas *Istorijos žemaitiškos* šaltinis: „net 11 kartų autorius mini Tomo Hierno (Hiärn) ‘Estijos, Livonijos ir Latvijos istoriją’, išleistą 1835 m.“ Kadangi cenzūros leidimas Dorpate spausdinti šią knygą duotas tik 1835 m. kovo 11 d.¹⁹², tai Daukantas nebūtų galėjęs nei 1835 m., nei 1836 m. užbaigti savo veikalą, ir jau jokių būdu Butavičius nebūtų įstengęs jo perrašyti iki 1835 m. gegužės mėnesio. Tačiau Roma Bončkutė, tyrinėjanti Daukanto tekstų tekstologines problemas, nustatė¹⁹³, jog jo cituojamų vietų iš Hiärno veikalo puslapiai *Istorijoje žemaitiškoje* nesutampa su 1835 m. leidimo puslapiais (cituodamas Daukantas niekur nenurodė metų). Kadangi yra buvęs ir ankstesnis, 1794 m. Hiärno istorijos leidimas¹⁹⁴ (jo kol kas nepavyko surasti), tikėtina, jog Daukantas naudojosi pirmuoju leidimu, kad antrasis, buvęs jo bibliotekoje¹⁹⁵, įsigytas vėliau, pabaigus rašyti *Istoriją žemaitišką*.

Vadinasi, nėra žinomų jokių faktų, kurie prieštarautų išvadai, jog *Istorijos žemaitiškos* nuorašą Butavičius darė apie 1834–1835 m. gegužės mėnesį. Kartu tai leidžia patikslinti paties Daukanto originalo sukūrimo datą – *Istorija žemaitiška* 1834 m. jau turėjo būti baigta.

Yra paskelbtas vienas Pabrėžos laiškas Daukantui, be pabaigos, nedatuotas, kurio turinys iki šiol dažnai buvo siejamas su nurašinėtojo paieškomis Daukanto *Istorijai žemaitiškai*¹⁹⁶: „kun. Pabrėža siunczia [...]

¹⁸⁵ L. Žilevičius, „Istorijos žemaitiškos‘ rankraščio keliai“, *Literatūra ir Menas*, 1983, nr. 47, p. 16.

¹⁸⁶ Dabar nuorašas saugomas LMAB, f. 29–1056.

¹⁸⁷ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 115.

¹⁸⁸ Rankraščio originalas saugomas LLTIBR, f. 1–SD 2.

¹⁸⁹ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 141.

¹⁹⁰ Nuoširdžiai dėkoju hum. m. habil. dr. Vytautui Merkiui, leidusiam pasinaudoti jo rankraščiu.

¹⁹¹ „Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai (paskelbė Vaišgantas)“, *Žinyčia*, Tilžė, 1900, p. 68.

¹⁹² T. Hiärn, *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte* (von Dr. C. E. Napiersky), Riga, Dorpat und Leipzig, 1835, S. IV.

¹⁹³ R. Bončkutė, *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai: Autentiško teksto problema* (hum. m. dr. disert.), Vilnius, 1993, p. 29.

¹⁹⁴ T. Hiärn, *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte*, S. V.

¹⁹⁵ M. Biržiška, „Simano Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 62.

¹⁹⁶ Plg. L. Žilevičius, „Istorijos žemaitiškos‘ rankraščio keliai“, p. 16.

po draug praneszdamas apie tai, jog mūsų kliosztoriuje nebuvo tokios asabos, kuri norėtų apsiimti darbu taip sunkiu, jau tai dėl didumo veikalo, nėra 1040 pervirsz laksztų arkuszinių turinczio, jau tai dėl sunkaus (dėl nepratusio žmogaus) prižiurėjimo ir užlaikymo visų ženklų ortografijos pamarinio-Žemaitiško: o juos apleisti baisus pasidarytų paniekinimas viso veikalo¹⁹⁷. Toliau Pabrėža aiškiai kalba apie pabaigtą savo pagrindinę botaniką (PaTA1843), todėl laiškas datuotinas apie 1843 metus. Jeigu būtų turėta galvoje Daukanto *Istorija žemaitiška*, būtų neaišku, kodėl Pabrėža nepamini jau prieš 8–9 metus Butavičiaus padaryto nuorašo. Ir nurodyti „1040 pervirs“ puslapių nesutampa su Daukanto veikalo 1102 puslapiais. Kaip tik šis nurodytas skaičius padeda nustatyti, ką iš tikrųjų aprašinėjo Pabrėža, tiek puslapių – LXII pratarmės p. + 980 teksto p. = 1042 p. (tie du ir bus „pervirs“) – teturi tik paties Pabrėžos svarbiausias veikalas *Taislius augyminis* (PaTA1843). Kad būtent apie savo darbą Pabrėža rašė Daukantui, matyti ir iš to, jog minėjo „pamarinio-Žemaitiško [liežuvio] ortografiją“. Taip vadindavo tik savo paties rašybą, vargiai būtų taip pasakęs apie daukantiškąją. Be to, tame pačiame laiške toliau, toje pačioje pastraipoje Pabrėža tęsė: „ant noro tulų Tamistos asabų, savo botanikoje ant marginesų prirasziau vardus lytiszkus [...]“. Darosi visiškai aišku, kad apie šitą PaTA1843, o ne Daukanto *Istoriją žemaitišką*, Pabrėža rašė ir pastraipos pradžioje. Matyt, Daukantas (ir jo Peterburgo draugų būrelis?) norėjo gauti Pabrėžos *Taisliaus augyminio* nuorašą, turbūt sau naudotis (spausdinti?). Tačiau Pabrėža nesurado sau tinkančio kvalifikuoto nurašytojo, nors ir gerai apmokamo. Ir Simonas Grosas, ir Juozas Butavičius jau buvo mirę.

Grįždamas prie Butavičiaus, turėčiau atkreipti dėmesį į *Istorijos žemaitiškos* nuorašo rašybą. Visų pirma visiškai aišku, kad Butavičius sąmoningai keitė Daukanto rašybą pabrėžiškąją, jau Kretingoje išmoktąją. Paminėsiu būdingesnius atvejus.

1. ó – kóriomis tór nómû sektęis p. 1 (Daukanto *u: kuriomis tur numų sektęis* l. 1r), *wydótyniósy* p. 14 (Dauk. *widutyniusę* l. 6r).

3. q – qtry ‘antri’ p. 17 (Dauk. *antrę* l. 8r) (bet dažnai yra *ontramy* p. 16, nors Dauk. – *antrame* l. 7r), *qt* p. 17 (Dauk. *on* l. 7v) (bet dažniau *ont* p. 239 – Dauk. *on* l. 124v).

5. y – yr ‘ir’ p. 401 (Dauk. *ir* l. 206r), *issylaužusis* ‘išsilaužusys’ p. 402 (Dauk. *issilaužusis* l. 206v), *wyrsziaus* p. 401 (Dauk. *wirsziau* l. 206r).

9. óu – dydóumeny p. 9 (Dauk. *ũ: didũmene* l. 3v), *yrklóudams ióu* p. 7 (Dauk. *yrklũdams jũ* l. 3r), *tóumi* p. 6 (Dauk. *tũmi* l. 3 r), *zokanóu* ‘zokanuo=ui’ p. 240 (Dauk. *zokanui* l. 125r).

10. *óm* – *ómziuse* p. 10 (Dauk. *úmziuse* l. 4v), *ómzyaus* p. 11 (Dauk. *úmziaus* l. 5r).

12. *yi* – *kóryi* ‘kurie’ p. 7 (Dauk. *kurij* l. 3v), *newyin* p. 8 (čia, matyt, Butavičius pavartojo gimtosios Tirkšlių šnekτος lytį su vokalizmu [ei], nes Daukanto ir Pabrėžos tarmėje šiuo atveju vokalizmas tik [e]) (Dauk. *ne wen* l. 3v), *tyi* ‘tie’ p. 1 (Dauk. *tėi* l. 1r), *wyino dyinu* ‘viena diena’ sg. instr. p. 7 (Dauk. *weinū deinū* l. 3r), *wyita* ‘vieta’ (Dauk. *wieta* l. 3v).

Ypač ryškios Butavičiaus pastangos „pabrėžinti“ Daukantą matyti iš tokių hiperkorekcijų, kaip *lūgoio* ‘lūgojo=prašė’ p. 739, *lūgodams* ‘lūgodamas’ 916 ir kt. – Daukanto latvizmus *lugoio* ‘lūgojo=prašė’ l. 411v, *lugodams* l. 505r jis sužemaitino Pabrėžos rašmenimis su dvibalsiu *ou*.

Tačiau, antra vertus, nurašydamas Daukanto *Istoriją žemaitišką* iš Pabrėžos išmoktą rašybą Butavičius šiek tiek supaprastino. Čia visai nevartojo dvigubų balsių, rašmenų *čz, šz* (pasitaikančius labai retus parašymus *šzyrdi* ‘širdį’ p. 362, *šziou* ‘šiuo’ 362, *lig šziolė* ‘lig šiolei’ 524, *žemčziugas* ‘žemčiūgas’ 442 tegalima laikyti senesnio Butavičiaus rankos įgūdžio aidu). Be to, nemažai liko ir daukantiškos rašybos atvejų, vienų spontaniškesnių, kitų nuoseklesnių. Pavyzdžiui,

ei [ei]: *Deiwa* ‘Dievo’ p. 442 (Dauk. *Deiwa* l. 228r), *weina* ‘viena’ p. 831 (Dauk. *weina* l. 461v);

ei [ei]: *apkreik* ‘apkreikia’ p. 998 (Dauk. *apkreik* l. 548r), *yszpeikty* ‘išpeikti’ p. 442 (Dauk. *iszpeikte* l. 228r), *reikieje* ‘reikėjo’ p. 442 (Dauk. *reikieje* l. 228v), *szeiminū* ‘šeimyna’ sg. instr. p. 998 (Dauk. *szeiminū* l. 548r);

ai: *bewaiki* ‘bevaiki’ p. 441 (Dauk. *bewaiki* l. 227v), *kaipogi* p. 441 (Dauk. *kaipogi* l. 227v), *maityna* ‘maitino’ p. 441 (Dauk. *maityna* l. 227v);

u [o]¹⁹⁸: *su* ‘su’ p. 831 (Dauk. *su* l. 461v), *turies* ‘turės’ p. 831 (Dauk. *turies* l. 461v);

è: *dždè* ‘didžiai’ p. 1000 (Dauk. *didè* l. 549r), *tonkè* ‘tankiai’ p. 1000 (Dauk. *tonkè* l. 549r), *gèr* ‘geria’ p. 1000 (Dauk. *gèr* l. 548v);

ę: *atkaklibė* p. 127 (Dauk. *atkaklibė* l. 66r), *diejės* ‘dėjės’ p. 127 (Dauk. *diejės* l. 66r), *sówadynės* ‘suvaadinės’ p. 127 (Dauk. *suwadenės* l. 66r), *tompribė* ‘tamprybė’ p. 127 (Dauk. *tompribė* l. 66r).

¹⁹⁷ Medega S. *Daukanto biografijai*, p. 78.

¹⁹⁸ Antra vertus, čia galima įžiūrėti ir sutapimą su gimtąja Butavičiaus tarme. Kaip teigia Aleksas Girdenis, „Tirkšlių tarmėje greta plačiųjų balsių *ę < i* ir *o < u* dažnai pasitaiko siauri *i* ir *u*. [...] siaurus turi visi enklitikai (jungtukai, prielinksniai ir priešdėliai)“, taip pat „dėl asimiliacijos *i* gali būti siauras tik tada, kai toliau eina [...], *ie*, [...] po minkštojo priebalsio“ (A. Girdenis, „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“, *Kalbotyra*, 1962, t. 4, p. 141 ir 145). Šiuos dėsnius atitinka Butavičiaus *su*, *turies*.

Kai kur Butavičius parašydavo netgi taip, kaip nerašė nei Daukantas, nei Pabrėža, plg. minkštinamąjį ženklą *y* (ypač žodyje *kuris*): *ysz kóryu* 'iš kurių' p. 17 (Dauk. *isz kuriu* l. 8r, Pabrėžos būtų **ysz kóriu*), *ómzyaus* 'amžiaus' p. 11 (Dauk. *úmziaus* l. 5r, Pabrėžos būtų **ómziaus*), nors dažniau vis dėlto minkštino su *i*. Taip pat jiems abiemis nebuvo būdingas Butavičiaus *ś* minkštajam [s'] žymėti, pvz.: *śiubóujenti* 'siubuojanti' p. 831, *sutarusis* 'sutarusys' p. 833. Galbūt paveiktas Daukanto lyčių su *ę* (*diejės, suwadenęs*), išsimačius Butavičius ėmė *ę* žymėti dažniau ne tik už Pabrėžą, bet ir už Daukantą, plg.: *numėi* p. 441 (Dauk. *numei* l. 227v), *teisdariu* 'tiesdariu?' p. 441 (Dauk. *teisdariu* 'teisdariu' l. 227v), *tėnai* p. 127 (Dauk. *tenai* l. 66r), *ticzioteis* 'tyčiotis' p. 127 (Dauk. *ticzioteis* 65v), *wyłdameis* 'vildamiesi' p. 127 (Dauk. *wildameis* l. 66r).

Butavičius, nors ir laikėsi, bet neišlaikė visos Pabrėžos rašmenų sistemos. Viena, nors buvo nemažai Pabrėžos mokytas anksčiau, ėmėsis perrašinėti *Istoriją žemaitišką* turbūt dirbo užsidaręs, vienu vienas (harmoningai perrašytas didžiulis tekstas rodo ramybę ir dvasios susikaukimą), buvo kai ko tiksliai neįsidėmėjęs, kai ko net neišmokęs (kartu su Pabrėža rašytas PaSBBŽL1834 yra tik sąrašas dažniausiai vns. vardininko žodžių, o rišliame Daukanto tekste daugybė įvairiausių PaSBBŽL1834 nepasitaikiusių lyčių). Antra, kai kurių Pabrėžos rašybos dalykų, ypač tų, kurie būtų apsunkinę perrašymą (pvz., balsių dvigubinimo, *čz, śz* žymėjimo), Butavičius bus atsisakęs sąmoningai, tai jau jo valia pakoreguotos, supaprastintos Pabrėžos rašybos normos. Trečia, nurašomasis Daukanto tekstas buvo labai sugestyvus, kaip kad dažnai būna tokiais atvejais, dėl to kai kurie daukantiški rašybos elementai yra išlikę ir Butavičiaus nuoraše. Ketvirta, viską tiksliai išlaikyti trukdė kiek kita gimtoji Tirkšlių šneka.

Tačiau vertinant paties Pabrėžos akimis turbūt reikia manyti, kad *Istorijos žemaitiškos* Butavičiaus nuorašas vis tiek atrodė esąs parašytas *pajūrio žemaičių kalba*, vadinasi, sava rašyba. Nors Pabrėža negalėjo nejausti skirtumų nuo savo ortografijos, tačiau, pavadinčiau, jos branduolys vis dėlto buvo toks pat. O Pabrėžai, kaip minėta, vienodinti bržk. normas dar tebuvo antraeilis uždavinys, svarbiausia bus buvę įtvirtinti tą branduolį žemaičių visuomenėje.

3. Trečiasis ir ketvirtasis Butavičiaus ranka rašyti teksteliai yra maži, maždaug po vieną puslapį apimties. Nors tiksliai neaišku, kuris iš jų pirmesnis, tačiau gali būti, kad ankstesnis yra jau šiek tiek minėtas įrašas Groso gramatikoje, tos gramatikos pratarmė. Iš frazės „Symonas Gross turieje prigimta kałba Wokyszka“ būtojo laiko *turėjo* matyti, kad pratarmę Butavičius rašė jau po autoriaus mirties (1835 m. balandžio

5 d.). Butavičiui buvo likę Kretingoje būti dar apie pusantrą mėnesio, tačiau labiausiai tikėtina, kad jis įrašą padarė tuoj po Groso mirties.

Ir šiame tekste, kurį galima įtarti Butavičių parašius po pasitarimo su Pabrėža (Butavičiaus braižas ir Pabrėžai turėjo atrodyti dailesnis už savąjį), išlaikomas Pabrėžos rašybos branduolys. Plg. *Dyiwabaymingas* 'dievabaimingas', *gala* 'galą', *yssymoky* 'išsimokė', *jou* 'juo', *priderqti* 'prideranti', *prisytyiky* 'prisitiekė', *skaytitojou* 'skaitytojuo=ui' ir pan. Netgi kai kur spontaniškai parašyta dvigubų balsių (*buudu* 'būdu', *klaausies* 'klausės', *nees* 'nes', *tobułaa* 'tobulai'), *sz* (*sumayszitosys* 'sumaišytosios'). Tačiau ir čia Butavičius yra pavartojęs nepabrėžiškų rašybos atvejų, plg. minėtąjį *ómzyaus* 'amžiaus' (Pabrėžos būtų **ómziaus*), *atlyiktontes wałondas* 'atliekančias valandas' (Pabrėžos **atlyiktqtes wałqdas*), *su* 'su' (Pabrėžos **só*), *iwairiu* 'įvairių' (Pabrėžos **wayriiu*) ir pan. Vieną kartą pasitaikė netgi pagal Daukantą susidaryta lytis su *ę* nosine *rupintęis* 'rūpinties' (Pabrėžos, Groso būtų **rupintyis*); tai patvirtina, kad Groso gramatikos pratarmę kūrė jau perrašęs ar perrašydamas Daukanto istoriją.

Groso gramatikos pratarmė – konceptualus tekstas, daug informacijos teikiantis apie Pabrėžos, Groso ir paties Butavičiaus bržk. sampratą¹⁹⁹. Ji jau nemažai cituota rašant apie Grosą, todėl čia pateiksiu tik jos pabaigą, tinkančią ne tik Groso, Pabrėžos, bet ir paties Butavičiaus mintims iliustruoti. Konstatavęs, kad „kninga ta rodos łabay priderqti dieł Zemaytiu i-patinga wyssu pawieto Telsziu, dydzios dalyis pawietu Sziauliu yr Raseyniu“, Butavičius aiškino priežastis: „bo tamy kraszty kaypo tolausemy nu swetymu rubeziu, reges tebesqti jou czystesny senowes kałba nekap kytusy Zemaycziu krasztyusy ont Newiezas linkont; nees tyn tonkesne sušiedauint tad su paty Leytuwó tad su Lenkas yr Gudas, kałba Zemaytyszka par yłga łayka rados sumayszita, todiełgi akiłas raszitos, storoies kayp galiedams atskyrtu czystoujy kałba Zemaytyszka nu sumayszitosys yr neużywoiemas to szalie“.

4. Ketvirtas tekstelis, žinomas žemaitiškai rašytas Butavičiaus ranka, yra pirmasis ir dalis antrojo puslapio pagrindiniame Pabrėžos veikalė – dažnai minėtame *Taisliuje augyminiame*. Tai yra pati šio didžiulio Pabrėžos darbo pradžia. Norint tiksliau datuoti Butavičiaus įrašymą, reikia tiksliau datuoti PaTA1843 pradžią. Jo pratarmėje Pabrėža rašė,

¹⁹⁹ Ištiesai pratarmė Salio paskelbta 1927 m. *Švietimo Darbe*, plg. perspauda: A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 206. Tik Salys čia netiksliai nurodo, jog „antraštė ir prakalba rašyti, rodos, gvardijono Šimkevyčios ranka“ – dabar paaiškėjo, kad tai Butavičiaus darbas.

kad šis darbas „par asztóunerius metus tyisies, kooł sówysó Metusy 1843. ózbęta tepalyka“ (p. V), vadinasi, pradėtas buvo apie 1835 metus. Iš Pabrėžos laiško Gintilai 1835 m. kovo 20 d. matyti, kad tada Pabrėža dar nebuvo pradėjęs PaTA1843, dar tik buvo bebaigias savo PaWTA 1834: „mano botanikos augalų įvardijimas, išengęs į paskutinę klasę, jau artėja prie 2 sekcijos pabaigos, lieka dar trys sekcijos“²⁰⁰ (PaGi 1835.III.20, p. 496). Vėlesniame, 1835 m. rugsėjo 24 d., laiške Butavičiui jau prieš keturis mėnesius sugrįžus iš Kretingos į Tirkšlius dirbti pastoracinio darbo, Pabrėža rašė jau ir apie PaTA1843: „nors žemaičių botanika juda vėžlio žingsniu, vis dėlto dvi pirmas klases jau perėjo; šiose klasėse iš viso yra 146 augalų rūšys su kai kuriomis tų augalų atmainomis“²⁰¹ (PaGi1835.IX.24²⁰², p. 660). Rankraštyje šios dvi klasės teapima 1–28 puslapius. Todėl manytina, kad pati botanikos pradžia turėjo būti pradėta netrukus prieš Butavičiaus išvykimą iš Kretingos apie 1835 m. gegužės 16 d. – anksčiau dar Pabrėža baiginėjo pagalbinį veikalą PaWTA 1834, nebuvo PaTA1843 pradėjęs, o vėliau pats išvykęs Butavičius nebūtų galėjęs Tirkšliuose to padaryti.

Kaip liudija Čapaitės tyrimas, Butavičiaus rašysena šiame tekste labai netolygi, trūkčiojanti, matyti, jog rašyta įsitempus: „parašyta gana chaotiškai, neramiai, lyg negalint susikaupti. Visoje rašysenoje jaučiama įtampa ir skubėjimas“²⁰³, yra daug taisyčių. Viena iš priežasčių galėtų būti ir paties Butavičiaus dvasinė „lagaminų krovimosi“ būseną, kai dvejus metus neišleistas iš Kretingos vienuolyno jis turbūt su sujudusia širdimi galvojo apie grįžimą į gimtuosius Tirkšlius.

Tačiau pagrindinė priežastis, matyt, kita. Pabrėža, toleravęs Butavičiaus nukrypimus nuo jo rašybos kituose tekstuose, savajame to neleido. Galėčiau įsivaizduoti, kad galbūt Pabrėža netgi mėgino diktuoti Butavičiui tekstą, t. y. iš karto kurti be juodraščio iš savo herbaro ir pagalbinių PaSBBŽL1834 ir PaWTA1834 veikalų, nes dažniausias teksto taisyimas (paties Butavičiaus ar Pabrėžos?) yra išbraukta antroji dvigubinta balsė (pvz., iš *kiaušzieets* – *kiaušziets* ‘kiaušėtas’, iš *wyjnšieeklis* – *wyjnšieklis* ‘viensėklis’, iš *zyyidaa* – *zyyidaa* ‘ziedai’ ir pan.). Jeigu Butavičius būtų rašęs iš Pabrėžos juodraščio, vargu ar tiek daug tokio pat pobūdžio klaidų būtų padaręs. Butavičiui, kaip ir rašant PaSBBŽL1834, buvo sunku visiškai tiksliai prisitaikyti prie Pabrėžos rašybos, iš čia ir teksto nelygumai. Šiaip ar taip, Butavičiaus įrašyti tik neištisi du puslapiai. Jis ir nespėjo daugiau pagelbėti Pabrėžai, galbūt ir Pabrėža nutarė, kad geriau ir lengviau pats rašysias.

Visi keturi apibūdinieji Butavičiaus tekstai neleidžia abejoti jį buvus uoliu Pabrėžos mokiniu ir sekėju. Patekęs į kūrybinę aplinką vie-

nuolyne, bus užsidegęs ten puoselejamomis žemaitybės idėjomis. Juo-
lab kad ryšys su 1831 m. sukilimu liudija jam rūpėjusias šias idėjas ir
anksčiau. Pabrėža, ejęs į Kosciuškos sukilimą, į Butavičių galėjo žiūrėti
kaip į savo paties jaunystę. Jūdviejų kūrybinis bendravimas rodo dva-
sinį atitikimą. Pabrėža – stipri, valdinga asmenybė, Butavičius – stro-
pus, paklusnus jo garbintojas ir padėjėjas.

Tie 1833–1835 m. Kretingos vienuolyne bus buvę kūrybinio pakili-
mo metai ne tik Butavičiui. Gavę toki mokinį tiek Pabrėža, tiek Grosas
turėjo labai džiaugtis. Pabrėža ypač intensyviai rengėsi pradėti savo
Taislių augyminį, Grosas kūrė gramatiką ir žodyną. Butavičius tai gel-
bėjo Pabrėžai, tai perrašinėjo Daukanto *Istoriją žemaitišką*.

Išivaizduoju keturis lietuvių kultūros vyrus, 1834 m. rudenį kartu
susėdusius Kretingos bernardinų vienuolyne: 63 metų Jurgį Pabrėžą,
dar tik artėjantį prie savo pagrindinės botanikos rašymo, tokio pat am-
žiaus Simoną Grosą, karštai dirbantį prie žemaičių kalbos gramatikos,
41 metų Simoną Daukantą, svariai padėjusį prieš save ką tik baigtą
nebūtos apimties *Istoriją žemaitišką*, ir Juozą Butavičių, 28 metų jaunu-
lį, jau išmokusį rašyti žemaitiškai ir nekantriai trinantį pirštus, besiil-
ginčius plunksnos. Kol kas nedrįstu mėginti atkurti jų pokalbio. Tačiau
tas bendraminčių žemaičių „sueimas“ turėjo visus keturis skatinti dirbti,
jie turėjo kartu pasijusti esą šiočia tokia jėga, turėjo ypač pajusti savo
darbų prasmę, pamatyti, kad posukiliminių represijų nuotaikas sklai-
do kūrybinio darbo perspektyvos.

Daukantas išvažiavo Peterborgan palikęs čia savo svarbiausią ir
brangiausią *Istorijos žemaitiškos* rankraštį. Matyt, paliko tam, kad bū-
tų perrašomas ir skaitomas. Pabrėža jį ėmė, kad būtų ne tik skaitomas
ir perrašomas, bet perrašomas sava, pabrėžiška bendrine rašomąja
žemaičių kalba. Butavičius, jau žinantis, jog sukilimas kelia dideles
viltis, tačiau dideles viltis ir sudaužo, o kultūros darbas, nors lėtai,
bet nuosekliai judina mintį, su džiaugsmu norėjo prisidėti prie tokio
žemaičių elito darbų.

²⁰⁰ „Denominacya roslin Botaniki moiey wkroczywszy do klasy ostatniey, iuz się zbliża do konca sekcyi 2. restant jeszcze trzy sekcye“.

²⁰¹ „Botanika žmudzka lubo žoŭwim krokiem postępując, wszelako już dwie pierwsze klas-
sy przeszła: w których to klassach roslin gatunkowych z niektórymi ich odmianami w
ogóle 146 znyduje się“.

²⁰² J. A. Pabrėžos 1835 m. rugsejo 24 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, pa-
skelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 660–661.

²⁰³ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto brai-
žai ir charakteriai“, p. 127.

Pabrėža taip pat buvęs neblogas organizatorius, tam tikra prasme savo mokyklos kūrėjas. Ne botanikos, bet kalbos srities. Jo pasekėjas Grosas parašė pirmąją gramatiką ir žodynėlį žemaičiams, mokinys Butavičius, orientuodamasis į jo normas, perrašė žemaičių istoriją, pats Pabrėža puolė rašyti to meto mokslo lygį atitinkančios botanikos žemaitiškai. Tai negali būti atsitiktinis Pabrėžos darbo vaisius, tai sąmoningas siekimas visas pagrindines, kuo įvairesnes kultūros sritis aprūpinti savo kuriamą bržk. parašytais pamatiniais veikalais, vadinasi, pagal savo teoriją modeliuoti žemaičių kultūrą, netgi tam tikra prasme jai vadovauti. Kas šiandien pasakys, kaip būtų ėmęs rašyti bet kuris kitas žemaičių šviesuolis, jeigu visi šie darbai būtų buvę išspausdinti. Pabrėža yra ir spausdinimu mėginęs rūpintis – Groso gramatika jau gulėjo spaustuvėje²⁰⁴, jo paties *Taisliui augyminiam* vėliau buvę skirta spausdinti „1000 holandiškųjų muštinių“²⁰⁵. Matyt, turėdamas bent tris ta pačia (beveik vienoda) pabrėžiška rašyba spausdintus tokios svarbos veikalus, žemaičių literatas, ypač pradedantis, nebūtų galėjęs jų ignoruoti, būtų turėjęs į juos orientotis. O būtent šitaip paprastai ir formuojasi bendrinės kalbos. Būtent taip Pabrėža ir siekė įtvirtinti žemaičių visuomenėje savo bržk. normas. Tačiau šiandien tai liudija tik rankraščiai, nė vienas iš šių darbų tada taip ir nebuvo išspausdintas. Nepasiekusi platesnės žemaičių visuomenės Pabrėžos bendrinė žemaičių kalba ir liko tik „pabrėžiška“, o ne visų žemaičių kalba.

3. Simonas Daukantas. Nors daug čia jau dėmesio buvo skirta Daukantui, tačiau tikru Pabrėžos sekėju jo negalima laikyti. Tiesa, kai kurių periodų Daukanto rašyboje matyti ir Pabrėžos įtaka. Štai pirmojoje savo spausdintoje knygoje *Prasmą Lotinū kalbōs...*²⁰⁶, išleistoje 1837 m. Peterburge, Daukantas ėmė dvigubomis balsėmis žymėti žemaičių monofongizuotus dvibalsius (nors ir nenuosekliai): *butinaa* 'būtinai' p. 4, *greitaa* 'greitai' 8, *kaap* 'kaip' 4, *reek* 'reikia' 7, *teep dīdee* 'taip didžiai' 3, *Žamaittee ir Lėtuwee* 'žemaičiai ir lietuviai' 4, *zōdee* 'žodžiai' 3 ir pan. Greičiausia tai bus nesenos pažinties su Pabrėža rezultatas, ankstesniuose raštuose, toje pačioje *Istorijoje žemaitiškoje* Daukantas niekur balsių nedvigubindavo. Tačiau Daukantas tik iš dalies sekė Pabrėža – pastarasis dažniausiai dvigubino balses, žyminčias bet kokį ilgą garsą, netgi dėl kirčio pailgėjusių trumpąjį ar atitrauktinį kirtį gavusį balsį. Daukantas perėmė tik vieną Pabrėžos balsių dvigubavimo atvejį – monofongizuotus žemaitiškus dvibalsius. Tačiau vėliau Daukantas vėl bus nutaręs eiti savais keliais, jokiuose vėlesniuose raštuose balsių nebedvigubino.

Toje pat DaPLK1837 matyti ir Daukanto polemikos su Pabrėža ir jo mokiniais atspindys: „kittī rasza, węito ù, ó; bet asz sekdamas senowēs

rasztus pîrm 300 metû rasztus, kaap tinai radau balsès ženklintas, teep îr cze iès paženklinau, idant paroditio toumi szaŭaiiems, iog pas mus kaap senowie kad kaŭbiejē, teep îr nù tebkaŭb; nes [=bet] ie kam netink gaŭ tus ženklus parkieyste kaap tinkams; bet wîssados tûr wîssàs Łotinû balsès ženklinte; nesgi [...] Zámaitiû kaŭboje yra daugėsnee balsiû ne kaip Łotinû“ (p. 14–15). Vadinasi, Daukantas atmeta Pabrėžos ó [o] rašymą ir ženklina tą pat garsą ù rašmenimi motyvuodamas senesne tradicija ir norėdamas tą tradiciją parodyti svetimšaliams. Tačiau pats rašydamas ù nebuvo griežtas kitiems, jiems leido daryti savaip, vadinasi, toleravo ir Pabrėžos bei jo mokinių rašytą ó; kitoje vietoje nurodė, jog „Žámaitee îr Lėtuwee [...] isteigę nesontės Łotinû kalboie sawą balsès minawotas a, ę, i, î, û, ù arba ó“ (p. 4), tas „arba ó“, aišku, taikytas Pabrėžos mokyklai. Tai išduoda Daukantą neturėjusį labai tvirtos nuostatos, kokią bendrinę kalbą reikėtų kurti, kokias normas vienodinti, toleravusį rašomosios kalbos variantiškumą. Antra vertus, matyti gana griežta Daukanto nuostata žymėti lotynų kalbos balses (ne lenkų!) įvairiais diakritikais, nes žemaičių kalba turinti daugiau balsių. Toks požiūris Pabrėžos, kategoriškai siūliu-sio apsieiti tik lenkų kalbos abėcėlės rašmenimis ir paties tik jais apsiėju-sio, buvo labai kritikuojamas. Tai esminis dviejų bičiulių nesutarimas.

Tas pats tvirtos nuostatos neturėjimas dėl rašomosios kalbos stabilumo bus nulėmęs, kad vėliau Daukantas vis dėlto turbūt buvo Pabrėžos įtikintas ir įsivedė tą pabrėžiškąją ó. „ù Daukanto greičiausiai vartotas bent 3 periodais: 1) iki 1838 m., 2) apie 1846 m. ir 3) maždaug po 1850 metų. O rašmenį ó jis vartojo maždaug tarp 1838–1850 metų“²⁰⁷. Simboliška, kad Pabrėžai mirus 1849 m. pabaigoje, atvykęs iš Peterburgo į Varnius pas Valančių, Daukantas liovėsi rašęs pabrėžiškai ir vėl sugrįžo prie jaunystėje vartoto rašmens ù. Be ó ir dvigubų balsių jokios kitos ryškesnės Pabrėžos rašybos įtakos Daukantui nustatyti nepavyko.

Jau užsiminta apie griežtą diskusinį Pabrėžos toną dėl kai kurių Daukanto tekstų. Pirmiausia apie 1835 m. jis turbūt ginčijosi dėl *Giwatas Didiujų Karwaidų* kalbos (apie tai jau rašyta p. 49). Gintilos ir turbūt

²⁰⁴ Vac. Biržiška tvirtino, kad ją paskelbti sutrukdęs Zavadskis, plg. P. Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta ančių būvyje*, p. 234.

²⁰⁵ K. Šaulys, „Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai (1771–1848)“, *Draugija*, Kaunas, 1911, t. 14, nr. 53 (gegužė), p. 24.

²⁰⁶ [S. Daukantas], K. W. Myle, *Prasną Łotinû kalbôs*, Petrapilie, 1837, p. 120. Toliau DaPLK1837.

²⁰⁷ G. Subačius, „Simono Daukanto žodynai“, *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 21.

Daukanto, savo laiškuose parašiusių ir po kelias eilutes žemaitiškai, klausė, „kodėl kartu nepridėta ženklų reikšmių“, t. y. kritikavo per sudėtingus ženklus (plg. p. 57–58). Taip pat rašė, kad „kam tik daviau į rankas minėtąjį veikalėlį, kiekvienas skaitydamas su pašaipa klausė, kokia kalba čia rašyta?“²⁰⁸. Pabrėžos išvada aiški: „iš to galima matyti naująją literatūrinę žemaičių rašybą esančią nepatogią“²⁰⁹ (PaGi1835.III.20, p. 494). Taigi jis savąją laikė senesne, tradicine, o Daukanto – naujoviška siūloma žemaičių rašyba (ją pavadino ir „dabartine literatūrine žemaičių rašyba“²¹⁰, PaGi1835.III.20, p. 494, suprask, nauja).

Tame pačiame laiške Pabrėža labai peikė *y* (igreko, graikiškosios *i*) žymėjimą siaurajam (ilgajam) garsui, o *i* – plačiajam (trumpajam), kaip kad Daukantas ėmė rašyti nusižiūrėjęs nuo Prūsijos lietuvių raštų (taip šiandien žymime ir dabartinėje lietuvių bk.), Pabrėža norėjo rašyti savaip, t. y. dar 1759 m. *Žyvate* vartotu būdu, kaip jis pats suvokė, ne naujai, bet tradiciškai: „Tarkime, kad graikų kalboje kai kurios raidės skamba kitaip nei mūsų raidės, kitokią nuo seno turinčios mūsų priimtą skambėjimą – na ir kas? Juk net pati graikų raidžių išvaizda visai nepanaši į mūsų? Ir dėl to jau turime netgi mūsų raidžių išvaizdą keisti? Tegul graikai su savo raidėmis ir jų skambėjimu lieka graikais, o žemaičiai – žemaičiais. Pagaliau ką gi graikai su mumis turi bendra? Juk mes ne iš graikų, bet iš sanskrito tautos esame kilę“²¹¹ (PaGi 1835.III.20, p. 494).

Vėliau, po 1842 m., Pabrėža kritikavo Daukanto *Małdas Katalikū* [...]“²¹² rankraštį. Pats kritikos tekstas neišlikęs, jo ištraukų citavo tik Salys (žr. p. 47–48), tepasakęs, kad tai „kalbos taisymsi vieno kažkurio dvasinio turinio rankraščių“. Tačiau palyginus su Daukanto DaMK1842 „Małda Pri Panos Szwencziausios“ (l. 14v–15r) matyti, kad beveik visi Pabrėžos peikti žodžiai, siūlyti pakeisti geresniais, nors ir makaroniškais, yra Daukanto tekste: Pabr. *mergayte* (Dauk. *Pałajmintā mergajtel motina Dījwo mōno* l. 14v), *palitiejemo* (*Dījws* [...] *óžłajke tawi be palitiejemo* 14v), *qmzybę, wissoutinaj* (*bus par wīssā qmzybę wīfsoutīnioj’ garbiej* 14v), *nesam* (*ne’sam’ wertī* 15r), *nóudiemieī* (*wīfsokiū noudiemīū* 15r). Trys iš Pabrėžos nurodytų taisyčių pakeisti, matyt, redaktoriaus Juozo Križanausko ranka (gale rankraščio jis pasirašė kaip redagavęs tekstą): *brókó* (dabar tekste *pawedó sawi*), *ługoti* (*melsti jo łosku*), *palaiku* (*įszmelsk diel musū wajsju tikros pakutos*). Pabrėžos taisyto teksto daukantiškumą rodo ypač Daukantui būdingas latvizmas *ługoti*, turbūt iš Mikalojaus Daukšos paimtas *nuodėmė*. Pabrėža bus net suklydęs skaitydamas žodį *noudiemīū*, Daukanto galinę *ū* supratęs kaip *ei* (originaliame DaMK1842 rankraštyje iš tiesų panašu į tokį parašymą).

Vytautas Merkys rašo, kad savo DaMK1842 Daukantas „prašė aprobacijos, rankraščių prižiūrėti pavedus Juozapui Giniotui ir Jurgiui Pabrėžai, 'kaip geriausiai mokantiems šią kalbą'. Skaitant rankraščio tekstą, Daukantas prašė '(...) tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni ir neverti toliau vartoti gryninant kalbą, užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais'. Jeigu gi mažiau mokantis šią kalbą skaitys, tai tuomet gali būti nesusipratimų ir skirtingų nuomonių"²¹³. Vadinasi, nors Daukantas nerašė pabrėžiškąją rašyba, Pabrėža jam buvo kalbos autoritetas, matyt, šiuo atveju ypač, nes tai religinis tekstas. Tačiau DaMK1842 tekste niekur paties Pabrėžos netaisyta, taisyta tik Valančiaus ir Križanausko rankomis. Matyt, Pabrėža bus pats netaišęs, o tik pateikęs savo pastabas raštu.

Čia vėl, nors jau minėta anksčiau, dera priminti skirtingą nei Daukanto Pabrėžos požiūrį į religinius tekstus. Pabrėža griežtai laikėsi dar XVIII a. žmogaus pozicijos, dvasinio turinio raštams dar netaikė bendrinės kalbos reikalavimų. Iš Daukanto teksto matyti, kad tai lygiavertis visiems kitiems jo raštams tekstas. Daukantas ir šios rūšies tekstą skyrė visiems žmonėms, visai tautai moderniąja prasme, t. y. ne tik bajorams, bet ir valstiečiams – laisviems, ne baudžiauninkams.

Yra Pabrėža susidūręs ir su kitais Daukanto tekstais. Kad jam rūpėjo Daukanto *Būdo* leksika, rodo Salio minėtas rankraštis: „46. Žodžių rinkinys iš Daukanto 'Būdo'. Mažne visi išversti lenkiškai. 4^{1/2} lapo skilties rankraščiū"²¹⁴. Tačiau dabar šitie Pabrėžos išrašai, savotiškas *Būdo* žodynėlis nebežinomas, sunku daryti svaresnes išvadas.

Išlikęs yra kitas vieno puslapio Pabrėžos tekstelis *Apey Daygynyma Siektū*²¹⁵. Kaip apačioje nurodoma, jis imtas iš: Jonas Girdenis, *Pamokimas apey Auginima Taboku*, pag. 31, t. y. iš Daukanto verstos knygelės

²⁰⁸ „Komu kolwiek bowiem wspomnione Dziełko w ręce dałem; każdy czytając z usmiechem zapytywał się, po jakiemu to pisano?“

²⁰⁹ „Ztąd miarkować można o niedogodności nowey Pisowni Literacko-żmudźkiey“.

²¹⁰ „Pisowni teraznieyszey literacko-żmudźkiey“ (sg. gen.).

²¹¹ „Daymy to, iż w Greckim języku niektóre litery przeciwne mają brzmienie naszym literom w inszem przez nas od dawna przyjętem brzmieniu; cóż ztąd? wszakże u Greków nawet sam kształt Liter ani podobieństwa niema do naszych? i dla tego mamy już nawet same kształty liter naszych odmieniać? Niech sobie Grecy będą ze swojemi literami i ich brzmieniem Grekami; a Żmudzini Żmudzini. W końcu co do nas Grecy należą? Wszak my nie z Greckiego lecz z San[s]kryckiego pochodzim narodu?“

²¹² *Maldas Katalikū Paagal Bažniczies S. Rimo* išsraszytas Metuse 1842. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1-SD18. Toliau DaMK1842.

²¹³ V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, p. 122.

²¹⁴ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

²¹⁵ Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris J. M. 2. 106.

Pamokimas ape Auginimą Taboku, Petropilie, 1847, 76 p. Tai dar viena Daukanto teksto ištrauka, Pabrėžos perrašyta sava rašyba, plg. tekstus:

Daukanto: „Noriedamis paskubintī digimā tabokū siektoms, dajgen jēs pirm sieiemo tokió spasabó: kėtamūiē sieklā sietī ded i marszkonā majszeli (kožnā wejslē tabôkū i patingā majszelī), paskuj imerkós i drungā undeni rejk paľajkytī par cietā nakti, ĩsziemós ĩsz undens tus majszelus rejk iwitórti i awikajli ĩr padietī szĭľtoj’ wietoj; pri to rejk dabotī, kad sieklās pardaūg nesósziľtu ĩr nenustotu augamosēs siľos. Majszelus rejk pamirkytī kas diena szĭľtami undĭnie. Po pęnkiū ar szesziū dienū tabokū sieklās prakņęs, jej tejp bus daroma, kajpo cze yra paraszyta“.

Pabrėžos: „Noriedamis paskóbinaty diigyma siektu (Taboka), daygyn anas pyrm siejyma tokió spasabó. – Ketamóujy sieklā siety; ded i marszkona mayszeli (kožna weysly i mayszeli ipatinga. – Paskóu imerkós i drunga undeni, reyk ľaykity par cietā nakti. – Yszjėmos ysz undyns tus mayszylelus: reyk iwitórty i awykyly: yr padiety szyľtojy wytojy. – Pri to reyk daboty: kad sieklās pardaug nesószyľtu, yr nenóustooktu augamosys siľos. – Mayszylelus reyk pamyrkity kas dyina szyľtamy undyniey. – Po pękiu ar szešziu dyinu: sieklās (Taboku) praknybs, jej teyp bus daroma, kaupt cze ira paraszita“.

Pakeista ne tik rašyba. Paredaguota, „palengvinta“ skyryba (trys Daukanto sakiniai suskaidyti net į septynis), tikslinta, keista žodžiai (*majszelus* > *mayszylelus*, *paľajkytī* > *ľaykity*, *prakņęs* > *praknybs*), net linksniai (*paskubintī digimā tabokū siektoms* > *paskóbinaty diigyma siektu (Taboka)*). Savų morfologijos normų vartojimas matyti iš Pabrėžos priešdėlio *nuredagavimo* (*nenustotu* > *nenóustooktu* [*nenóustootu*]), iš vietininkų keitimo (*undĭnie* > *undyniey*, *wietoj* > *wyttojy*).

Antra vertus, iš to, kad Pabrėža mažai teišsirašė, taip pat kad nedažnai vartojo sudvigubintas balses (plg. tik *diigyma* ‘dygimā’, *nenóustooktu* [*nenóustootu*] ‘nenustotų’), ne visur žymėjo *šz* diakritikus (yra *nesószyľtu* ‘nesušiltų’, *szešziū* ‘šešių’, *šzyľtamy* ‘šiltame’, bet ir *cze* ‘čia’, *mayszylelus* ‘maišilelius’, *szyľtojy* ‘šiltoje’, *paraszita* ‘parašyta’), matyti jį tesižymėjusį ši tekstelį sau ir nekėlusį jam didesnių brūk. reikalavimų. Vis dėlto ir tokią pastabą ne persirašė autentiška Daukanto rašyba, o perdirbo savaip, supabrėžino.

Iš visa ko matyti esminiai požiūrių į bendrinės kalbos kūrimą nesutapimai. Viena, Pabrėža kūrė savo brūk. tik žemaitiškai šnekantiems

žemaičiams, o Daukantas į rašomąją kalbą traukė ne tik žemaičių, aukštaičių, Prūsijos lietuvių tradicijos elementus, bet paimdavo net ir latviškų, prūsiškų žodžių. Antra, Pabrėža daug labiau orientavosi į šnekamąją kalbą, nevartojo jokių polifoninių rašmenų, kaip kad Daukantas *ū, ė, ą* ir kt., taigi ir jo intencijos greta rašomosios norminti šnekamąją kalbą yra ryškesnės už Daukanto. Trečia, Pabrėža, nors yra tam tikrais periodais truputį modifikavęs savo rašybą, jos branduolio niekada neatsisakė ir nekeitė; Daukanto rašybos svyravimų, keitimų, netolygumų daug daugiau. Ir apskritai Pabrėža, kaip rodo jo paties raštai, Groso, Butavičiaus pavyzdžiai, buvo sukūręs konkretų planą įdiegti, prigydyti savo bržk., siekė tą planą realizuoti. Iš visų Daukanto tekstų galima jausti kitokia nuostata, tokio griežtumo nėra. Greta Pabrėžos Daukantas atrodo nelabai pats žinantis, kaip reikėtų praktiškai siekti prigydyti bendrinės kalbos normas. Nors tais atvejais, kai reikėjo vengti lenkiškos rašybos, Daukanto požiūris buvo gana kategoriškas (nenoras rašyti pagal lenkų rašybą *wysy* vietoj *wisi*, *ę* arba *q* vietoj *an* ir *en*²¹⁶), tačiau dažnai jam atrodė, kad „laikas parodys“, kuri variantą reikia rinktis. Vadinasi, Daukantas nesiėmė iniciatyvos spręsti, būti galutine instancija, jis, rodos, būtų iš karto sutikęs su ta rašyba, kuri būtų buvusi priimta visų lietuvių. Pabrėža neįsivaizdavo galįs nusileisti, jam rūpėjo prigydyti būtent savąją rašybą, pramušti jai kelią nors ir plika kaktą. Vienodinti rašomąją kalbą Daukantui visada pirmiausia reiškė kurti priemonę svarbesniems kultūros tikslams siekti, Pabrėžai tai, matyt, buvo vienas iš pagrindinių sau keltų kultūros uždavinių, ne menkesnės vertės už kitus.

4. Simfronijus Žabakevičius. Iš Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių, kurių rašybai įtakos turėjo Pabrėža, reikia nurodyti Simfronijų Žabakevičių (*Simfronijus*, matyt, vienuoliškas vardas). Šiandieniniame Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve saugoma gal net kelios dešimtys Žabakevičiaus ranka rašytų palaidų (neįrištų) žemaitiškų pamokslų. Dauguma jų nepasirašyti, su parašais tik du: 1851 ir 1852 m. Tačiau pagal tą patį rankos braižą identifikuojami ir kiti.

Kadangi Žabakevičiaus pavardė nėra plačiau pažįstama, jo trumpą biografiją galima mėginti atkurti iš Kretingos vienuolyne saugomų vienuolių formuliarių (1855, 1865 ir 1869 m.). 1855 m. Žabakevičius nurodomas turįs 58 metus, o 1869 m. – 67, tad jis gali būti gimęs apie 1797–1802 metus. „Kilęs iš Kauno gubernijos Telšių apskrities Salantų para-

²¹⁶ S. Daukantas, *Raštai*, t. 2, p. 789, 790.

pijos bajorų“ (1855 m.). Tėvo vardas Mikalojus. Apie Žabakevičiaus išsilavinimą 1855 m. formuliere taip rašoma: „tada dėstomų mokslų mokėsi Kretingos parapinėje mokykloje nuo 1817 iki 1824 m. O būdamas vienuoliu gramatikos mokėsi Drujoje nuo 1826 iki 1827 m., retorikos Budslave nuo 1827 iki 1829 m., filosofijos Minske nuo 1829 iki 1832 m. ir teologijos Vilniuje nuo 1832 iki 1835 m.“ Toliau tas pats formuliaras informuoja apie Žabakevičiaus dvasinę veiklą: „Į Bernardinų ordino vienuolius įstojo Tytuvėnų vienuolyne 1819 metų liepos 21 dieną. Kunigu išventintas vyskupo Kundzičiaus Vilniuje 1824 m. rugsėjo 21 d. Buvo pamokslininku Mogiliove nuo 1828 iki 1830 m., Vitebske nuo 1830 iki 1831 m. Drujoje buvo savo ordino klierikų teologijos mokytoju ir pamokslininku nuo 1831 iki 1836 m. Pamokslininku Budslave nuo 1836 iki 1838 m., Benicoje nuo 1838 iki 1840 m. ir Trakuose nuo 1840 iki 1841 m. Klebonu Telšiuose nuo 1841 iki 1843 m. Dabar Kretingoje“. Duomenys priešaringi. Iš šio formuliaro atrodytu, jog Žabakevičius Kretingos vienuolynan pateko tik 1843 metais. Tačiau kitas, 1869 m. formuliaras sako, kad jis į čia „provinciolo Vyšnevskio nurodymu perkeltas iš Tytuvėnų bernardinų vienuolyno 1839 m. rugpjūčio 1 d.“ O 1865 m. formuliaras nurodo 1839 m. rugpjūčio 30 d. datą. Tad tikslaus laiko nurodyti kol kas negalima.

Anksčiausias Žabakevičiaus pamokslas datuotas 1837 m. gruodžio 25 d., tad dar turbūt prieš atvykstant į Kretingą: „Nauka na [...] Dzień Bożego narodzenia r 1837“. Dalis Žabakevičiaus rašybos ypatybių ir tada sutapo su pabrėžiškomis. Pavyzdžiui, jis panašiai kaip Pabrėža vartojo raides *q* (3 ypatybė; *brągiaawsio* 'brangiausiu', *ławkąty* 'laukiančia', nors nenuosekliai, plg. *ant*, *qnt* 'ant', *qnta* 'antrą'), *ę* (4 ypat.; *szędie-na* 'šiandieną' [daug kartų], nors kartais žymėjo ir galūnės [ę], net [ei] ar dar *ką* kita, plg. *byiotęs* 'bijoties', *linksmintęs* 'linksminties', *wysęms* 'visiems'), *y* ir *i* (5 ir 6 ypat.; *grieszniku* 'griešnykų', *dyrwos* 'dirvos', *stroszny* 'strošnia', *susytykty* 'susitikti', *szyrdis* 'širdys'), *o* (8 ypat.; *Iszganitójaw* 'išganytojau', *niejoki* 'nėjokį'), *cz* [č], *sz* [š] (16 ypat.; *Majziesziow* 'Maiziešiuo=ui', *smercziu* 'smerčiu', *treczios* 'trečios'), sg. acc. ir pl. gen. nerašė nosinių (19 ypat.; *qnta* 'antrą', *atejma* 'atėjimą', *nekaltu* 'nekaltų', nors ir *ana* 'aną', *ką* 'ką').

Kaip rodo Žabakevičiaus formuliaras, jis nuo 1817 iki 1824 m. mokėsi Kretingos parapinėje mokykloje. Tuo metu (1817–1821 m.) šioje mokykloje mokytojavo Pabrėža²¹⁷. Meilė Lukšienė kalba apie tokį faktą: „kai J. Pabrėža dirbo Kretingos mokykloje (1818), universiteto nusiųstas vizitatorius J. Budzilavičius užfiksavo vienintelį tuo metu tokį dalyką: 'iš Kretingos siunčiami mokiniai moko po savo parapijos kiemus

skaityti žemaitiškai ir lenkiškai'. Neturime tvirto pagrindo šią iniciatyvą skirti J. Pabrėžai, tačiau tikimybė didelė²¹⁸. Tad tarsi lauktume, kad Žabakevičius, jau tada galėjęs būti Pabrėžos mokiniu, jau tada, kas žino, galėjęs dalyvauti tokioje rašto mokymo programoje, bus persiėmęs Pabrėžos rašto dvasia iš jaunų dienų.

Tačiau minėtieji Žabakevičiaus rašybos sutapimai su Pabrėžos greičiau atrodo atsitiktiniai. Žabakevičius, žemaitis salantiškis, galėjo ir iš kitų to meto tekstų išmokti rašyti raides *a, e, y, i, o, cz, sz*, tiesiog šių rašmenų išmokimo šaltinis Pabrėžai ir Žabakevičiui buvo tas pats, ta pati tradicija. Tai anaip tol ne unikalūs, anaip tol ne vien Pabrėžai būdingi rašybos atvejai. Todėl nieko nežinant, kaip Žabakevičiaus rašyba galėjo iki 1837 m. pakisti, kol kas sunku kalbėti apie Pabrėžos įtaką Žabakevičiui jaunystėje.

Ir priešingai, būtent dauguma nesutampančių Pabrėžos ypatybių yra tikrai pabrėžiškos, unikalios. Pavyzdžiui, [o] (Pabrėžos *ó*; 1 ypat.) Žabakevičiaus rašytas tai *o* (*bowa* 'buvo', *krawio* 'krauju', *momis* 'mumis', *mona* 'mano'), tai *u* (*kruwynu* 'kruvinu', *kursaj* 'kursai'). Žemaičių [ou] (Pabrėžos *óu*; 9 ypat.) Žabakevičius rašė *ow*: *Majziesziow* 'Maiziešiu=ui', *pardowtus* 'parduotus', *prapowle* 'prapuolė'. Žemaičių [ei] (Pabrėžos *yi*; 12 ypat.) tebežymėjo aukštaitiškai *ie*: *Diewa* 'Dievo', *giesmiu* 'giesmių', *piemow* 'piemuo'. Žemaičių [l'ie] (Pabrėžos tada tik *lie*; 13 ypat.) rašė *le* (aukštaitiškai?): *galetumem* 'galėtųmėme', *miletu* 'mylėti', *pryguleje* 'prigulėjo'. Dvibalsį [au] (Pabrėžos *au*; 14 ypat.) žymėjo *aw*: *krawio* 'krauju', *ławkąty* 'laukiančia', *saw* 'sau'. Dvibalsius [ai], [ei] (Pabrėžos *ay, ey*; 15 ypat.) rašė sulig naujaja lenkų pakeista rašyba *aj, ej*: *iszejdamis* 'išeidamys', *prakajtu* 'prakaitu', *taj* 'tai'. G ir k minkštuosius prieš *e* žymėjo minkštumo ženklu *i* (Pabrėža tada jau *i* seniai nerašydavo; 18 ypat.): *gieriawsis* 'geriausias', *kiele* 'kelio', *prakiejkima* 'prakeikimą'. Šitie skirtumai patvirtina, kad Pabrėža dar nebuvo iš esmės paveikęs Žabakevičiaus rašybos.

Tolesniame išlikusiame 1843 m. birželio 27 d. pamoksle „Diewas Suddis teysinga yr nezbažna. a tada cziesus yr pabaža wysam bus. – Sapi: 17“, be abejo, Žabakevičiaus rašytame jau Kretingoje, lyg ir galima įžiūrėti šiuokių tokius Pabrėžos įtakos pėdsakus. Pavyzdžiui, Žabakevičius ėmė rašyti dvibalsius *ay, ey*, o ne *aj, ej* (15 ypat.; *dowday* 'duoda', *teykes*

²¹⁷ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 69–74.

²¹⁸ M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, p. 175.

'teikis', *teysinga* 'teisinga'). Tai reiškia, kad nors anksčiau buvo išmokęs rašyti naujoviškai *aj, ej*, sugrįžo prie archajiškesnio žymėjimo, kuris jau daugelio žemaičių literatų buvo primirštas, bet kurį propagavo ir vėliau išlaikė Pabrėža. Tad Pabrėžos poveikis čia labai tikėtinas.

Tais 1843 metais Žabakevičius pavartojo ir pabrėžišką *ó* [o] (1 ypat.; *só* 'su' [2x], *sópratymó* 'supratimu'), tačiau tik visai atsitiktinai. Be to, jis tada ėmė ne aukštaitiškai, o žemaitiškai žymėti dvibalsį [ėi] (bk. *ie*), tačiau ne taip, kaip Pabrėža (12 ypat.) – *ey: atsyleyp* 'atsiliepia', *deyno* 'dienoje]', *weytas* 'vietos' (tradicijiškai aukštaitiškai rašė tik žodį *Dievas: Diewa* 'Dievo', *Diewy* 'Dieve'). Kitos ypatybės liko nepakeistos – tokios, kaip ir 1837 metais.

Toliau peržiūrėjau dar šešių Žabakevičiaus pamokslų (1844–1848 m.) kalbą: 1) 1844.X.8 „Nauka Na Niepokalane poczęcie N: M Panny. – Pakaleny To kas yszłowins. – Izai 53. 4: 8. [...] Kretynga 1844. 8 Oktobra“; 2) 1845 m. „Na Uroczystość S: Szczepana. – Stepons pyňnas łoskas, yr atwogas, dary cudus yr znokus dydius tarp Zmoniu. Actorum Cap. 6to. [...] 1845 r.“; 3) 1845 m. „Pamuksłas pry Stacyos. – Ir prinawaleie Symona Cyreneusza idant nasztum Kriżiu Anno – Marka 15. [...] 1845 Kretynga“; 4) 1846 m. „Nauka o Grzechu Pychy. – Initium omnis peccati est Superbia: qui tenerit eam, ad implebitur maledictis. Eccl. 20 [...] 1846. – w Sałantach“; 5) 1846 m. „Susymileket! Susymileket! ať monys ius prietele mona: – Tobi 10. [...] Kretynga 1846“; 6) 1848.XII.25 „Nauka na Boże Narodzenie – Jog jums szędeyna ózgymy Iszganitojes, kors ira Chrystus Pons, miesty dowida. Luca. 2. [...] 1848 roku Cretingae“. Visiškai aišku, kad jokių ryškesnių kitimų per šiuos penkerius metus Žabakevičiaus rašyboje neatsirado. Galima tik paminėti, jog nuo 1845 m. pamokslo Šv. Stepono šventei prielinksni *ant* ėmė žymėti kaip ir Pabrėža dviem raidėm *qt* (iki tol Žabakevičius rašė *qnt*, *ant*), taip pat nuo 1846 m. „Nauka o Grzechu“ po *g* ir *k* pabrėžiškai liovėsi žymėjęs minkštumo ženklą *i* prieš *e* (*afierawoket* 'afieravokit', *gęntium* 'genčių', *gerus* 'gerus', *yszpyldiket* 'išpildykit'). Tame pat 1846 m. pamoksle šaknį *Diev-* ėmė rašyti sužemaitintu vokalizmu [ėi] *Deywa* 'Dievo', 1848 m. *Deywas* 'Dievas', nors taip net patys žemaičiai nebetarė. Be to, 1845 m. pamoksle prie stacijos susvyravo, ar dvibalsio [au] neimti rašyti *au* (plg. *milausis* 'myliausis', *pamacziaus* 'pamačiaus' sg. gen.), tačiau vis dėlto iki pat 1849 m. terašė *aw*.

Ir štai atėjo 1849 m., spalio 30 dieną mirė Pabrėža. Ir tarsi kokiu stebuklu trys dienos po jo mirties sakytame pamoksle „Ónt Dyinos Padusznos Metusy 1849. – Miseremini mei! Miseremini mei! – Job. 19.21.“ Žabakevičius ima rašyti pabrėžiškai daugelį iki tol dar neperimtų Pa-

brėžos rašybos atvejų: *ó* (*mónys* 'manęs', *óz* 'už', *sówysó* 'su visu', *wydórie* 'vidur[el]'), *óu* (*czistióu* 'čysčiuo=uje', *nekóu* 'neka', *nóumyrosiuju* 'numirusių', *óntróuji* 'antrąjį'), *yi* (*Dyiwa* 'Dievo', *gelzyis* 'gelžies', *tolyi* 'tolie', *wyinos* 'vienos'), *lie* (*qngliesy* 'anglėse' pl. ines., *galietum* 'galėtų', *sósymiliekyt* 'susimylėkit' [4x], nors ir *galetio* 'galėčio'), *au* (*dydiaus* 'dižiaus', *szauk* 'šaukia', *wysósunkiausys* 'visų sunkiausios').

Toks staigus pasikeitimas tuo įstabesnis, kad Žabakevičius ir visuose tolesniuose savo pamoksluose išlaiko pabrėžišką rašybą. Atidžiau palyginus Žabakevičiaus tekstus po 1848 m. su Pabrėžos, išaiškėjo tokia tiesa: daugelis jų (įrodyti, kad visi, reikėtų išsamios analizės) yra nurašyti iš Pabrėžos pamokslų rinkinių. Pavyzdžiui, iš PaPWM Žabakevičius persirašė Pabrėžos „Pamokslós Apey Prisika, yr apey kreywa prisika. Sakits 4 Nedielo po Weliku Kretingoy. Metusy 1823 ir 1850“ (p. 113–120; Žabakevičiaus „Pamokslós Ape Prisika, yr ape kreywa Prisika. 4. nedieló po Weliku“ [turbūt 1850, nes 1850 m. data prie Pabrėžos rankraščio prirašyta, rodos, Žabakevičiaus ranka, pats Pabrėža tada buvo jau miręs]). Taip pat nusirašė „Pamokslós Apey Kątriby. Sakits Nedielay Wydóu Aktowas Nekałta prasydieiyma SS. Maryos Panos Kretingoy Mėtusy 1824“ (p. 363–378; Žabakevičiaus „Apey kátriby. Sakits 1824“ [tik su perrašyta Pabrėžos data]) ir „Pamokslós Apey Prisakimus Dyiwa, ogófnay, yr apey Pyrma Prisakima ipatey imta. Sakits łaykó Dydzioiy Jubileusza Mosiedie. Metusy 1826“ (p. 9–32; Žabakevičiaus „lmus: Liber. – Pamokslós. Ape Prisakimus Dyiwa ogófnay. – yr ape Pyrma Prisakima ipatey imta. Metusy 1826 sakits“ [tik su Pabrėžos data]). Bent tris pamokslus Žabakevičius, rodos, nusirašė ir iš PaKTSK rinkinio: „Kozoniós Ónt Dynos Padusznos, sakits Kretingoje 1821. Miseremini mei! Miseremini mei! Job. 19,21“ (p. 963–970; tai jau aptartas Žabakevičiaus 1849 m. pamokslas, sakytas trys dienos po Pabrėžos mirties); „Kozoniós Ónt Szwętyš SS. Petra yr Powyła Apaształu. 1814 Kartenoj“ (p. 605–612; Žabakevičiaus „Kozonios Ónt szwętyš SS. Petra yr Powyła Apasztołu“, 1852 m.) bei „Kazanie O wielkosci Nadgrody w Niebie miane w Korcianach w Dzień w Niebo-Wzięcia Naysw: Maryi Panny w R^u 1803“ (p. 743–750; Žabakevičiaus „O wielkości Nadgrody w Niebie Ru 1803. po 1856. w Niebo wzięcia Nayswięt: Maryi Panny“, 1856 m.).

Vadinasi, tikrai nemažą dalį pamokslų Žabakevičius perėmė iš savo kolegos po jo mirties. Turbūt kai Pabrėža mirė, pagal jo testamentą pamokslai buvo palikti vienuolyno bibliotekoje bei tapo prieinami vienuoliams ir tuo, matyt, pasinaudojo Žabakevičius. Pažinojęs Pabrėžą kaip gerą pamokslininką, po jo mirties galėjo tiesiogiai naudotis jo palikimu.

Išsiaiškinus tokį Žabakevičiaus rašybos perėmimo metodą – kartu su tekstais, kyla klausimas, kiek jis tos rašybos mokėsi sąmoningai, o kiek tiesiog tiksliai kopijavo tekstą. Į jį atsakyti iš dalies galima lyginant kurį nors nurašytą pamokslą su originaliu. Štai Pabrėžos 1803 m. pamokslas (PaKTSK, p. 743–750) ir Žabakevičiaus nuorašas. Sakiniai, žodžiai ištiesai sutampa, beveik sutampa ir rašyba. Todėl čia svarbiau kalbėti apie negausius skirtumus. Juos perskirčiau į dvi grupes. Pirmoji – tai Žabakevičiaus taisymai senosios (1803 m.!) Pabrėžos rašybos naująja, irgi pabrėžiškąja (duomenys iš vieno, 743 Pabrėžos pamokslo puslapio): a) *giy, kiy, gie, kie* > *gy, ky, ge, ke* (*gieresnys* ‘geresnės’ > *geresnys*, *kielaujėtys* ‘keliaujančios’ > *kelaujėtys*, *kyyik* ‘kiek’ > *kyik* [2x], *kiytas* ‘kitas’ > *kytas*, *kiytu* ‘kitų’ > *kytu*, *negiyrdiety* ‘negirdėti’ > *negyrdiety*), b) *ón* > *ą* žodžio pradžioje (*ónt* ‘ant’ > *ąt*). Antroji – tai Žabakevičiaus vartojimas kai kurių sau, savo tarnei įprastesnių lyčių: a) kai kurių įvardžių galininko (*kóryi* ‘kuria’ > *kóreņ* [3x], *tóu* ‘tą’ > *tón* [4x]), b) kai kurių afrikatų (*tropiczio* ‘tropyčio=pataikyčiau’ > *tropitió*; *žodziais* ‘žodžiais’ > *zodeys*)²¹⁹.

Ypač antrosios grupės nuoseklūs koregavimai, kad ir labai jų reta, rodo, jog Žabakevičius nenorėjo būti aklas Pabrėžos kopijuotojas, nors toks išpūdis jau galėjo susidaryti. Panašu, kad Kretingoje po truputį mokėsis, artėjęs prie Pabrėžos rašybos, visiškai pasinėrė į jo tekstus vos jam palikus šį pasaulį. Tai, kad Žabakevičius šiek tiek individualybės išlaikė, reiškia, jog tais daugybe atvejų, kai pasidavė Pabrėžos sugestijai, pasidavė irgi sąmoningai, pasverdamas, o ne inertiškai kopijavo.

Prielaidą, kad Žabakevičius mokėsi rašybos iš Pabrėžos ir ją stengėsi vartoti ne tik nuo jo nusirašytuose, bet ir kituose tekstuose, gali patvirtinti kai kurie dar prieš Pabrėžos mirtį rašyti pamokslai. Pavyzdžiui, 1845 m. Žabakevičiaus pamoksle, rašytame dar prieš kardinaliai persiorientuojant prie Pabrėžos rašybos, yra paties Žabakevičiaus rankos taisyimų: *aney* ‘anie’ > *anyi* (3x), *kurey* ‘kurie’ > *kóryi*, *kurius* ‘kuriuos’ > *kórius*, *sunkus* ‘sunkus’ > *sunkós*. Atrodo, kad vėliau, jau ėmęs vartoti Pabrėžos sistemą, jis pataisinėjo pagal ją ir kai kurias šio pamokslo vietas. Tai irgi rodytų, kad Žabakevičiui tiko Pabrėžos ortografija ir jis ją perėmė ne vien mechaniškai.

Vadinasi, Žabakevičius buvo Pabrėžos pasekėjas, nors vargu ar galėjo pretenduoti į jo idėjų įgyvendintoją, projektų diegėją. Tai, kad ištiesai nusirašinėjo Pabrėžos pamokslus, kažin ar gali liudyti jį buvus labai iškilia kūrybinga asmenybe (nors pats nusirašymo faktas tada vargu ar galėjo būti smerkiamas). Iš Pabrėžos apie Žabakevičių nežinome nieko. Tačiau du Žabakevičiaus pamokslai įvertinti vyskupo Valančiaus.

1851 m. „Pamokslos ónt 15. Nedielós po Sekmyniu. apey Saygoiymos grieku Metusy 1851“ gale yra Valančiaus prierasas: „pamokslas parašytas ypač skurdžia kalba“²²⁰ ir pačiame tekste nemaža vyskupo taisymų: *cziesliwó* ‘čieslyvu=laimingu’ > *pałajmintu*, *nestatecznoma* ‘nestatečnumą’ > *netwirtumą*, *nikstąty* ‘nykstančio’ > *gajsztanti*, *pawins* ‘pavynas=turintis’ > *tur* ir kt. 1852 m. Žabakevičiaus „Kozonios Ónt szwętys SS. Petra yr Powyla Apasztołu“ Valančius taip pat taiso kalbą: *cusus* ‘cūsus’ > *stebuktus*, *kanyczney* ‘kanyčniai’ > *butinaj*, *tawarczió* ‘tavarčiu’ > *draugu*, be to, čia supeikia ir turinį: „šv. Petro ir Povilo Apaštalu šventėje geriausia kalbėti apie galvos bažnyčioje reikalingumą. Šis pamokslas menkavertis“²²¹. Valančius turbūt nežinojo, jog čia pamokslas, nurašytas nuo jo gerai įvertinto Pabrėžos. Aišku, kad vyskupas Žabakevičiaus aukštai nekotiravo.

Šiaip ar taip, bet po Pabrėžos mirties būtent Žabakevičių žinome dar norėjusį vartoti ir vartojusį jo ortografiją...

5. **Kiti.** Be Žabakevičiaus, galima nurodyti dar vieną (kol kas **neidentifikuotą**) vienuolį **bernardiną**, kurio rašybai, be jokios abejonės, turėjo įtakos pabrėžiškoji. Tą vienuolį galima apibūdinti kaip prastokai mokėjusį lenkiškai²²² žemaitį dūnininką (galima nurodyti jį išduodančių dūnininkiškų lyčių, pvz., *dyna* ‘diena’, *yszduotojy* ‘išduotoje’, *kyk* ‘kiek’, *wyna* ‘vienà’).

Kretingos vienuolyno archyve radau du šio vienuolio rankraščius. Pirmasis – tai 1859.X.4 Kretingoje sakytas „Pamokslos apey Nukryžewoima pry stacyjes 12“ bei nedatuotas „Pamokslas pri 12 Stacyis“. Nors daug ką anonimas rašė ir kitaip nei Pabrėža, yra ir įstabių sutapimų. Pavyzdžiui, *ó* (1 ypat.; *kadóťadó* ‘kada tada’, *prapóulósió* ‘prapuolusiu’, *só Anó* ‘su anu’), *q* (3 ypat.; *apwerkąti* ‘apverkianti’, *qť* ‘ant’), *ę* (4 ypat.; *nekęťiey* ‘nekentėjo’, *žęklť* ‘ženklų’), *y* (5 ypat.; *yr* ‘ir’, *mizeristys* ‘mizerystės’, *szytay* ‘šitai’), *óu* (9 ypat.; *nebsógróužyn* ‘nebsugražina’, *nóugaben* ‘nugabena’, *tóumet* ‘tuomet’, *wyđóu* ‘viduo=viduje’), *yi* (12 ypat.; *dyina* ‘diena’, *Dyiwá*

²¹⁹ Įvardžių galininko skirtumas buvo grynai „geografinis“, priklausęs nuo Pabrėžos ir Žabakevičiaus gimtųjų tarmių, o afrikatų nevienodas vartojimas galėjo būti netgi „lainkinis“, t. y. Pabrėža galėjo užrašyti daugiau senesnių afrikatinių lyčių. Dėl senesnio afrikatų vartojimo XVIII a. plg. A. Girdenis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. Žyvaite“.

²²⁰ „Nauka nader nędžnym językiem napisana“.

²²¹ „Na uroczyśóć SS. Apostółów Piotra i Pawła najwłasciwiej jeťt mowic o potrzebie głowy w kosciele. Obecna nauka niewielkiej wartości“.

²²² Plg. vieno jo pamokslo gale lenkišką įrašą: „Kazani muowiona roku 1859 mesięca ocťobra 4 dnia. w kretindze. na kalwarii do stacii 12“.

‘Dievo’; *tyi* ‘tie’), *ay, ey* (15 ypat.; *ateys* ‘ateis’, *netyktay* ‘netiktai’), [č’], [š’] (16 ypat.; *čze* ‘čia’, *dušzy* ‘dūšia’, *šzytay* ‘šitai’, *šziaudays* ‘šiaudais’, *parašzīts* ‘parašytas’).

Matyti, kad pačias pabrėžiškiausias ypatybes šis vienuolis perėmė (nors jas vartojo ir nenuosekliai). Gali kilti abejonių, ar jis, dūnininkas, Pabrėžos pamokslų dounininkiškos rašybos neperėmė irgi tik persirašydamas jo tekstus. Negalint sulyginti su visais Pabrėžos pamokslais, kol kas sunku pasakyti, ar tai originalūs anonimo tekstai. Minėtasis vienuolis perėmė net tokių Pabrėžos dounininkiškų lyčių, kurių niekas Kretingoje nevartojo, tik toliau į šiaurę nuo jos: *nebsógróuzyn* ‘nebsugražina’, *pagróuzintu* ‘pagražintu’. Tai orientuotų ne tik į Pabrėžos rašybos, bet ir į jo tekstų sugestiją.

Tačiau, antra vertus, tas anoniminis bernardinus neretai pavartodavo rašmenis *čz* ir *šz* minkštiesiems [č’] ir [š’] žymėti, t. y. rašmenis, kuriais Pabrėža užrašinėjo pasaulietinius savo bržk. tekstus. Vadinas, anonimas juos turbūt bus sąmoningai išmokęs ar iš paties Pabrėžos, ar iš kitų jo tekstų. Be to, kas ypač patvirtina šį faktą, nežinomasis autorius pavartodavo hipernormalių dounininkiškų lyčių: *pardóury* ‘pardūrė’, *parsóudyjyma* ‘parsūdijimo=perteisimo’, *sudzyis* ‘sūdys=teis’! Tokios formos, nors netikslios, visada išduoda autoriaus kūrybą, o ne aklą kopijavimą. Matyt, nežinomasis bernardinus ne tik mechaniškai, bet ir sąmoningai linko į Pabrėžos bržk. modelį (atsisakė net savo gimtosios tarmės pamato ir perėjo prie pabrėžiškojo).

Būta ir daugiau žmonių, Pabrėžos norėtų pritraukti į savo bržk. mokyklos lauką. Jau 1828 m. prof. **Wolfgangui** išdėstęs savo rašybos principus, Pabrėža pridūrė juos rašęs tam, „kad Didžiai Galingas Ponas Geradarys būtų apsiginklavęs atsakymu žemaičių kritikui, né truputį nenorinčiam gilinti savo gimtosios kalbos rašybos“²²³ (PaWo1828.IX.20, l. 4r). Vadinas, nors ir negalėjo tikėtis Wolfgangą išmoksiantį ir imsiantį rašyti žemaitiškai, vis dėlto stengėsi jį padaryti savo kalbinių idėjų platintoju, tarpininku, gynėju.

Jau minėta, kad Pabrėža į savo bržk. lauką stengėsi įtraukti ir **Gintilą**, atitraukti nuo Daukanto, tada irgi gyvenusio Peterburge, rašomosios kalbos idėjų įtakos. Gintila savo laiške Pabrėžai bus minėjęs norįs imti rašyti veikalą žemaičių kalba, į ką Pabrėža atsakęs, kad „dėl to be galo džiaugiuosi ir kartu prašau bei kuo stipriau prisakau neatšalti nuo imtosi sumanymo“²²⁴ (PaGi1835.III.20, p. 493), o toliau ėmęs įrodinėti savosios rašybos privalumus. Neturime dabar išlikusių lietuviškų (lotyniška abėcėle) jo tekstų, todėl ir neaišku, kiek jis Pabrėžos klausė. Matyt, kelias eilutes savo laiške Pabrėžai parašė veikiamas Daukanto

rašybos. Tačiau apskritai neturime išlikusio nė vieno Pabrėžai rašyto laiško, tad nėra nė minėtojo Gintilos.

Tiek Wolfgango, Gintilos, tiek anksčiau nagrinėtas Daukanto pavyzdys – tai vis įtemptos, karštos, bet, matyt, nelabai rezultatyvios Pabrėžos pastangos patraukti savieį, prie savo bržk. sumanymo.

PaTA1843 pratarinėje Pabrėža dėkojo už pagalbą kunigui Izidoriui **Každailevičiui**: „J. Kónygs Každaylewicz Wikaryuszós Tweru [...] sóraszziem Augimiu Waardus Žemaytysz kay-Łotiinysz kus weyslyynius pariedkó Abecieliszkó“ (p. IV). Kol kas neaišku, kaip Každailevičius, gimęs 1810 m. balandžio 5 d. Pašilėje²²⁵, 1837 m. baigęs Varnių seminariją²²⁶, po to iki 1842 m. dirbęs Tveruose, vėliau Kražiuose, Gargžduose, Nevarėnuose²²⁷, galėjo susipažinti su Pabrėža ir imti jam talkinti. Taip pat turbūt nėra išlikusio tó žemaičių–lotynų kalbų augalų pavadinimų abécélinio sąrašo, pagal kurį galėtume nustatyti laipsnį, kuriuo Pabrėžos bržk. veikė Každailevičių, bet apskritai turbūt nedera abejoti, kad ta įtaka buvo nemaža. Galima įtarti, kad veikalą, už kurį dėkojo Pabrėža, Kretingos vienuolyne dar bus matęs Salys ir šitaip pristatęs: „14. Augalų sistematikos žodynas. 87 pusl. in folio rankraščio. Tekstas lietuviškai lotyniškas, surašytas neparaidžiui. Didžioji rankraščio dalis rašyta kita ranka, bet rašyba Pabrėžos“²²⁸. Šitaip neliktų abejonių dėl dar vieno Pabrėžos bržk. vartotojo – Izidoriaus Každailevičiaus.

Buvo ir daugiau kol kas neidentifikuotų Pabrėžos sekėjų. Štai minėtos keturios pasakos, pasakojimai iš Daukanto *Pasakas Massiū* rinkinio, kuriose yra Pabrėžos rankos taisymų, parašytos, be abejonės, žmogaus, daug rašybos normų išmokusio iš Pabrėžos, plg. *bagotóujóu* ‘bagotuojuo=ajam’, *Dyiwa* ‘Dievo’, *ióuda* ‘juoda’, *nómyi* ‘namie’, *só katyló* ‘su katilu’, *šzi* ‘ši’, *šzyina* ‘šieną’, *tóriejys* ‘turėjęs’.

Visa tai liudija ir daugiau Pabrėžos bržk. šalininkų. Žinoma, rašybos ir kitas normas jie dažniausiai perėmė tik per asmeninį ryšį. Tačiau tiems, kuriems jos buvo įdiegtos, ilgai turėjo neišdilti. Pavyzdys čia

²²³ „Abyś WWMPan Dobrodziey miał nadorędziu odpowiedź Zmudźkiemu krytykowi niechęcemu ani trochy zgłębiać pisownią swego oyczystego Języka“.

²²⁴ „Z czego niezmiernie się raduję, razem też proszę i zaklinam nayusilniey w przedsięwziętym zamysle nie ostygać“.

²²⁵ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845), l. 26v–27r.

²²⁶ Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), l. 57v–58r.

²²⁷ *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Samogitiensi*, Vilnae, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849 ir kitų metų.

²²⁸ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 203.

tebūna 25 metai po Pabrėžos mirties Lenkimų kapinėse (šalia bažnyčios, kurioje Pabrėža buvo krikštytas) palaidoto kunigo antkapinio kryžiaus užrašas: „Kónygas klybonas tos Parakwijes. WINCENTAS JEZDOWSKIS; tóriedamas 59 metus ąmžiaus sawa, o prita Bažničné Procewojys par 27 m. yšžejy i anóu wiečznasti 1874 metusy Lapkristy Mieynsie 27 dienoj. Mes ta[.]e gajliedamos sawa meilinga Piemyneis, kunas kório éže ira paľaidotas, byn po wyinus poterus yr po [...]rtus ąmžyna atylsi kaľbiekiem. Dušže ano dóngaus prašžikiem“. *Lytys kónygas* 'kunigas', *tóriedamas* 'turėdamas', *yšžejy* 'išėjo', *anóu* 'ana', *wiečznasti* 'viečznasti', *éže* 'čia', *wyinus* 'vienus', *dušže* 'dūšiai', *dóngaus* 'dangaus', *prašžikiem* 'prašykiem' negalėjo atsirasti be Pabrėžos bržk. įtakos. Kas po tiek metų dar atsiminė, išlaikė pabrėžiškas rašybos normas? Nebežinomas tas Pabrėžos sekėjas, užrašęs ant šio kryžiaus. Galbūt tai paskutinis, vėliausias mus pasiekęs Pabrėžos bržk. gyvybės liudijimas. Galbūt tai paminklas ne tik ant kunigo Jazdausko, bet ir ant Pabrėžos sumanymų, vilčių sukurti savą bendrinę kalbą kapo?

* * *

Pabrėža šiandien mums botanikas, kunigas, pamokslininkas. Kalbininku jo niekas nepavadins. Tačiau XIX amžiui įsibėgėjant kalbos reikalai Pabrėžai ėmė rodytis vis svarbesni. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje galutinai susiformavo Pabrėžos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos koncepcija. „Lietuvà tebūna Lietuva, maišytieji – maišytisiais, o žemaičiai – žemaičiais“.

Pabrėža buvo įtaigi asmenybė. Žmonių „už šventą turimas“ (M. Valančius), kunigams „ką jis pasakys, bus jiems šventa“ (S. Daukantas). Uždegantys asmenybės bruožai, autoritetas, užsispyrimas siekti tikslo padėjo Pabrėžai išugdyti mokinius ir šalininkus Grosą, Butavičių, Každailevičių bei kitus, būti tam tikros žemaitiškos kultūros koncepcijos židiniu. „Šitokia mano elgsena tarsi koks mažutis spindulėlis gali pasitarnauti mokytojams žemaičių pasauliui šiokiu tokiu pavyzdžiu plėsti gimtąją kalbą [...]"

Duobės vaizdinys Pabrėžai buvo ženklas visa ko, kas pikta. „Pekla [...] ira tay dóubie ľabay gyli yr dyde, pyľna ógnys, yr wysokiu muku [...]“ (PaKPAS, p. 700). Pikto likimo jausmas neatstojo. „Kayp tay wargans daykts yszdóuty koki weykaľa tokioy kalboy, kórioy nieks ysz Žemaytiu lig šžioľ anie myslity nepamyslyjy tamy daykty rašžity! – Čžion yszpóľ món prisypažinty, jog ikrytau (pagaľ pyrmiaus datiiryma móna sapniey) i dóuby; ysz kórios nemieróutay trudnó bówa beysy-

rysty“ (PaTA1843, p. II). Nei tada buvo, nei šiandien nėra dar nutašytos svirties, kuri, prie tos duobės krašto pastatyta, galėtų iškelti Pabrėžą mūsų akims. Tokį Pabrėžą, kokį jis pats save matė ir suprato – žemaitišką...

III. IŠVADOS

1. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) buvo nusistatęs savo unikalų žemaičių rašybą. Antra vertus, jis nėra vartojęs nė vienos raidės, kurios nebūtų lenkų ortografijoje. Pabrėžos rašybos unikalumas – tai tradicinės XVIII a. lietuvių kalbos ar lenkų kalbos ortografijos pritaikymas žemaitiškiems tekstams, raidžių parinkimas ir derinimas žemaičių garsams užrašyti.

2. Pabrėža laikui bėgant pamažu tikslino savo rašybą. 1798 m. Raudėnuose dar rašęs aukštaičių (tiksliau – tradicinės XVIII a. lietuvių rašomosios kalbos) ir žemaičių lyčių mišiniu, 1799 m. Tveruose jau galutinai apsisprendęs vartoja žemaitišką: jo raštuose išsivyrąja *ó* [o], *q* [oŋ] (ne žodžio pradžioje), *ón* [oŋ] (žodžio pradžioje), *óu* [ou], *óm* [om], *yi* [ei]. 1800–1801.VIII.10 junginį *kia* [k'e] ima rašyti *kie* (*gia* [g'e] buvo pavertęs *gie* ankstėliau). Matyt, jau dirbdamas Plungėje vietoj *le* [l'ie] Pabrėža 1801.IX.29–1802.IX.8 įsiveda *lie*. Nors vėliau dar tris kartus susvyravo, ar vėl neimti rašyti *le* (apie 1803.IV.5, 1808.XI.1–1809.X.2 ir 1810.I.1–1811.IV.2). Tuo pat metu Plungėje pakeitė ir *ci* [č'] į *czi* [č'] – 1801.IX.29–1802.IX.8. Apie 1805.XI.2 irgi Plungėje sugalvojo žemaitišką dvibalsį [ei] imti žymėti ne *yi*, kaip anksčiau, bet *yy*, tačiau netrukus šio eksperimento atsisakė. 1807.XII.8–1808.XI.1, jau gyvendamas Kartoje, Pabrėža vietoj *giy* [g'e], *kyy* [k'e] ėmė rašyti *gy*, *ky*. Taip pat Kartoje 1809.X.2–1811.IV.2 atsisakė rašmenų derinio *gie* [g'e], *kie* [k'e], o įsivedė *ge*, *ke*.

Vėliau Pabrėža (nuo 1816 m. pabaigos jis gyveno Kretingoje) ilgai beveik nemodifikavo savo ortografijos, galima tik pažymėti, kad ~1822.V.21 jo pamokslų *zi* [ž'i] imtas rašyti *zi*. Tik 1831 m. matyti nauja Pabrėžos rašybos reformavimo banga: nors dar labai nenuosekliai, bet imama keisti minkštųjų [č'], [š'], [ž'] rašyba, įsivedami rašmenys *ć*, *ś*, *ź*, taip pat *q* [oŋ] imama žymėti ir žodžio pradžios pozicijoje, kaip kad anksčiau daryta žodžio viduryje. 1831–1834 m. Pabrėža modifikavo toliau ir ėmė savaip žymėti [č'] ir [š']: *ćz* ir *śz*. Tais pat 1831–1834 m. Pabrėža pradėjo naujoviškai žymėti ilguosius bei pailgintus balsius – dvi-gubinti (t. y. *aa*, *ee*, *yy*, *oo*, *óó* ir kt.).

3. Lingvistiniai Pabrėžos rašybos kaitaliojimo motyvai galėjo būti bent trys: a) vienodinti rašybą (*gia* [g'e], *kia* [k'e] > *gie*, *kie*; *ci* [č'] > *dzi*; *yi* [e] > *yy* > *yi*; *giy* [g'e], *kiy* [k'e] > *gy*, *ky*; *gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge*, *ke*; *ą* [ɔn] visose pozicijose); b) tiksliau užrašyti žemaičių kalbos garsus (*le* [l'ie] > *lie*; *zi* [ž'i] > *ži* > *zi*; dvigubos balsės); c) norminti bržk. (*ćz*, *śz*, dvigubos balsės). Akstinas keisti ortografiją (ir vėliau) galėjo būti taip pat ekstralingvistinės priežastys: gyvenamosios vietos keitimas, nerami dvasinė būseną, visuomenės įvykiai.

4. Iki pat naujųjų rašybos reformų pradžios, 1831 m., visiškai aišku, kad Pabrėža vartojo vienodą rašybą visiems savo tekstams – tiek dvasiniams, tiek moksliniams. Tačiau nuo 1831–1834 m. religinius tekstus teberašė ankstesne rašyba (be rašmenų *ćz*, *śz* ir dvigubų balsių), šias naujoves taikė tik visų rūšių pasaulietiniams raštams. Galima tvirtinti, kad apie 1828–1831 metus (gal kiek vėlėliau) Pabrėža apsisprendė kurti žemaičių bendrinę rašomąją kalbą pasaulietiniams tekstams. Dvasiniai tekstai jam ir toliau liko vien pagalbinė oralinės kalbos formos priemonė. Taigi nors ilgą laiką rašė žemaitiškai, kurti bržk. Pabrėža nutarė tik būdamas beveik šešiasdešimties metų.

5. Pabrėža kūrė bržk. tik etniniams žemaičiams (pripažino atskiras Prūsijos lietuvių bei Didžiosios Lietuvos rašomųjų kalbų tradicijas). Savo bržk. vartotojus įsivaizdavo būsiančius ne visus, o tik šviesesnius žemaičius. Šnekamosios bendrinės kalbos ryškiau dar nemodeliavo, nes kurdamas rašomąsias normas ir taip rėmėsi vartosena.

6. Susikurtą bržk. Pabrėža mėgino skleisti ir diegti savo paties tektais, taip pat savo mokinių ir pasekėjų (ypač Simono Grosso ir Juozo Butavičiaus) raštais. Svarbiausi veikalai, parašyti laikantis Pabrėžos bržk., būtų šie: a) jo paties *Tayslós augumyynis*, t. y. *Augalų sistema*, per 1000 psl. (1843 m.); b) S. Grosso *Kalbrieda Lezuwe Zemaytyszka*, t. y. gramatika ir pamatinių 3000 žodžių lenkų–žemaičių kalbų žodynelis (1835 m.); c) J. Butavičiaus parengtas S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas, per 1000 psl. (apie 1834–1835.V.16). Reikia pabrėžti, kad Kretingos bernardinų vienuolynas Pabrėžos dėka ypač po 1831 m. sukilimo tapo labai reikšmingu naujos modernios žemaičių kultūros židiniu.

Tačiau toks platus Pabrėžos užmojis kurti ir, svarbiausia, diegti bendrinę kalbą ilgainiui buvo užmirštas, nes joks veikalas jo bržk. išspausdintas nebuvo. Net iki dabar.

IV. LITERATŪRA, ŠALTINIAI, SANTRUMPOS

acc. – accusativus, galininkas.

adj. – adjectivus, būdvardis.

adv. – adverbium, prieveiksmis.

ALKA – Amerikos lietuvių kultūros archyvas, Putnamas, JAV.

Bajerowa I., *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice, 1986, 176 s.

Biržiška M., „Simano Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 59–70.

Biržiška Vac., *Aleksandrynas*, Čikaga, 1963, t. 2, 495 p. (naudotasi 1990 m. fotografuotu leidimu).

Biržiška Vac., „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, *Aidai*, 1950, nr. 2, p. 70 – 77.

Biržiška Vac., „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, *Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1931, t. 7, p. 287.

bk. – bendrinė kalba.

Bohusz X., *O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa*, Warszawa, 1808, 207 s.

Bončkutė R., *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai: Autentiško teksto problema* (hum. m. dr. disert.), Vilnius, 1993, 132 p.

bržk. – bendrinė rašomoji žemaičių kalba.

Būga K., *Raštai*, parengė Zigmantas Zinkevičius, Vilnius, 1961, t. 3, 1008 p.

[Butavičius J.], S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas, Kretinga, 1834–1835, 1004 p. Nuorašo rankraštis saugomas LMAB, f. 29–1056.

Čapaite R., „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, *LAIS*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, p. 114 – 142.

DaMK1842 – S. Daukantas, *Maždas Katalikų Pagal Bažnicies S. Rimo* išsraszytas Metuse 1842, 122 l. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD18.

DaPLK1837 – [S. Daukantas.] K. W. Myle, *Prasmą Lotinų kalbės*, Petrapilie, 1837, 120 p. dat. – dativus, naudininkas.

[Daukantas S.], *Istoriyje Zemaytyszka*, 551 l. Rankraščio originalas saugomas LLTIBR, f. 1–SD2.

Daukantas S., *Raštai*, paruošė Birutė Vanagienė ir Vytautas Merkys, Vilnius, 1976, t. 2, 902 p.

Daukantas S., *Žemaičių tautosaka*, Vilnius, 1984, t. 2, 398 p.

Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Samogitiensi, Vilnae, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849.

Dundulis B., *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981, 160 p.

f. – femininum, moteriškoji giminė.

g. – giminė.

gen. – genitivus, kilmininkas.

Gidžiūnas V., *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma, 1993, 295 p.

Gidžiūnas V., „Pabrėža Vilniaus universiteto žemaičių grupėje ir jo įnašas į žemaičių kultūrą“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai*, Roma, 1987, t. 11, p. 115–134.

- Girdenis A., „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“, *Kalbotyra*, 1962, t. 4, p. 141–150.
- Girdenis A., „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvate'“, *Baltistica*, 1972, t. 8(2), p. 173–191.
- Girdenis A., „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema“, *Aitvarai*, Vilnius, Kaunas, t. 3, p. 40–52.
- Grinaveckis V., *Žemaičių tarmių istorija*, Vilnius, 1973, 370 p.
- GrKLZ1835 – S. Grossas, *Kalbrieda Lezuwe Zemaytyszka*, 1835, 101 l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29–822.
- [Grosas S.], *Liber Latinitatis continens nonnullas Regulas ex Alvaro Emanuelis excerptas. [...] Necnon Colloquia Secundum illas Regulas. [...] Irem Simonem Grosi protunc professore Alumnor[um] Grammatices Datnoviae compositus*, 143 p. Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 1132.
- [Grosas S.], *Casus Conscien[...].] expositi № 40*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- [Grosas S.], *Listy w roznych Materyach z Niemieckiey Grammatyki JP^a Gottscheda p X^a Symona na Język Polski przetożone*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- [Grosas S.], *Įvairūs pavyzdžiai lotynų kalbos gramatikai*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- GŽVKR1833 – Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 424.
- GŽVKR1835 – Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1835 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 426.
- Hiärn T., *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte* (von Dr. C. E. Napiersky), Riga, Dorpat und Leipzig, 1835, XVI, 444 S.
- ines. – inessivus, inesyvas.
- instr. – instrumentalis, įnagininkas.
- Janapolės ir Pavandenės dvasininkų, dalyvavusių 1831 m. sukilime, tardymo byla, LVIA, f. 437, ap. 4, b. 59.
- Jonikaitė Z., „Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 62–65.
- Jonikas P., *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago, 1987, 454 p.
- Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius, 1972, 122 p.
- Jurgutis V., „‘Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą’ ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniame dainų rinkinyje“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 76–94.
- Keturių Žemaitijos vienuolynų generalinio vizitavimo aktas, 1817 m., LMAB, f. 17–254.
- Kišūnienė N., „J. Pabrėžos bibliografija“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius, 1972, p. 95–114.
- Kretingos bernardinų ordino 1 klasės vienuolyno vienuolių formuliarai, 1855 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.

Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių formuliarai, 1865 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.

Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių formuliarai, 1869 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.

Kruopas J., „S. Groso 'Słownik Polsko-Żmudzki' rankraštis (1835)“, *Literatūra ir Kalba*, Vilnius, 1956, t. 1, p. 415–419.

l. – lapas.

LAIS – *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1990–1996, t. 1–8.

LLTIBR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.

LMAB – Lietuvos mokslų akademijos biblioteka.

LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Lukšienė M., *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, 256 p.

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

Medega S. *Daukanto biografijai, Dirva*, Shenandoah, 1898 sausis, 128 p.

„Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai (paskelbė Vaišgantas)“, *Žinyčia*, Tilžė, 1900, p. 5–75.

Merkys V., *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, 212 p.

nom. – nominativus, vardininkas.

p. – puslapis.

PaAAS – [J. A. Pabrėža.] *Apraszims Augimiū sógadliwu ónt gidimos, só yszgóldimó, kóri augimy kam ira pamacziūwa, yr kayp dydelo miero óziwoti gat anu gidimy*, 6 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 103.

PaGi1834.XII.19 – J. A. Pabrėžos 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 489–493.

PaGi1835.III.20 – J. A. Pabrėžos 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 493–498.

PaGi1835.IX.24 – J. A. Pabrėžos 1835 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 660–661.

PaGi1838.X.9 – J. A. Pabrėžos 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 661–663.

PaGŽ – [J. A. Pabrėža], *Ižegis. Geograpyje (:Žemiuraszts) ira apraszims žemys [...]*, 166 p. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3361.

PaKPAS – J. A. Pabrėža, *Kninga pyrma Apey Sakramentus ógótnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay*, 711 p. Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 57.

PaKTSK – J. A. Pabrėža, *Kninga. – Tórėti sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt tabay daug Szwęcziu. [...] Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822*, Kretingoy, 1244 p. Rankraščio atšvietai saugomi V. Gidžiūno archyve, ALKA'oje, Putname, JAV.

- PaKŽKPB – [J. A. Pabrėža], *Kayp žoly kokiy padarity bóynesny, žyida jos ózauginty dydesni, yr kódrieta. ónt gata kayp kóloriu žyida atmaynity*, 3 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 104.
- PaML – [J. A. Pabrėža], *Materyiys Lekarstwu, kayp ira taysomas*, 7 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 101.
- PaMR1844 – J. A. Pabrėža, *Mokstós Rodqs Ko reyķ Noręķ Geró smerćzió nóumyrty [...]*, 1844. Rankraštis nerandamas.
- PaPPK – [J. A. Pabrėža.], *Pridotats pri Kłausyma korios ira tokios [?] okazyiys artyi i grieka wedatys*, 8 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 102.
- PaPS1849 – J. A. Pabrėža, *Parkratymys Sumenys [...]*, 1849. Rankraštis nerandamas.
- PaPWM – J. A. Pabrėža, *Pamokslay Wayringosy Materyjosity Ať roźniu wyitu, iwaryriusy łaykusy sakity par Kónyga Ambroziój Pabręķa Tercyjorió zokana Szwęķa Tiewa Prąćżyszķaus*, 868 p. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3360.
- PaPZTCh1827 – J. A. Pabrėža, *Promyćzek Zwiastujący Tablicę Chorób*, 8 l., lxxj p., 697 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–2.
- PaRD1846 – J. A. Pabrėža, *Rekólekcjyys Dwasyszķas [...]*, 1846. Rankraštis nerandamas. *Pasakas Massiũ* (surinko S. Daukantas), puslapiai nenumeruoti. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD 6.
- PaSBBŽL1834 – J. A. Pabrėža, *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt-Łotinyyniu*, 1834, [4], 505 p. Rankraštis saugomas Lietuvos botanikų draugijos bibliotekoje (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf.–113.
- PaSL1814 – J. A. Pabrėža, *Skutki Lekarskie niektórych Roslin i Sposób używanía Tychże Roslin w róźnych Chorobach [...]* Roku 1814. W Korcianach, 34 l., 246 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–1.
- PaTA1843 – J. A. Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augymyynis*], 1843, LXII, 980 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–7.
- PaUNAS1828 – J. A. Pabrėža, *Uwogas nekórios apcy Smerti*, 1828, 3, 124 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–3.
- PaWo1828.IX.20 – J. A. Pabrėžos 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 4r–5r l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWo1828.XI.27 – J. A. Pabrėžos 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 8r–9v l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWo1829.IV.13 – J. A. Pabrėžos 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 12r–13v l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWTA1834 – [J. A. Pabrėža.], *Waardaa tayslyynee Augimiu [...]*, 1834, [2], 189 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–4.
- pl. – pluralis, daugiskaita.
- Povilonis J., „Vienas iškiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys*, 1990, nr. 1, p. 19–23.
- r – recto, pirmasis lapo puslapis (kai numeruoti tik lapai).
- Ruškys P., *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėķa (1771. I. 15–1849. X. 30): Jo gyvenimas, darbuotė ir pomirtinė garbė* [Kretinga, 1938]; net du rankraščio autoriaus padaryti nuorašai saugomi Telšių etnografijos muziejuje, čia naudotas rankraštis, kurio inventoriaus nr. J. M. 4. 1, 178 p.

- Salys A., „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, A. Salys, *Raštai*, Roma, 1985, t. 3, p. 199–207 (perspausdinta iš *Švietimo Darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24).
- sg. – singularis, vienaskaita.
- Sirutavičius V., „Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812 m.)“, *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 7–28.
- Słownik języka Polskiego*, Wilno, 1861, t. 1, VIII, 952 p.
- Subačius G., „Simono Daukanto žodynai“, *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 20–32.
- SŽVKR1833 – Siuščiamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 491.
- Šaulys K., „Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai (1771–1848)“, *Draugija*, Kaunas, 1911, t. 14, nr. 53 (gegužė), p. 23–31.
- Tarvydas J., *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga, 1971, 288 p.
- Rankraštis saugomas LNMMB, f. 176–3.
- Tarvydas J., „J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 55–62.
- Tyla A., „Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 7–102.
- Tirkšlių bažnyčios 1801–1809 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 22.
- Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28.
- Tirkšlių bažnyčios 1835–1848 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 31.
- Universitas Linguarum Litvaniae*, 1737, Vilnius, 1981, 120 p.
- v – verso, antrasis (verstas) lapo puslapis (kai numeruoti tik lapai).
- Valančius M., *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1972, t. 2, 476 p.
- Vanagas V., *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius, 1987, 172 p.
- Vilniaus generalgubernatoriaus raštas dėl policijos priežiūros paskyrimo 1831 m. sukilimo dalyviams dvasininkams iš Skuodo, Janapolės, Pavandenės parapijų (1833 m. balandžio 25 d.), LVIA, f. 696, ap. 3, b. 863.
- VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.
- Z dziejów Romerów na Litwie: Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...*, Warszawa, 1992, p. 210.
- Zinkevičius Z., *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 542 p.
- Zinkevičius Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius, 1990, 331 p.
- Ziwtas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaw, 1759, [8], 336 p.
- Žabakevičius S., [Pamokslai.] Rankraščiai saugomi Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- žem. – žemaičių, žemaitiškai.
- Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), LNMMB, f. 90–78.
- Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), LNMMB, f. 90–76.

- Žemaičių vyskupijos 1839 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 901.
 Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 927.
 Žilevičius L., „Istorijos žemaitiškos' rankraščio keliai“, *Literatūra ir Menas*, 1983, nr. 47, p. 16.
 Žukas S., „Apie pypkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai)“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 103–118.
 Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, 182 p.
 ŽVVA – Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitavimo aktai, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224; 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228; 1827 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234; 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236; 1830 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242; 1831 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 248.
 Успенский Б.А., *Из истории русского литературного языка XVIII – начала XIX века*, Москва, 1985, 215 с.

V. PRIEDAI

PaPZTCh1827: [3r] ...na czysto przepisać, starość, y niedołączność wzroku mego już mi niedozwala, gdyż przy swiecy mianowicie, wyrazy ledwie nie na pamięć czasem, niedowidząc Liter, przychodzi się pisać. [...] [3v] [...] Promyczkiem też y z tego powodu moją tę pracę zaintytułowałem: że Jm[ie]na chorob w Dialek[cie] łacinskim y Polskim pozyskały przeze mnie odpowiednie sobie Nazwiska w Żmudźkim Dyalekcie, czego do tych czas Narod Zmudzki, (wyjąwszy szczupłą bardzo ich liczbę!) nieposiadał, chcąc przez to okazać, iż ten mój postępek niby jaki malenki promyczek może posłużyć Uczonemu swiatu Zmudźkiemu za wzór niejaki do rozszerzenia oyczystego Języka w wyrazach Literatury dotąd jeszcze tak bardzo szczupły. Będą w prawdzie takowe nowe wyrazy z początku zdawały się niezrozumiałe, bo nikomu jeszcze niewiadome, a tem samem niby dziwaczne: Lecz, gdy się kto dobrze zastanowi, iż każde pomienione Imie zmudźkie zastosowane jest do Definicji rzeczy; tym samem na to zapewne przystanie. – [4r] Wreszcie, kto jest większą zdolnością utalentowany, bez moiey najmniejszey zażdrości do ulepszenia takowey moiey pracy. – Tym czasem mając Narod Zmudźki już nacechowane wyrazy Chorob w języku oyczystym, może pomyśli, i zaochoci się do wydania Dziełka Medycznego w materyi tych przynajmniey chorob, które prędkiego wymagają zaradzenia, w swoim Języku. – Dziwna rzecz! tyle mając Ziemia ta swych Rodaków w przedmiocie naukowym aż nad to biegłych Doktorów y Magistrów, niema jednak prawie żadnego (:wyjąwszy jednego WJP. Regenta

Paszkievicza zajmującego się wydaniem Słownika Zmudźkiego) rozszerzyciela co do wyrazów Języka swojego.

Nakoniec ostrzedz muszę Czytelnika, co za powód miałem w Zmudźkim Dialekcie pisać wyrazy tak ze wszystkimi, jak się wymawiają w Kretyndze y dosyć [4v] w znaczney części Kraju Pomorza Bałtyckiego, a nieraczezy po Litewsko-Zmudźku. Chcę ja wtem Prawidło Grammatyczne zachować, żeby tak pisać wyrazy, jak się powszechnie wymawiają, ile że do tych czas jeszcze niemamy Narodowej Grammatyki Żmudźkiej, chyba przez Cudzoziemców napisane może i są jakie. W mojem zatem Pismie stosowałem się do sposobu mówienia kraju tego, w którym piszę. – Ponieważ zaś pozamorski Język Zmudźki więcey nierównie ma liter miękkich, niżby kto niezastanawiający się mógł spodziewać: przeto w zamiarze tym podam niektóre Informacye względem Ortografii Żmudźkiej:

Samogłoski *e. o.* są otwarte, są też y ścisnione: ści[s]nione więc powinny mieć koniecznie nad sobą kreskę podłu[5r]gowatą, jak się kreskują w Polskim Języku. J tak w tych wyrazach: *Drebiejyms. Grobs e, o.* są otwarte. W tych zas wyrazach: *Jédróms. Gózós. é. ó.* są ścisnione, przetoż y kreskowane muszą być koniecznie.

Dwugłoski pospolitsze Żmudźkiego Języka są następujące: *au. ay. eu. ey. iey. óu, uy, yi. np. Tau. Tay. Peunay. Teyp. Jey. Dóus. Uy! Tyisa.* – Może być ich i więcey, które Grammatyce zostawuję.

Spółgłoski *g. k.* położone przed samogłoskami *e. i. y.* a z temiż zgłoskujące się, miętkko zawsze wymawiają się. *np. Gers, Gipsós. Gyrys. Keykymys. Kimszymys. Kyims.* Dla tegoż, kiedy po *g. k.* następuje *e.* lubo w wymawia[niu] zdaje się brzmieć *i* między *g-e. k-e.* jednakoż *i* po[5v]winno się opuścić: i tak: nie piŕze się *gieras. kieras:* ale *geras. keras.* lubo tak się wymawia, jakby się pisało *gieras, kiera[s].* Jakie zaś ma brzmienie *g. k.* w tych dwóch wyrazach; takież i w tedy, gdy mają po sobie inne dwie samogłoski, to jest: *i. y.*

Spółgłoska *l.* trzyma szrodek między polskie *l. y ł.* tak, iż nie wymawia się ta ani tak miętkko jak *l.* polskie, ani tak grubo jak *ł.* że zaś mnogich wyrazach trzeba to *l* żmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kłaść się *i. np. kletys, Lietys. niezas kletys, Letys.* – Niedorzecznie więc czynią, którzy nasladując Pisownią Polską opuszczają *i* po *l.* lubo [6r] wyraznie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami.

Spółgłoski *ż. ż.* również znajdujają się w Żmudźkim, jak y w polskim języku. – a lubo w pojedynczych wyrazach inne spółgłoski zawsze prawie są twarde. w złożonych przecież wiele ich przechodzi na miękkie, które podobnież jak *ż* należy kreskować, co się wy-

rażnie pokazuje w wielu żmudźkich wyrazach w tem Dziele znajdujących się.

PaWo1828.IX.20 [4v] Co do Żmudźkich Nazwisk roślin: wiadomo, iż dotąd nikt prawie ze Żmudzinów niemyslił o systematycznych nazwiskach roślin kraju swojego; y pierwszym to pono [sic!], zdaje mi się, odwazył pociągnąć je pod imiona rodzajowe, y gatunkowe: że zaś najzkray bardzo małą ilość posiada nazwisk roślinnych; przetoż które się znajdują nazwiska roślinne, z tych żadnego nieominałem, biorąc je za imie, albo rodzajowe; albo gatunkowe: które zaś rośliny żadnego dotąd nie miały nazwiska; musiałem nowe tworzyć już od rośliny kształtu, już od miejsca, skutkow, itd. – Wiedzieć też należy, iż pomienione nazwiska roślin tak piszę; jak się one w kraju naszym pomorskim wymawiają na 15. mil biorąc od morza w głąb kraju, w który to język wchodzą samogłoski *e. o. y* otwarte; y scisnione: nad scisnionemi więc kładnę zawsze znamie prawe. Wchodzą różne Dwógłoski: jako to: *au. ay. eu. ey. iey. ou, uy, yi.* – Spółgłoski zaś *g. k.* położone przed samogłoskami *e, i, y* a z temiż samogłoskami zgłoskujące się; wymawiają się zawsze miękko. – A spółgłoska *l.* tak brzmi, jak w Niemieckim: że zaś w licznych wyrazach to żmudzkie *l.* jest miękkie; przetoż dla jego zmiękczenia koniecznie wypada kładź *i. np. Lielely* (:Swertia), nie zaś *Lelely.* – Spółgłoski *ż. ż.* równie znajdują się w żmudźkim, jak w polskim. – Lubo to każdemu pomorskiemu Żmudzinowi jawna rzecz: niewiem jednak, za co, inaczey mówią, a inaczey każdy według swego widzi mi się, pisze. – Jeżeli więc użycie moich żmudźkich wyrazów roślinnych, któż wie, co powiedzą ci wszyscy Żmudzini, którzy nigdy niezastanawiają się, aby tak pisali; jak wymawiają. chyba obok wyrazów litewskich one położycie, to może przez to zostaną uspokojeni. – Ułączam wiadomość tę o naszey pisowni, nie prze to, abym się popisywał z umiejętności naszey pisowni; bo to do Grammatyki należy: lecz abyś WWMPan Dobrodziey miał nadorędziu odpowiedź Żmudźkiemu krytykowi niechzącemu ani trochy zgłębiać pisownią swęgo oyczystego Języka. [...]

[5r] Naylepiey byłoby zatem i te w ciągnąć w rejestr mój Żmudźki: w ten czas dopiero, po prawiwszy niektóre Żmudzkie nazwiska roślin, przepisać na nowo głoskami naywyraźniejszymi, y przesłać je do Łaskawey mego.

PaWo1828.XI.27 [8r] Co do Słowniczka Łacinfko-Żmudźkiego roślin mego Zielniczka: czy nie możnaby po czekać, póki się nie zniosę z

WJP. Pafzkiewiczem układającym Dykcyonarz Języka Zmudźkiego, a to dla zachowania Jednostayności w Pisowni Żmudźkiej: ale takowe zniesienie się tylko na Przyszły Rok w Czerw[8v]cu nastąpić może. Wszakże to całkowicie się zostawuję do Woli Pańskiej. Przedłużonym zostanie termin spisania jego? Podziękuję Mu: rozkażycie mi zaraz napisać, y przesłać do Siebie? Stanie się podług żądania JEGO.

PaWo1829.IV.13 [12v] Co do komunikacyi z Autorem Dykcyonarza Zmudźkiego; sam sobie dadź rady nie umiem. – Ja w Żmudźkiej Pisowni od mojego przekonania niegotów odstąpić, ile żem już czytał Xsiażeczkę w Żmudźkim wydaną podług moiey pisowni. Autor zaś Dykcyonarza musi takż pisać według swego przekonania, a w tem już Go nienawrócić, zwłazcza będącego przy konkluzyi Dzieła swego. Przy tem Grammatyki dotąd żadney niemamy kraju Zmudźkiego: oder wiec siak, oder tak; boday nieprzyidzie się przystać na Zdanie WWM Pana Dobrodzieja.

PaTA1843 [V] §. 3. **Apey Rasztuuny (Pisownia. – łotin: Orthographia.). Kokios čze jėmiaus. – Apey apsyrykymus tamy weykaly wertus pataysiity. – Yr apey nekėrius Paarspiejymus.**

1. Kayp Weykała tóu rašziau ne dieley Lyitėówyniku, (kėryi gał sau tolyi óž mėni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Žemaytiu, pri kėriu nier myšžyny nejoky kałbos lyitėówiskos: teyp yr kałbė tykray žemaytyszkė rupinaus parašžiity. – Žemaytiu Rasztuuny tór sawa iipatingėmus, ysz kėriu. čze nekėrius priweesió.

a.) Baalsiu. (*Głoska. Litera.*) brunzgyyma (*brzmienie*) tóu pati óžłaykia, koks ju kałboy lėękyszkoy pri gała ómžiaus praejėsioty bowa.

b.) Reyszkis rašziau teyp, kayp anyi diikaa Žemaytyszkamy Lyižėwiewy bruunzg.

c.) Wysas Baalsys lėękyszkosys (yszjėmós *h. q. x.*) atsyrad kałboy Žemaytyszkoy só tokiopat bruunzgymó, kayp Lėękyszkoy: – o tos ira: *a. – q. b. – c. – č. – d. – e. – é. – e. – f. – g. – i. – j. – k. – l. – ł. – m. – n. – ņ. – o. – ó. – p. – r. – s. – ś. – t. – u. – w. – y. – z. – ž. – ž.* –

d.) Saubaalsiu (*Samogłoska – Vocalis.*) ira tyk Žemaytyszkamy, kyik Lėękyszkamy lyižėwiewy: *a. – e. – i. – o. – u. – y.*

e.) Grótbaalses (*Dwugłoska. – Diphthongus.*) Žemaytiu Lyižėwis tór tookes: *au. – ay. – eu. – ey. – je. – jey. – jo. – ju – jyi. – ou. – uy. – yi. –* Wysas tos grótbaalsys saakoos paweelkynay. (*wymawiają się przedłużając.*)

f.) Jogey wief ligpat šzios dyinos netórem dar ysztykemos Bałsłaykridiiklys (*Iloczas. – Prosodia.*) Žemaytyszkamy Lyžówiey parašziitos: o čze nóu yszтарыma truumpa ar paweelkyna kórios dalyis kokemy reyszkiey řabay daug waalyjes (*zależy*); tadgi dapyldidams kanyczni tóu reykařa prijémiaus nauji meęció Grótbalsiu nóu mónys praaminta (*:przezwany*) wardó *Dwinsaubaalsys*. [buvo parařes *Dwinbalsis* (?), bet iřtaisé] (w Polskim mogą się nazywać *Dwóysamogłoska. – a Połacinie Bivocalis. albo Divocalis.*): nes kořna saubaalsy dwiina (ar dóóbóřta) raaszos: kayp čze matiity: *aa. – ee. – ii – oo. – uu. – yy. –* Tos *Dwinsaubaalsys* teyp, kayp yr kytas Grótbalsys, wysadoos paweelkynay bruunzg. – Kórioy tada Reyszky daliey (*Zgłoska. – Syllaba*) paraszita *Dwinsaubaalsy* bus; toke Reyszkdalys tór sakiityis paweelkynay, bi dó kaartó ylgeesney, nekayp kad buutu wyina saubaalsy teatsyrąndónti: o kórios Reyszkdalys wyina tyktay saubaalsy tetóór; tas truumpay ysztaarty.

g.) Žemaytyszkamy Lyžówiey Saubaalsys *e. – o.* – Kayp yr Lęękysz-kamy, ira aatweras, ira yr spaustas: kóriu brunzgymys bi pri bruunzgsynas *ę. – u. –* prisyartyn. – Dieř paroodima tada brunzgyma sóspaustojy, tór dietyis žiimie deřzynooji (*znamie prawe.*) – *teyp szytay*: aatwerosys: *šze, –* wos. – Sóspaustosys: *kórs, – jemyis.*

h.) Balsys *g. – k.* kada tór po sawys tóuliidy eytąy katróunorint ysz Saubaalsiu: *e. – i. – y. –* tóukartó řadas minksztaa bruunzgątys: yr teyp: – *Gers. – Giiwolis. – Gylis. – Kets. – Kiilis. – Kyts. –* Tokiusy atsyejyymus *g. – k. –* brunzg bi *gie. kie:* – wynok byřzki drukteesnee óž *gie. – kie. –* Netoobořaa tad rařziitumes *Giers, – Kiets:* ale tór rařziityis *Gers. – Kets:* nes *e. – i. – y. –* tóuliidy padiets po *g. – k.* [VI] sómiinksztyn tydidwy baalsy.

i.) Baalsy *ř.* – Žemaytyszkamy lyžówiey nesz brunzgyma wydótyyniji tarp lęękyszkojy *l. –* yr *ř.* – pawiedingay bruungzdama kayp – *l. –* kařboy woőkyszkojy. – Wynok řynoty reyķ, jog daugel reyszkiu Žemaytyszku iira, kóriusy – *ř.* – Žemaytyszkasis bruunzg it – *l. –* lęękyszkas: kór tada brunzgymys bus – *l. –* lęękyszkojy, tyn raszą, dieř sómiinksztynyma tos baalsys prigóř po – *ř.* – tóuliidy padiety – *i. –* yr teyp: rařzity prigóř: *Lielis. – Liely;* o ne *Lelis. – Lely.*

k.) Žemaytyszkoy kařboy, kad po – *r. –* tóuliidy eyt – *z. –* o bruunzg kayp – *ż. –* ar – *ż. –*; reyķ niekados neapleysty žiimies: kyteyp eelgates, wityoy – *ż. –* *ż. –*, sakiises *z. –*: teep raaszos: *Berzós. Wyrżis;* o ne *Berzós Wyrżis.*

ř.) Baalsyř – *c. – s. – z. –* Žemaytyszkoy kařboy, ira kyitay; ira yr miinksztay bruunzgątys. – kyitosis tada netór ať sawymi niejokios

žiimies; o miinksztosys žiimyjes žiimy dešzynóujy, yr toki pat igiin
brunzgyyma; kays baalsys lėkyszkosys – ć. – ś. – ź. –

m.) Baalsy – z. – dar tór wyina žiimy ąť sawys deedama, wadyna-
ma spóugs. (kropka – *Punctum.*). – Kór ta baalsy tór toky žiimy, tyn
bruunzg kays lėkyszkoy kaałboy. – ź. – : teyp: *Žaadyńó.* – *Žaybs.* –
žiimiejes ne žiimy deesžzynóujy; bet spógó.

n.) Saubalsy – y. – bruunzg kays lėkyszkoy kaałboy drukty; o ne
tyiway. – Nesaakos kays -ji.; ale kays -jy.

Vilnius, 1994 m. gegužės 14 d.